

Засновник: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Видається з 01.01.1998 р. Виходить двічі на місяць.

Головний редактор М. Закіров, д-р політ. наук, заввідділу політологічного аналізу.

Редакційна колегія: Л. Чуприна, канд. наук із соц. комунікацій, заввідділу оперативної інформації, Т. Дубас, заввідділу синтезу соціокультурних мережевих ресурсів. Комп'ютерний дизайн: Г. Булахова. **Адреса редакції:** НБУВ, Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна. Тел. (044)524-25-48, (044)525-61-03. E-mail: siaz2014@ukr.net, www.nbuviar.gov.ua. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 5358 від 03.08.2001 р.

Україна: події, факти, коментарі

Інформаційно-аналітичний журнал

№ 13 2020

ЗМІСТ

Коротко про головне

Послання Президента України В. Зеленського до Верховної Ради про внутрішнє та зовнішнє становище України3

Аналітика

Політичні акценти

Ворошилов О.

Візит Президента Польщі А. Дуди в Україну 11–13 жовтня 2020 р.4

Тарасенко Н.

Зовнішньополітичні здобутки України за результатами саміту Україна – ЄС і візиту Президента В. Зеленського до Великої Британії в оцінках експертів12

Дем'яненко М.

Місцеві вибори-2020: особливості цьогорічної кампанії та прогнози експертів.....24

Уралов М.

Візит Президента України В. Зеленського до Турецької Республіки30

Економічний ракурс

Кулицький С.

Оцінка перспектив функціонування української газотранспортної системи в контексті новітніх тенденцій розвитку європейського газового ринку (станом на осінь 2020 р.)37

Наука – суспільству

Основні напрями діяльності НАН України	48
Сучасні дослідження та розробки академічної науки	54
Наукові видання НАН України	59
Міжнародне співробітництво в галузі науки і освіти	60
Загальна характеристика наукової і науково-технічної діяльності	62
Перспективні напрями розвитку української науки	63
Діяльність науково-дослідних установ	64
Кадрова політика НАН України	64
Нагороди та відзнаки	66
Аерокосмічна і авіаційна галузі	67
Здобутки української археології	68
Освіта та кадрове забезпечення в Україні	69
Наука і влада	70

До уваги держслужбовця

Гришина Т.

Міжкультурний діалог: тенденції розвитку
(огляд джерел з фондів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського)75

Коротко про головне

Послання Президента України В. Зеленського до Верховної Ради про внутрішнє та зовнішнє становище України

Досить міряти розвиток України політичними каденціями, очікуємо стратегію розвитку економіки до 2030 р.

Президент В. Зеленський наголошує, що всіх українців об'єднує ідея про гідне та заможне життя, тому має бути представлено стратегію розвитку економіки України, щоб було чітке розуміння, у якому напрямку рухається країна. Про це глава держави наголосив під час проголошення послання до Верховної Ради про внутрішнє та зовнішнє становище України.

«Ми ухвалюємо закони, яких бізнес, інвестори та міжнародні партнери чекали довго. Завданнями моєї програми були детінізація економіки, розвиток внутрішнього виробництва, доступне кредитування», – наголосив В. Зеленський.

Президент нагадав, що вже ліквідовано монополію Укрспирту та виведено цю галузь із тіні, зокрема минулого тижня приватизовано перший спиртовий завод, і необхідно продовжити цей процес, що в перспективі має збільшити надходження до бюджету майже у вісім разів.

Крім того, ухвалено закон про легалізацію грального бізнесу, по всій країні закрито тисячі підпільних казино.

«Те, що роками існувало в тіні, уже наступного року, з першими ліцензіями, має принести в бюджет 5 млрд грн», – повідомив В. Зеленський. Президент нагадав, що закрито майже 1 тис. нелегальних заправок, завдяки чому офіційні мережі АЗС знизили ціни на бензин. Також облікову ставку Національного банку України із 17 % у квітні 2019 р. знижено до 6 %, що дало змогу зменшити кредитний відсоток іпотеки на житло та запровадити кредити для бізнесу під 5–7–9 %. Згідно з даними глави держави, менше ніж за рік малий і середній бізнес уже отримали понад 10 млрд грн. Крім того, ухвалено закон про концесію й проведено конкурси для морських портів «Ольвія» та «Херсон», які залучили інвесторів з Катару, Грузії та Швейцарії.

«Ми почали масштабну приватизацію. Важливо, що йдеться не про стратегічні об'єкти держави, а про сотні неефективних підприємств, де були лише корупція та борги. Вчора вони приносили державі збитки, а вже сьогодні – мільярди. Наприклад, готель “Дніпро”», – нагадав В. Зеленський.

Крім того, вдалося забезпечити енергетичну безпеку та підписати новий п'ятирічний контракт з «Газпромом» на транзит газу, а також отримати 3 млрд дол. США, виграних у Стокгольмському арбітражі. Президент зауважив, що з 1 вересня мінімальну заробітну плату збільшено до 5 тис. грн, у січні 2021 р. вона становитиме 6 тис. грн, а в липні 2021 р. – 6,5 тис. грн. Крім того, відбулася індексація пенсій та їх збільшення для громадян похилого віку.

«Важлива наша обіцянка та, без перебільшення, історичне рішення – це запуск в Україні ринку землі. Величезний спротив цій реформі, маніпуляції та міфи, бажання політиків та окремих бізнесів зберегти “сірий” ринок, на якому за цей час ними було вкрадено 5 млн га землі. Ми зробили реформу для людей. Право купівлі отримують лише українці», – зауважив Президент. Він додав, що передбачено обмеження максимальної площі у власності однієї особи та пільгові умови українським фермерам. Завдяки указу про передання сільськогосподарської землі з державної до комунальної власності місцеве самоврядування отримає у власність понад 2 млн га землі, а кошти від землекористування зможуть використати для розвитку та добробуту своїх громадян.

«Зрозуміло, що коронакриза не зробила винятку для економіки України. Але всі кризи минають. Мине й ця. І ми вийдемо з неї сильнішими», – зазначив глава держави. Він наголосив, що уряд провів повноцінний аудит держави й протягом двох тижнів представить його результати. За словами Президента, попереду багато роботи, пріоритети зрозумілі – зменшення частки держави в економіці, розвиток державно-приватного партнерства, проєкти з високим мультиплікатором, які повертають інвестиції через податки та створюють нові робочі місця, а також податок на виведений капітал і нульова декларація.

«Україні потрібна повноцінна стратегія розвитку. Не на два, три чи п'ять років. Досить міряти розвиток України політичними каденціями. Нам потрібне чітке бачення – куди й чому має рухатися наша економіка до 2030 р. Знаю, що така робота велась урядом. Тому разом з результатами аудиту держави очікуємо й презентації розвитку економічних векторів України до 2030 р.», – резюмував Президент (*Офіційне інтернет-представництво Президента України (<http://www.president.gov.ua>). – 2020. – 20.10*).

Аналітика

Політичні акценти

О. Ворошилов, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Візит Президента Польщі А. Дуди в Україну 11–13 жовтня 2020 р.

Візит Президента Польщі А. Дуди в Україну привернув значну увагу, бо криза у відносинах між двома країнами (за деякими оцінками, найглибша за останні десятиріччя, що призвела навіть до заморожування на певний час контактів на найвищому рівні) затягнулася. Поряд із проголошеними стратегічним партнерством, спільними пріоритетами у сфері безпеки, адвокацією та підтримкою продовжували існувати нерозв'язані історичні проблеми, проблеми захисту меншин, права українських робітників у Польщі та багато інших питань.

Нинішній візит польського лідера в Україну став другою його закордонною поїздкою після переобрання на посаду Президента Польщі, але особливого значення йому додає інше. Восстаннє Президент Польщі відвідував Україну майже три роки тому – у грудні 2017 р. А. Дуда збирався відвідати Україну з офіційним візитом ще у квітні 2020 р., але пандемія коронавірусу внесла корективи та змінила плани. Нинішній візит мав дати сигнал, що ключові проблеми та суперечки лишилися в минулому.

Треба зазначити, що візити А. Дуди до України у 2017 та 2020 р. різняться докорінно.

Три роки тому Президент Польщі демонстративно відвідав лише Харків. Головною метою того візиту він зробив вшанування могил убитих сталінськими спецслужбами польських офіцерів. Він провів у Харкові короткі переговори з П. Порошенком і того ж дня повернувся додому, оминаючи Київ та навіть не зупиняючись на ніч.

Натомість нинішній візит розтягнувся на три дні. Програма візиту А. Дуди охоплювала переговори не лише із В. Зеленським, а й із Прем'єр-міністром та Головою Верховної Ради, відкриття в Києві монумента А. Валентинович (це українка, одна із засновниць польської «Солідарності»), участь у бізнес-форумі в Одесі, на якому були присутні 50 українських і 30 польських компаній.

Найголовніше – докорінно змінився тон переговорів. Якщо у 2017 р. президенти України та Польщі вели дискусію про шляхи виходу із кризи у відносинах, то сьогодні заявляють про відсутність суперечностей.

Між тим, як зазначають експерти, упевненості в настільки позитивній тональності візиту не було до останнього. Адже за кілька днів до приїзду Президента Польщі у відносинах двох країн «розірвалися» дві потужні інформаційні бомби, кожна з яких могла завдати непоправної шкоди атмосфері переговорів.

Перша проблема була пов'язана з понівеченим ще п'ять років тому поховальним монументом у Польщі, на горі Монастир. Це колективне поховання українців, що загинули в боях із НКВС – єдине зі зруйнованих поховань, яке включено в польські реєстри як таке, що перебуває під захистом держави. Решту могил, що зазнали руйнувань, офіційна Варшава вважає не поховальними монументами, а «самочинно встановленими пам'ятними знаками».

Відновлення цього меморіалу було принциповою вимогою України, особливо після минулорічного зняття Києвом мораторію на пошуково-ексгумаційні роботи, чого так добивалися поляки.

Напередодні візиту А. Дуди меморіал нарешті відбудували, проте історики звернули увагу на те, що він тепер не відповідає оригінальному вигляду, зокрема там немає переліку імен похованих вояків і відсутній напис «полягли за волю України». Ця невідповідність очікуванням стала принциповою для Києва. Адже розв'язання цієї проблеми мало дати

відповідь на питання, чи готова Варшава до кроків назустріч у питанні історичного діалогу, чи лише вимагатиме поступок від України.

Можливо, у Варшаві сподівалися, що для Президента В. Зеленського ця проблема не матиме ваги. Однак цього не сталося. У заяві для ЗМІ після переговорів В. Зеленський порушив це питання, заявивши, що українська сторона «очікує на відновлення на цій могилі повного списку імен загиблих українців».

Другий «інформаційний вибух» стався напередодні візиту: посол Польщі в Німеччині звинуватив Україну, що вона нібито в десятки разів завищує свої втрати часів Другої світової війни, щоб позбавити Польщу статусу країни, яка найбільше постраждала від нацистів. Однак заяву президенти двох країн публічно проігнорували.

Свій візит в Україну лідер Польщі А. Дуда почав доволі символічно. У першу чергу А. Дуда відвідав Польський воєнний цвинтар у Биківні, де вшанував пам'ять 3 тис. 435 польських в'язнів з Катинського списку – жертв радянського НКВС. Під час промови А. Дуда зазначив, що Польща – союзник України та стоїть «пліч-о-пліч перед обличчям нової російської агресії» (URL: https://news.24tv.ua/zustrich-zelenskogo-dudi-shho-obgovorili-24-terminovi-novini_n1434182. 2020. 12.10) та публічно згадав про «100-річчя великої перемоги у Варшавській битві в 1920 р., спільно з нашими українськими братами, союзниками проти більшовиків». Коли польські й українські солдати «боролися, аби відбити радянську навалу, – і їм це вдалося» (URL: <https://www.depo.ua/ukr/politics/spilni-peremogi-nad-moskvoyu-chi-zmozhe-bankova-vikoristati-proukrainski-zhesti-dudi-202010121228287>. 2020. 12.10).

У такий спосіб чинний глава Польської держави запропонував інший, незвичний контекст історичної та ідеологічної дискусії між країнами. У ньому не йдеться про з'ясування, хто і кого більше вбив на Волині – ідеться про те, що і поляки, і українці спільно та успішно воювали з Росією та Радянським Союзом. Потім, так само спільно, стали жертвами сталінського терору. І тепер перед Києвом та Варшавою стоїть одне спільне завдання: не допустити, щоб подібне повторилося, для чого треба протидіяти агресії на Донбасі й працювати задля деокупації Криму. Причому ефективна спільна робота стане можливою тільки після адекватного визнання взаємних злочинів і взаємного каяття.

Водночас оглядачі ЗМІ зазначають, що А. Дуда, з його бажанням покласти край спекуляціям довкола спільної непростой історії, виглядає своєрідним дисидентом навіть у своїй власній партії. Тому прогнозується, що економічна тематика явно домінуватиме над історичними та ідеологічними питаннями, використання яких у внутрішньополітичних дискусіях, на жаль, триватиме (URL: <https://www.depo.ua/ukr/politics/spilni-peremogi-nad-moskvoyu-chi-zmozhe-bankova-vikoristati-proukrainski-zhesti-dudi-202010121228287>).

У цьому контексті можна зазначити, що Президент Польщі А. Дуда не порушував історичних питань на зустрічі з українським Президентом В. Зеленським, яка відбувалася тет-а-тет. Про це, зокрема, поінформував заступник глави Офісу Президента України І. Жовква. Він заявив, що «питання історичної пам'яті відтепер не домінуватимуть на порядку денному лідерів», а «ними займатимуться фахівці». «Для прикладу: на зустрічі тет-а-тет ці питання навіть не були підняті польським Президентом. А порушені лише на зустрічі у складі делегацій Президентом України в присутності керівників Інститутів національної пам'яті. І вони й будуть ними займатися. Фахово та професійно», – поділився деталями двосторонньої зустрічі президентів І. Жовква на своїй сторінці у фейсбуці. Він додав, що інфраструктура, енергетика та економіка були «суттю візиту» Президента Польщі до України (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/10/14/7115342>).

Багато уваги президенти приділили питанню безпеки, збереженню цілісності українських кордонів і повернення контролю України над частиною території Донецької та Луганської областей, а також над Кримом. А. Дуда наголосив, що порушуватиме питання збереження санкцій проти Росії до деокупації Криму.

Зі свого боку Президент України поінформував: «Ми обговорили ініціативу “Трьох морів”, а головне – предметну зацікавленість України долучитися до цієї важливої для нас ініціативи. Я сподіваюсь на підтримку пана Дуди як одного з ініціаторів такої важливої платформи діалогу» (URL: https://news.24tv.ua/zustrich-zelenskogo-dudi-shho-obgovorili-24-terminovi-povini_n1434182). (Довідково: Ініціатива «Трьох морів», або ж «Тримор'я» – це політичне об'єднання 12-ти країн, яке було створено за ініціативою Польщі та Хорватії. Ініціатива спрямована на створення регіонального діалогу з різних питань, що стосуються країн-членів. Але Україна не входить до складу ініціативи, бо туди входять тільки країни, які є членами ЄС).

Також В. Зеленський висловив сподівання, що головування Польщі в Раді Європейського Союзу у 2025 р. сприятиме отриманню Україною повноправного членства у ЄС.

Президенти домовилися невідкладно активізувати роботу українсько-польської міжурядової комісії з питань економічного співробітництва.

Президенти також обговорили: плани про об'єднання транспортно-транзитного потенціалу двох держав; відкриття нового генерального консульства України у Вроцлаві; здійснення кроків для врегулювання питання спільної історичної пам'яті; створення сприятливих умов для ведення бізнесу та залучення інвестицій двох держав; подальший розвиток можливостей і потенціалу литовсько-польсько-української бригади імені Великого гетьмана Костянтина Острозького.

У підсумку В. Зеленський та А. Дуда підписали спільну заяву, у якій відносини України й Польщі названі такими, що «мають характер

стратегічного партнерства», а також наголошується на необхідності подальшої співпраці в торговій, інфраструктурній та транспортній сферах.

Треба зазначити, що історичній суперечці в президентській заяві присвячено лише три абзаци, у яких знайшлося місце й польським побажанням щодо пошуку та ексгумації поховань, й українським – щодо опіки над пам'ятками.

Проте не менш важливим став інший абзац, у якому сторони визнали «важливість захисту прав національних меншин в Україні та Республіці Польща, зокрема в галузі освіти». «Засади функціонування шкіл польської меншини в Україні та шкіл української меншини в Польщі буде врегульовано угодою між нашими урядами в окремому порядку», – ідеться в документі.

Нагадаємо, на відміну від Угорщини та Румунії, Польща досі утримувалася від гучної критики українського закону про освіту. Однак непублічно польські посадовці неодноразово висловлювали своє невдоволення зникненням викладання польською мовою з українських шкіл.

Від початку нинішнього навчального року, коли цей закон формально запрацював, незадоволення Варшави посилювалося. У Києві це почули і вирішили не створювати нового конфлікту.

Крім того, Варшава відреагувала на прагнення Києва здобути статус спостерігача в проєкті «Ініціативи трьох морів». «Польща підтримує поглиблення співпраці України з ініціативою «Тримор'я», зазначається в спільній заяві, не уточнюючи, яким може бути формат такої поглибленої співпраці.

Так само без конкретики в заяві фіксується «необхідність подальшої співпраці в енергетичній сфері задля зміцнення енергетичної безпеки в регіоні та Європі в цілому».

Однак останнє мало продовження у вигляді підписання між українським Фондом держмайна і польською Державною енергетичною компанією PGNiG Договору щодо нерозголошення потенційним покупцем конфіденційної інформації про об'єкти приватизації.

Відтак Україна розширила доступ РП до своїх об'єктів приватизації. Угоду підписали в присутності В. Зеленського й А. Дуди. Свої підписи поставили Д. Сенниченко, голова Фонду державного майна України (ФДМУ), Є. Квєцинський, голова польської Державної компанії PGNiG. Згідно з новою угодою, компанія PGNiG зможе в умовах конфіденційності отримати широкий доступ до інформації про об'єкти приватизації, щоб з повнотою знань про активи долучитися в боротьбу за них. «Початок співпраці ФДМУ з PGNiG має дати сигнал інвесторам інших країн, що Україна відкрита до інвестицій», – наголосили в пресслужбі Офісу Президента України (URL: <http://meest-online.com/ukraine/events/zustrich-prezydentiv-rp-ta-ukrajiny-prymyrennya-chy-peredyh>).

Також президенти України та Польщі узяли участь у роботі Українсько-польського економічного форуму в Одесі. В. Зеленський закликав польський бізнес активніше інвестувати в українську економіку й

брати участь у приватизації державних підприємств. Він зазначив, що обсяг прямих іноземних інвестицій із Польщі сягає на сьогодні більше 800 млн дол., а товарообіг між країнами торік становив майже 8 млрд дол. Польща також є другим найбільшим у світі ринком для експорту українських товарів.

За словами українського лідера, для стимулювання інвестицій можна використовувати механізми, закладені, зокрема, у законі про концесію. «Успішний польський бізнес в Україні та українців у Польщі – це сигнал усім, хто придивляється, сумнівається чи чекає кращих часів. На мою думку, теперішній період – це вікно нових можливостей і перспектив для спільних ділових проєктів між нашими країнами», – зазначив він.

У свою чергу А. Дуда наголосив, що без хорошої інфраструктури неможливо будувати взаємну співпрацю, зокрема торговельну й економічну. «Звісно, модернізація логістичної інфраструктури – це наш розвиток. Поліпшення доріг сприятиме збільшенню товарообігу як на морі, так і на суходолі. І ми будемо підтримувати українські амбіції в розвитку України як транзитної країни в Східній Європі», – запевнив він (URL: <http://meest-online.com/ukraine/events/zustrich-prezydentiv-rp-ta-ukrajiny-prumyrennya-chy-peredyh>).

Щодо експертних оцінок цього візиту, то вони загалом позитивні, хоча водночас доволі стримані. Зокрема, А. Гетьманчук, директорка Центру «Нова Європа», вважає, що відносини обох країн так і застрягли десь на стадії між патронажем і повноцінним українсько-польським партнерством. «В обох країнах якоїсь миті надломилася віра одне в одного: у Польщі похитнулася віра в те, що Україна із вічної невдахи-сусіда перетвориться на життєздатну європейську країну, в Україні – що Польща й надалі буде прикладом успішних реформ, доказом правильно зробленого вибору на користь членства в ЄС і НАТО, за потреби – захисником України», – написала А. Гетьманчук на порталі «Нова Польща» (URL: https://news.24tv.ua/zustrich-zelenskogo-dudi-shho-obgovorili-24-terminovi-novini_n1434182).

Водночас вона зазначає, «уперше за тривалий час на переговорах перших осіб фігурували здебільшого питання, які нас об'єднують, а не роз'єднують. ...Атмосферні відносини, які встановилася між Києвом та Варшавою після приходу до влади в Україні Зеленського, створили непогане підґрунтя, щоб навіть складні теми обговорювати в значно дружлюбнішій атмосфері. Тим паче Президент Польщі в цілому комфортний західний партнер для Зеленського: без докорів щодо реформи правосуддя і можливих відкатів в антикорупційних реформах, що доводиться все гучніше чути владі від деяких інших західних партнерів останнім часом. Так, певний час відносини між Україною та Польщею ходили по зачарованому колу: поляки відстоювали важливість історичного треку, українці відстоювали важливість безпекового треку. Під час нинішнього візиту зачароване коло було розірвано – найбільший фокус робився ні на історії, і ні на безпеці, а на економіці. Хоча безпека безумовно фігурувала (і там у нас надалі все добре).

І історія теж (і там у нас надалі все непросто)» ([URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/hetmanchuk/5f85c45ebd602](https://blogs.pravda.com.ua/authors/hetmanchuk/5f85c45ebd602)).

Л. Брудницька, експертка Центру структурної політології «Вибір», зазначила, що Польща у ЄС вважається, спільно з балтійськими державами, негласним куратором України. Тому візит А. Дуди видається як післямова саміту, під час якого й буде остаточно узгоджено основні суперечності.

Головна з них – не стільки економіка, скільки політика. Цього разу Євросоюз дипломатично схвалив ряд угод з Україною, але основні кошти наш Президент привіз із Великої Британії, яка вже не є членом ЄС. «Досить помітні тріщинки у стосунках України з Євросоюзом. Це прийшов прозондувати Президент Польщі», – зазначає Л. Брудницька. Вона додала, що з огляду на проамериканську, якщо точніше – проамерикансько-демократичну, орієнтацію Польщі, офіційній Варшаві важливо знати, як діятиме Україна за різних сценаріїв розгортання подій у США. У тому числі, якщо після президентських виборів там якийсь із конфліктів здетонує й це позначиться на контурах безпосередньо ЄС ([URL: https://news.24tv.ua/zustrich-zelenskogo-dudi-shho-obgovorili-24-terminovini_n1434182](https://news.24tv.ua/zustrich-zelenskogo-dudi-shho-obgovorili-24-terminovini_n1434182)).

М. Капітоненко, експерт Міжнародного центру перспективних досліджень, наголошує на тому, що ключовий позитивний результат візиту – питання економіки, геополітики та безпеки нарешті вдалося поставити в центр порядку денного. Розвиток справжньої взаємозалежності, яка спиратиметься на спільну користь, є запорукою реального стратегічного партнерства. Економічний форум в Одесі – чудова ідея в цьому контексті. Торгівля, інвестиції, спільні проекти є простими й універсальними рецептами.

«Питаннями історії мають займатися історики, а не політики. Так сказав Президент Зеленський, повторивши формулу, яка протягом кількох десятиліть не працює. Можливо, він щиро вірить у це, як і багато українців та поляків, які не розуміють, як події минулого, а тим більше їхні оцінки, можуть ставати перешкодою для розвитку взаємовигідних відносин сьогодні. Але – можуть. Історичні проблеми у відносинах Варшави та Києва існують не просто так, а тому, що в обох країнах історія є важливою частиною політичного життя. А час від часу стає надто важливою. Залишити історію історикам із цієї причини не вдасться. Політики спекулюватимуть на ній, вони підніматимуть питання минулого в різних контекстах; і хто б не приходив до влади в Польщі або в Україні, уникати цього буде надто складно. Обережні кроки, спрямовані на розв'язання болісних та емоційних проблем, були зроблені, але давати оцінки передчасно. Навіть якщо проблеми конкретних монументів та поховань вдасться зрештою розв'язати на хвилі зближення, немає жодної гарантії, що не виникнуть нові. Історія, на жаль, залишатиметься важливим фактором у двосторонніх відносинах, який посилюватиметься кожного разу, коли внутрішня політика генеруватиме попит на історичні емоції, праву ідеологію чи роздільні лінії», – прогнозує

М. Капітоненко (URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/politics/2020-10-17/vizit-andjeya-dudyi-v-ukrainu-budet-li-ottepel-mejdu-kievom-i-varshavoy/35606>).

Зі свого боку програмний директор Колегіуму Східної Європи ім. Я. Новака-Єжоранського у Вроцлаві А. Бальцер зазначає, що В. Зеленський, для якого політика історичної пам'яті не є пріоритетною, та новий керівник УІНП А. Дробович є більш комфортними для польської сторони, ніж П. Порошенко та демонізований багатьма поляками В. В'ятрович. «Це авжеж не означає, що нові обличчя в українській політиці нехтують питаннями історії. Але той факт, що вони не акцентують на них увагу, зосереджуючись на економічних питаннях, полегшує спілкування для Варшави», – пояснює А. Бальцер.

Водночас польський експерт погоджується з точкою зору українського історика О. Зінченка в тому, що історія стала важливим інструментом у внутрішньополітичній боротьбі безпосередньо в Польщі. На думку обох фахівців, правляча партія «Право і справедливість», від якої балотувався А. Дуда, мала зиск від жорсткої позиції щодо спірних з Україною історичних питань. «І це стосувалося не лише України – історичні суперечки влада Польщі вела з Німеччиною, Ізраїлем та навіть США», – згадує О. Зінченко. Утім, додає він, після закінчення парламентського та президентського виборчих циклів така риторика перестала бути необхідною і Варшава перейшла до більш прагматичного підходу.

Обидва експерти також погоджуються з тим, що останні позиції свідчать про прогрес у подоланні історичних суперечностей між Варшавою та Києвом. Однак говорити про повне потепління у відносинах у цій сфері, за словами О. Зінченка, поки що зарано. Багато жестів польської сторони, на думку історика, свідчать про те, що на світоглядному рівні бачення спільної історії у Варшаві продовжує залишатися напрочуд відмінним від бачення в Києві.

«Якщо внутрішньополітична ситуація в Польщі знову потребуватиме мобілізації історичних конфліктів із сусідами, немає жодної гарантії, що ситуація знову не погіршиться», – попереджає О. Зінченко. Тому, упевнений він, на відновлення довіри між двома державами навіть за найоптимістичнішого сценарію знадобляться роки (URL: https://zik.ua/blogs/ukraina_i_polshcha_napivkroky_varshavy_abo_vidnovlennia_ramiatnyka_ura_iak_krok_do_prymyrennia_983886).

Таким чином, можна говорити про те, що нинішній візит А. Дуди в Україну досяг своєї мети лише частково. Експерти констатують, що, попри позитивні результати, цей візит проривом не став. Проте очікувати, що всі проблеми, які мають глибокі історичні корені, можуть бути розв'язані одним візитом, не варто. Тепла атмосфера, як і тривалий та дійсно дружній візит Президента Польщі не означають автоматично принципових зрушень у двосторонніх відносинах, а лише створюють для цього передумови. Скоріше, можна говорити про те, що сторони відклали вбік нерозв'язані проблеми

(саме відклали, проте не наблизилися до їх розв'язання), які ще декілька років тому заважали повноцінній співпраці країн.

Н. Тарасенко, мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Зовнішньополітичні здобутки України за результатами саміту Україна – ЄС і візиту Президента В. Зеленського до Великої Британії в оцінках експертів

Останні тижні відзначилися активізацією зовнішньополітичного вектора діяльності української влади попри чергове загострення епідеміологічної ситуації у світі. Найбільш знаковими та обговорюваними подіями в цій сфері стали саміт Україна – ЄС за участі Президента В. Зеленського та його візит до Великої Британії.

Двадцять другий саміт Україна – ЄС відбувся 6 жовтня. Цей захід став першим від початку пандемії двостороннім самітом у Брюсселі, що відбувся наживо. Тим самим у Євросоюзі вказали на ту важливість, яку відводять відносинам з Києвом, наголосили у своїх заявах президент Європейської Ради Ш. Мішель та голова європейської дипломатії Ж. Боррель, які представляли на саміті Європейський Союз. Президент України В. Зеленський назвав перший «живий» саміт підтвердженням «пріоритетної уваги» Євросоюзу до співпраці з Україною.

Під час публічної частини саміту В. Зеленський почув від керівництва ЄС немало похвали за реформи. Ш. Мішель нагадав про такі досягнення, як ухвалення законів про відкриття ринку землі та про банки, відомий як «антиколомойський» закон, а в комюніке саміту привітали минулорічний початок роботи Вищого антикорупційного суду України. Ж. Боррель у свою чергу зазначив, що за президентства В. Зеленського продемонстровано важливі досягнення в боротьбі з корупцією.

Одним з головних здобутків саміту стали гарантії збереження безвізу. Це було особливо важливим на тлі чуток про те, що ЄС нібито може запустити процедуру призупинення безвізу через проблеми з антикорупцією. Заяви із цього приводу лунали не лише від українських політиків, а і від європейців, зокрема депутатів Європарламенту.

У спільній заяві за підсумками саміту ЄС дано чіткий сигнал, що про жодне призупинення безвізового режиму з Україною не йдеться, адже наразі немає «регресу» в питанні боротьби з корупцією. Отже, після зняття карантинних обмежень у зв'язку з пандемією коронавірусу безвіз має відновитися (URL: https://galinfo.com.ua/articles/samit_ukraina__yes_chergova_peremoga_volodymyra_zelenskogo_352768.html).

Щодо боротьби безпосередньо з вірусом ЄС за результатами саміту підтвердив готовність допомогти Україні отримати вакцину проти COVID-19. Брюссель уже виділив 400 млн євро для глобальної ініціативи доступності

вакцини. Рішення саміту гарантує, що Україна підпадатиме під цю програму. В. Зеленський зі свого боку запропонував Євросоюзу допомогу у виробництві вакцини від коронавірусу, коли ефективні препарати буде розроблено. «У нас є підприємства, які готові допомагати країнам ЄС у масовому виробництві вакцин», – зазначив В. Зеленський в інтерв'ю Politico напередодні саміту, однак не назвав конкретних підприємств, які були б готові виробляти вакцину (URL: <https://www.dw.com/uk/zelenskyi-u-briusseli-yak-proishov-pershyi-zhyvyi-samit-ukraina-ies/a-55182012>).

Окремо в тексті заяви зазначено про підтримку українських реформ. Нові програми підтримки стосуватимуться сільського господарства, місцевого мікровиробництва, малих і середніх підприємств, громадянського суспільства, транспорту, інфраструктури, навколишнього середовища та кліматичної діяльності, а також конкретної підтримки для Сходу України. ЄС також продовжить підтримувати Україну в питаннях децентралізації, зміцнення місцевого самоврядування та в посиленні боротьби з корупцією.

Великим здобутком треба вважати підтримку ЄС у протидії російській агресії. По-перше, керівництво Євросоюзу визнає, що російські фейки загрожують як Європі, так і Україні. Тож Єврокомісія продовжить підтримку програм, що спрямовано на боротьбу з пропагандою та дезінформацією. І тут, що дуже важливо, Україна увійшла до списку із семи найвагоміших країн, з якими ЄС розпочав формат діалогу з питань кібербезпеки.

По-друге, Євросоюз ніколи не визнає незаконної анексії Криму та зберігатиме й поновлюватиме санкції та інші методи тиску на РФ до повної деокупації півострова. Також ЄС підтримує зусилля України в Тристоронній контактній групі щодо Донбасу. У Брюсселі вважають, що Київ, залучаючи Росію до переговорів, обмежує простір для її дій і створює ситуацію, коли Кремль позбавлений можливості перекладати відповідальність на українську сторону.

По-третє, ЄС вважає, що за порушення перемир'я, а також за обмеження в роботі моніторингової місії ОБСЄ відповідальна саме російська сторона. Настільки чітких тез на підтримку України в спротиві російській агресії в заявах ЄС не звучало дуже давно. Уже немає згадок про «обидві сторони», а чітко підтверджено відповідальність Росії за розв'язання конфлікту на Сході України.

Найбільшою перемогою української сторони стало оновлення Угоди про асоціацію з ЄС та рух до «промислового безвізу», що стало головною новиною у відносинах між Україною та Євросоюзом у поточному році. Саме навколо формулювань цих пунктів точилося найбільше дискусій. Українським дипломатам вдалося наполягти на включенні до підсумкового тексту спільної заяви пункту про глибшу економічну інтеграцію.

«Промисловий безвіз», у разі його підписання, дасть змогу скасувати додаткову сертифікацію українських промислових товарів для експорту до країн ЄС, що уможливить торгівлю України з ЄС на тих самих умовах, на яких країни Євросоюзу торгують між собою. Першим кроком на цьому

шляху став запуск Євросоюзом попередньої оціночної місії щодо «промислового безвізу».

Оновлення Угоди про асоціацію торкнеться цифрового ринку, захисту довкілля, боротьби зі змінами клімату (включаючи роль України в політиці Green Deal), фінансової співпраці. Попередня робота на цих напрямках уже ведеться. Механізм оновлення, який було від самого початку прописано в Угоді про асоціацію, передбачає, що Україна і ЄС не переписуватимуть «тіло Угоди», тобто її текст, а лише додатки до неї. Такий підхід дає змогу провести процес швидко й безболісно – це рішення мають ратифікувати лише Верховна Рада та Рада ЄС, що можна зробити за лічені місяці. Натомість переговори про масштабніші зміни, що зачіпатимуть «тіло Угоди», можуть спричинити процес її повторної ратифікації всіма державами – членами ЄС. Це – дуже тривалий процес з непевним результатом (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/10/7/7115094>).

У підсумковій заяві серед іншого ідеться також про покращення сполучення між Україною, ЄС та іншими країнами «Східного партнерства» «з метою сприяння торгівлі, подальшого розвитку безпечних і сталих транспортних зв'язків, підтримки контактів між людьми». Крім того, ЄС привітав Україну за участь у програмі «Еразмус+» для освіти, навчання, молоді та спорту, а також у програмі Creative Europe для культури.

Важливим досягненням стало підписання на полях цього саміту угод з Європейською комісією та Європейським інвестиційним банком щодо фінансування різних проєктів. Загалом це шість угод на 60 млн євро. Зокрема, підписано угоду про фінансування заходу «Програма ЄС “Міцні регіони”» на суму 30 млн євро. У поясненні до документа зазначено, що метою укладення угоди є залучення допомоги ЄС для підвищення стійкості України до таких загроз, як пандемія COVID-19, дестабілізація, гібридні загрози. Ще однією метою є збільшення потенціалу української держави у сфері побудови миру шляхом підвищення безпеки в регіонах, безпосередньо постраждалих від конфлікту, незаконної анексії Криму (URL: https://espresso.tv/news/2020/10/06/samit_ukrayina_yes_pidpysano_ugody_pro_modernizaciyu_ukrposhty_pidtrymku_gromadyanskogo_suspilstva_ta_regioniv).

Також було підписано угоду про фінансування заходу «Механізм розвитку громадянського суспільства України» на суму 20 млн євро, метою якої є залучення допомоги ЄС для зміцнення демократії в Україні. Ці кошти буде спрямовано на підвищення спроможності організацій громадянського суспільства брати участь у розробленні політик, допомогу в просуванні реформ, на створення загалом більш сприятливого середовища для роботи громадянського суспільства в Україні.

Крім того, підписано угоду про фінансування заходу «Кліматичний пакет для стабільної економіки: (CASE) в Україні» на суму 10 млн євро. Угода передбачає розроблення та реалізацію політики й заходів, які ефективно підтримуватимуть перехід до кліматично нейтральних, чистих, ресурсоефективних і безпечних енергопостачання та споживання.

Допомогу буде надано для розвитку дрібномасштабних проєктів у сфері відновлюваної енергії, надання консультацій щодо оптимальних рішень для економічно ефективного постачання тепла та гарячої води в муніципалітетах, розроблення планів міської мобільності. Також ця угода передбачає створення спільного ресурсного центру з питань кліматичних інновацій між Україною і ЄС, реалізацію «зелених» заходів у рамках Національної транспортної стратегії до 2030 року.

Усі три документи від України підписала віцепрем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції О. Стефанишина, від Європейської комісії – єврокомісар з питань європейської політики сусідства та розширення ЄС О. Варгеї.

Також було підписано три угоди з ЄІБ. Однією угодою банк профінансує проєкт «Енергоефективність громадських будівель в Україні» на 300 млн євро. Документ від України підписав міністр розвитку громад і територій України О. Чернишов, від Європейського інвестиційного банку – віцепрезидент ЄІБ Т. Червінська. Допомогу буде спрямовано на теплоізоляцію дахів, підвалів і стін, енергоефективні вікна та скління, енергоефективне освітлення, системи регенерації втрат тепла, інвестиції у відновлювані джерела енергії, якщо вони є частиною ширших інвестицій в енергоефективність, та інші компоненти, які банк розглядає як елементи енергоефективності.

Гарантійну угоду між урядом України та ЄІБ «Логістична мережа (Модернізація і цифровізація Укрпошти)» на суму 30 млн євро підписали міністр інфраструктури України В. Криклій і віцепрезидент ЄІБ Л. Павлова. Підписання угоди забезпечить модернізацію логістичної мережі шляхом закупівлі сортувального обладнання, будівництва трьох нових сортувальних центрів, 20 поштових депо та відповідної ІТ-інфраструктури. Повернення коштів позики передбачається здійснити повністю за рахунок коштів кінцевого бенефіціара – АТ «Укрпошта» впродовж 20 років ([URL: https://lb.ua/economics/2020/10/06/467558_samiti_ukrainaies_pidpisano.html](https://lb.ua/economics/2020/10/06/467558_samiti_ukrainaies_pidpisano.html)).

Єдиною негативною новиною стало непідписання договору між Україною і ЄС про Спільний авіаційний простір, так зване «відкрите небо», яка мала, серед іншого, полегшити лоукост-авіакомпаніям відкриття нових маршрутів з міст ЄС до України. Брюссель повідомив, що підписання відкладено до початку 2021 р. та попросив не педалювати цю тему. Утім, враховуючи, що в період карантину авіаперельоти значно обмежено, чергова пауза в підписанні ситуації не змінить.

За оцінками ЗМІ, формулювання, що містяться в підсумковій заяві 22-го саміту Україна – ЄС, є найбільш амбітними з усіх попередніх подібних документів, тож, на думку більшості оглядачів, саміт став зовнішньополітичною перемогою В. Зеленського.

Експерти, підбиваючи підсумки цьогорічної зустрічі Україна – ЄС, зазначають, що «плюси» переважали «мінуси». За словами українського дипломата, представника України при Європейському Союзі К. Єлісеєва,

дорікнути Президентіві можна хіба за те, що, відвідуючи Брюссель, він не скористався нагодою зустрітися з Генсеком НАТО. Згадують також про так і неотриману фінансову допомогу від ЄС, на перший транш якої українська команда розраховувала.

«Маркер успішності і саміту, і власне реформ, які обговорювалися на саміті, це питання отримання макрофінансової допомоги, рішення про яке ЄС ухвалив уже давненько. Ідеться про 1,2 млрд. І якраз цього головного завдання не вдалося досягти», – зазначив К. Єлісеєв.

Що ж до «плюсів», то до них аналітики відносять так званий «промисловий безвіз», про роботу над яким було згадано в спільній заяві. За оцінками експертів, усунення додаткових перепон на шляху до експорту української продукції в країни Євросоюзу принесе українському малому й середньому бізнесу до 0,5 млрд євро прибутку на рік.

Також беззаперечний успіх – згода ЄС оновити Угоду про асоціацію, зазначає професор політології Києво-Могилянської академії О. Гарань. Цим кроком ЄС чітко дав зрозуміти, що є перспектива подальшого поглиблення відносин, додає К. Єлісеєв.

Водночас експерти стверджують, що команда В. Зеленського не може приписати всі ці «плюси» собі, бо результат саміту став підсумком роботи й попередньої влади. Як зазначає редактор «Європейської правди» С. Сидоренко, «чимало досягнень саміту ґрунтується на реформах або переговорах, які починала ще попередня влада – це треба визнавати, а не заперечувати, як зробив Зеленський у своїй колонці на “Європейській правді”. Але те, що нинішня влада зберігає та розвиває курс України до ЄС, так само не можна заперечувати, як це робить його попередник П. Порошенко. Принаймні сам Євросоюз не має в цьому сумніву. І в цьому сенсі візит Зеленського до Брюсселя став вельми успішним не тільки для нього особисто, а й для України», – вважає журналіст ([URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/10/7/7115094](https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/10/7/7115094)).

Загалом, ділячись враженнями про цьогорічну зустріч у Брюсселі, українські експерти дивуються майже повній відсутності критики на адресу української влади. У спільній заяві Європейський Союз ухилився від критики дій української влади у сфері боротьби з корупцією та реформування судової системи, хоча раніше були заяви послів «Великої сімки» щодо політизації правосуддя в Україні та відходу від боротьби з корупцією. Як зазначає К. Єлісеєв, «це був такий собі “саміт рожевих окулярів”. У мене таке враження склалося, що європейські партнери закрили очі на існуючі проблеми, принаймні в публічній площині про них не говорили».

Це свідчить про те, зазначає О. Гарань, що Європейський Союз вирішив не виносити критику України в публічний простір; проблемні теми, вочевидь, обговорювалися на закритих зустрічах. Експерт пояснює таку позицію з дипломатичної точки зору, а саме: намаганням ЄС показати і В. Зеленському, і Росії, що Європейський Союз підтримує Україну та

готовий бачити її «у своїй команді» (URL: <https://dif.org.ua/article/samit-ukraina-es-buv-uspishnim>).

К. Єлісеєв у цьому контексті нагадує, що синхронно до Москви поїхав В. Медведчук, який зустрівся з В. Путіним. Це було, на його думку, не випадково. «Гадаю, намагалися показати, що є інша альтернатива. І, судячи із заяв Путіна, росіяни хотіли показати, що якщо ЄС критикуватиме, вимагатиме виконання умов, то в Москві можна отримати швидкі й дешеві гроші».

За словами директора Центру міжнародної безпеки (ЦМБ) В. Кравченка, «Брюссель послав чіткий політичний сигнал Кремлю про те, що ЄС на одній стороні з Україною й однозначно пов'язує конфлікт на Сході з російською агресією. Угода про асоціацію – не є догматичною і може бути гнучкою, переглянута з метою посилити її ефективність. Водночас надія на подолання “дитячих хвороб” України – судової реформи, служби безпеки, державної служби, боротьби з корупцією – ще не вмерла. Однак якщо Зеленський і його команда за майбутній рік не продемонструють прогрес за цими напрямками – наступний саміт буде не настільки оптимістичним», – зазначає експерт (URL: <https://politics.comments.ua/ua/news/foreign-policy/zelens-kiy-u-velikobritanii-yaki-rezul-tati-vizitu-dlya-ukraini-661850.html>).

Наступний візит В. Зеленського – до Великої Британії – супроводжувався значним резонансом в українських і британських ЗМІ та експертно-політичних колах. Домовленості, досягнуті між двома країнами, преса навіть охарактеризувала як історичні. Варто зазначити, що візит Президента України став першим від початку карантину офіційним візитом лідера іншої держави до Великої Британії.

Центральним моментом перебування В. Зеленського в Британії стало підписання Угоди про політичне співробітництво, вільну торгівлю і стратегічне партнерство між Києвом і Лондоном. Цей документ розглядається як важливий і до певної міри знаковий, особливо у світлі виходу Великої Британії з ЄС. На думку британських оглядачів, саме ця Угода стає прототипом розбудови нових відносин Британії з країнами поза межами Євросоюзу. І Україна стала першою з держав, з якою Велика Британія вирішила укласти угоду про нові обоюдно вигідні відносини за нових умов.

Цей документ було критично укласти до кінця 2020 р., поки Велика Британія не завершила процесу виходу з Євросоюзу, аби продовжити режим вільної торгівлі, який нині дає обома країнам Угода про асоціацію. Брекзит має завершитися 1 січня 2021 р., тож проводити ратифікацію договору доведеться в турборежимі – менше ніж за три місяці.

Українсько-британська угода є відредагованою версією Угоди про асоціацію з ЄС. Ряд пунктів навіть залишилися незмінними, до чого повторюючи пункти з європейської угоди. Це був найпростіший шлях досягти швидкої торговельної домовленості з Лондоном. Однак у результаті до британської ЗВТ потрапили як її переваги, так і недоліки. Так, 98 %

товарної номенклатури при експорті до Британії буде обкладатися нульовим митом (так само, як і у нашій торгівлі з Євросоюзом). Але так само збереглися всі без винятку квоти на безмитний експорт, які є в Угоді про асоціацію. Це – близько 40 позицій сільгосппродукції, частина з яких є досить важливими для нашого експорту (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/10/9/7115191>). Британська квота на ці товари становитиме від 13,62 до 20 % від обсягу квоти ЄС. Зазначимо, що квота ЄС залишатиметься незмінною, тобто українські виробники все ж лишаться у виграші. Але це – явно не те, чого чекали українські харчовики-експортери.

Підстави очікувати від Лондона ліберальнішого режиму дійсно були, адже, на відміну від більшості країн ЄС, у Британії є значний дефіцит продуктів харчування. Відповідно, досі тарифні квоти не захищали британських виробників, а, скоріше, створювали перевагу для продуктів з інших країн ЄС порівняно з українськими.

Проте деякі із цих обмежень часом виглядають алогічно. Наприклад, Україна отримала чималу квоту на експорт томатної пасти – 20 тис. т (20 % від квоти ЄС). Проте в Британії взагалі немає свого виробництва томатної пасти, її імпортували з Італії та Іспанії. Аналогічна ситуація з медом, де Україна отримала річну квоту на рівні 1 тис. т, або м'ясом птиці – 12 тис. т.

Торговий представник України Т. Качка, утім, запевняє, що всі ці проблеми Україна зможе розв'язати за кілька років, адже Британська угода передбачає безпрецедентно швидкий перегляд – уже за два роки можна буде домовлятися про нові умови, виходячи з реальних обсягів торгівлі. Для порівняння, в Угоді з ЄС цей термін становить п'ять років. По одній з товарних позицій – м'ясу птиці – можна буде почати перегляд, навіть не чекаючи двох років. Зважаючи на те що стосовно ряду товарних ліній такий перегляд буде потрібен самим британцям, то є підстави сподіватися, що оновлені умови торгівлі будуть кращими.

У політичній частині підписаної з Великою Британією Угоди, на відміну від економічної, відмінності від Угоди про асоціацію з ЄС є. І чи не найважливіша з них стосується майбутніх подорожей українців до Великої Британії. Статті Угоди, присвячені міграції та подорожам, за оцінками оглядачів, стали справжньою перемогою української переговорної команди. По-перше, Британія гарантувала рівні трудові права та відсутність дискримінації в зарплатні для українців, які легально працюють у Британії (ст. 16 Угоди). По-друге, досягнуто домовленості про «регулярний перегляд» правил трудової міграції для «надання більш сприятливих умов для пересування працівників» – у разі, якщо британський ринок праці це дозволить (ст. 17).

Для пересічних українців, які хотіли б відвідати Британію як туристи, головною є ст. 18. У ній вказано, що «сторони започаткують співробітництво з метою полегшення руху осіб і, у разі забезпечення умов для добре керованої та безпечної мобільності, вживатимуть поступових кроків, щоб

спростити громадянам здійснення подорожей та поїздок до країн одна одної».

Успіх візиту В. Зеленського до Британії не обмежився новою Угодою. Помітним моментом відвідин стало підписання ряду двосторонніх угод у царині співпраці в оборонній галузі та фінансової підтримки двосторонніх проєктів. Зокрема, британське керівництво оголосило про надання Україні 5 млн фунтів допомоги на подолання наслідків пандемії та конфлікту на Сході України, кредитних гарантій на суму 2,5 млрд фунтів (3,2 млрд дол.).

Потужною була військова програма – В. Зеленський відвідав базу Королівських ВМС у Портсмуті, куди спеціально під його приїзд повернули авіаносець «Принц Уельський». На борту авіаносця він узяв участь у підписанні Меморандуму про посилення співпраці між Україною та Британією у військовій і військово-технічній сферах. Метою Меморандуму, який передбачає відкриття для України кредитної лінії на суму 1,25 млрд євро, є спільне британсько-українське виробництво ракетних катерів, які сумісні зі стандартами НАТО й будуть здатні закрити потребу в кораблях такого класу в Чорному й Азовському морях. Корпуси двох перших кораблів буде побудовано на верфі неподалік бази ВМС у Портсмуті. Україна матиме можливість спостерігати та навчатися під час будівництва перших кораблів у Британії паралельно з модернізацією власного суднобудування, яке забезпечить будівництво наступних кораблів уже в Україні. Кошти підуть також на спорудження портової інфраструктури для базування кораблів в Очакові. Ця домовленість допоможе зміцнити обороноздатність України на морі та підвищить безпеку на Півдні України.

Також українська делегація отримала кредитні гарантії в розмірі до 2,5 млрд фунтів стерлінгів для британсько-українських торговельних контрактів. Відповідний меморандум було підписано в присутності Президента. Як зазначив В. Зеленський, ці кошти можуть бути використані для реалізації інвестиційних проєктів у таких пріоритетних сферах, як безпека та оборона, сільське господарство, інфраструктура, енергетика та охорона здоров'я. Умови надання коштів дуже комфортні для України.

В Україні підписання Угоди про вільну торгівлю та стратегічне партнерство з Великою Британією розглядається як помітна віха. Міністр закордонних справ України Д. Кулеба, який перебував в українській делегації, що відвідала Лондон, зазначив, що ця Угода де-факто є «новою рамкою відносин» між Україною та Британією. Д. Кулеба назвав документ «історичним» і «символічним», а також підкреслив, що це – перша подібна двостороння Угода, яку Британія уклала після Брекзиту та виходу з ЄС. «Раніше в нас були відносини з Британією як однією з найважливіших країн ЄС. Вийшовши з ЄС, Британія отримає більший простір для маневру, вона може бути твердішою в деяких питаннях. Нам це вигідно», – заявив Д. Кулеба, який у Лондоні провів переговори з британським міністром закордонних справ Д. Раабом.

Прем'єр-міністр Великої Британії Б. Джонсон наголосив, що Угода з Україною відкриває нові перспективи співпраці для обох країн у сучасних умовах. Він також зазначив, що підписанням цієї Угоди британське керівництво «зміцнює відносини Великої Британії з Україною і закріплює налаштованість Британії на підтримку суверенітету й територіальної цілісності України». «Наша прихильність Україні міцна, як скеля – ми на 100 % з вами», – наголосив Б. Джонсон В. Зеленському.

Українські експерти й оглядачі сходяться на тому, що «Угода про політичну співпрацю, вільну торгівлю і стратегічне партнерство», підписана В. Зеленським та Б. Джонсоном, має ключове значення для розвитку всього комплексу українсько-британських відносин – економічних, торговельних, військових, науково-технічних, екологічних. «Такий собі аналог Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Це дуже серйозний документ, який стосується правил торгівлі, фіксації партнерських відносин у різному ракурсі. Підписання такого роду документів проходить не часто, і це підсилює акцент візиту», – характеризує угоду політолог В. Фесенко.

На думку В. Кравченка, підписанням Угоди зі стратегічного партнерства й торгівлі з Великою Британією закрита лакуна, яка утворилася після виходу Великої Британії з ЄС. Директор ЦМБ пояснює: «Очевидно, що український ринок є близьким і привабливим для британців. Одночасно Україна не лімітована тепер квотами на свої товари. Британцям під силу увійти в п'ятірку торгових партнерів України вже в перспективі найближчих трьох років» (URL: <https://politics.comments.ua/ua/news/foreign-policy/zelenskiy-u-velikobritanii-yaki-rezul-tati-vizitu-dlya-ukraini-661850.html>).

За словами В. Кравченка, підписання військово-технічного меморандуму на будівництво ракетних катерів закриває потребу України при будівництві «москітного флоту». «Вісім кораблів умовного класу Super Vita – гідна заміна корветам “Тернопіль” і “Луцьк”, втраченим при анексії. Разом з американськими Island і Mark VI до 2030–2035 рр. ми отримаємо новий за якістю флот для стримування РФ, – підкреслює експерт. – Важливим рішенням є локалізація виробництва в Миколаєві для шести катерів із серії. Вони ж будуть озброєні українським комплексом “Нептун”, водночас перші два – норвезьким NSM. Тепер черга за Україною: повинна бути прийнята морська стратегія і створено відповідний орган для її ефективного впровадження. Робота на перспективу з британцями – сигнал солідарності європейцям та американцям. Головне – росіянам. Україна не одна на фронті боротьби з гібридною агресією РФ».

Політичний експерт А. Дуда вважає результати візиту В. Зеленського до Великої Британії одним з небагатьох успіхів на зовнішній арені. Особливий позитив він вбачає у домовленостях щодо будівництва Британією військових кораблів для України. А. Дуда зазначив, що для Британії це також можливість оздоровити економічне становище підприємств на тлі виходу з ЄС і подальших переговорів із Брюсселем (URL:

<https://www.slovoidilo.ua/2020/10/09/pogljad/polityka/vijskova-spivpracya-velykoyu-brytaniyeyu-chy-pohlyblyatsya-vidnosynny-dvox-krayin>).

Заступник директора Українського інституту дослідження екстремізму Б. Петренко вважає, що поїздки В. Зеленського до Брюсселя та Лондона можна оцінювати також з передвиборної логіки, наприклад як аргумент для утримання «Слугою народу» частини проєвропейського електорату. Але, зазначає експерт, у будь-якому випадку, і перший, і другий візит привів до отримання Україною і політичної, і фінансової допомоги. Це показує, що попри економічну кризу Захід продовжує підтримувати Україну».

Політичний експерт О. Леонов натомість висловив думку, що про прориви за підсумками візитів поки говорити рано. «Звичайно, добре, що в остаточну резолюцію з ЄС були внесені жорсткі формулювання щодо РФ. Але, мабуть, це особистісний прорив для Зеленського, який унікав називати Росію агресором, – каже О. Леонов. – Що стосується конкретики саміту Україна – ЄС, навряд чи варто говорити про якісь серйозні успіхи. Зеленський повинен був привести той транш, що ратифікували Європарламент і ВР. Але не привіз. Зрозуміло, що у ЄС накопичилися питання, у тому числі щодо нездорової ситуації навколо наших антикорупційних органів. Кажуть, що Зеленський вислухав чимало претензій – неофіційно» (URL: <https://ukraina24.segodnya.ua/ua/dengi-news/4976-udachnyu-vizit-ekonomist-obyasnil-chto-zelenskiy-privez-iz-velikobritanii>).

Одним з головних позитивів візиту в Брюсселі політексперт називає те, що В. Зеленський продовжив напрями, які було закладено в роки президентства П. Порошенка. «Минулого року Порошенко заявляв, що наступним етапом євроінтеграції має бути приєднання України до чотирьох союзів – енергетичного, цифрового, митного, промислового. І зрушення в цьому напрямі є. Щоправда, поки що завис договір про відкрите небо. І все ж радує, що досягнуті хоч якісь віхи, на які можемо орієнтуватися, – зазначає О. Леонов. – Але щодо активного руху у ЄС поки говорити рано. Ми бачимо, що відбувається у ВР, у НБУ. А нашими європейськими партнерами чітко позначено больові точки України – судова реформа, антикорупційні органи, незалежність Нацбанку». Позитивні моменти за підсумками візиту до Великої Британії політексперт знову ж таки оцінює лише як повернення до лінії, яку закладали при Президенті П. Порошенку.

Британські оглядачі, оцінюючи підписані з Україною угоди, висловлюють обережний оптимізм з приводу британсько-українського торговельного потенціалу. Так, Р. Кімбелл звертає увагу, що спільний ринок торгівлі України й Британії матиме 110 млн споживачів, що, на його думку, має вселяти надію, беручи до уваги, що Україна є великим виробником харчів і значним експортером.

Водночас, з іншого боку, лунають і критичні зауваження, що прорив, приписуваний цій угоді, може бути перебільшеним, бо Україна поставила за мету членство у ЄС, із якого Британія вирішила вийти, і за певних обставин усе знову впирається в складні відносини Лондона з Брюсселем.

Оглядач з питань відносин з ЄС К. Макгра вважає, що в підписаній Угоді бракує конкретики з огляду на те, що Україна перебуває на іншому фланзі Європи, межуючи з Євросоюзом. І, на його думку, цей момент дещо розмитий. «Перед тим як святкувати прорив, у Лондоні мають спокійно подивитися на те, як вільна торгівля з Україною може співвідноситися зі складними відносинами Великої Британії з ЄС і великим бажанням України стати членом Європейського Союзу», – зазначив він.

У той час як в Україні увагу ЗМІ привернула Угода про стратегічне партнерство, домовленість про виробництво в Україні британських ракетних катерів тощо, у Британії безумовним лідером уваги стала зустріч подружжя Зеленських із принцом Вільямом і Кейт Міддлтон. Фото зустрічі членів королівської родини з українським Президентом і його дружиною обійшли, без перебільшення, усі загальнонаціональні газети та новинні сайти. Причому, як це часто буває у світській хроніці, це було винятково позитивне висвітлення.

Цей епізод візиту справді важливий, наголошують оглядачі, адже особливістю Британії та її суспільства є підвищена увага до життя королівської родини, зокрема принца Вільяма, який з дуже високою імовірністю одного дня стане королем Великої Британії. Тому важливим було те, що Президент України під час розмови передав принцу та його дружині запрошення відвідати Україну.

Насамкінець лондонських відвідин Президент України взяв участь у популярній програмі Бі-бі-сі Hard Talk («Важка розмова»). Культовий ведучий цієї програми С. Сакер відомий своїми гострими запитаннями до будь-яких гостей студії. Він анонсував свою «важку розмову» з Президентом В. Зеленським як «розмову про Путіна, Трампа, НАТО, боротьбу з корупцією та різницю між президентом у телесеріалі й справжньою роботою в президентському кріслі».

У Лондоні відбулася ще одна зустріч В. Зеленського, яку британці й українці не мали намірів афішувати, – з новим главою МІ-6 Р. Муром. За інформацією ZN.UA, на закритій зустрічі, у якій з українського боку, крім Президента, брав участь глава СБУ І. Баканов, глава МІ-6 обговорював три основні теми.

Перша – тиск української влади на антикорупційні органи в Україні й прагнення Офісу Президента взяти під свій контроль САП, НАБУ, Офіс Генерального прокурора, а також судові інстанції. Друга – ситуація на Сході України й дії Росії. Третя – оточення В. Зеленського, не тільки офіційне, а й неформальне, яке має значний вплив на главу Української держави. Як стверджує видання, саме обговоренням персон з оточення В. Зеленського була обумовлена закритість зустрічі (URL: <https://zn.ua/ukr/internal/zalashtunkami-londonskoji-pojizdki-zelenskooho.html>).

Пізніше В. Зеленський підтвердив факт зустрічі, але заперечив інформацію, яку поширило видання. Зокрема, про склад осіб на цій зустрічі

та теми, які на ній обговорювалися. Він зазначив, що інформація, подана ЗМІ, була некоректною, оскільки на зустрічі були інші люди та питання.

«Ці питання не розглядалися. Усього обсягу запитань із нашої двогодинної зустрічі, яка складалася з інформації про допомогу і захист нашого суверенітету й територіальної цілісності, деталі, які я не можу зараз розповсюджувати... Якраз вони сказали, що у нас велика проблема з тим, що ЗМІ фінансуються не тільки українцями», – заявив В. Зеленський у коментарі польським та українським журналістам. Він додав, що головним питанням є необхідність незалежних медіа, які захищають суверенітет України. Також В. Зеленський заявив, що в МІ-6 назвали однією з основних загроз в Україні дестабілізацію (URL: <https://susplne.media/71159-pro-so-govoriv-zelenskij-z-britanskou-rozvidkou-dumka-eksperta>).

Безпосередньо зустріч із главою МІ-6 – факт примітний і свідчить про високий ступінь інтересу британської розвідки до України та її Президента. Багато в чому взаємний інтерес України і Великої Британії визначає Росія. Так, після отруєння Скрипалів, втручання росіян у парламентські вибори у 2019 р., спроб російських хакерів украсти дані щодо вакцини проти коронавірусу й багатьох інших дій Росією розглядають як загрозу своїй безпеці. Крім того, після виходу з ЄС Велика Британія прагне самоствердитися й посилити позиції в сучасному світі, зокрема й у Східній Європі.

Це бачення британців збігається з позицією Києва про те, що під час російської агресії Велика Британія є необхідним союзником для України, адже вона лобіює жорсткі санкції проти Росії, зокрема проти «Північного потоку-2». Нині Лондон позиціонує себе як велику регіональну силу, яка має геополітичну вагу та впливає на процеси і у Європі, і за океаном.

Для Києва Лондон завжди був одним з найпослідовніших і найжорсткіших соратників у Європейському Союзі в протидії агресії Росії. І, як засвідчив візит В. Зеленського до Великої Британії, таким він залишається й після Брекзиту. Угода про стратегічне партнерство з Україною, зокрема, закріплює зобов'язання Британії підтримувати Київ у боротьбі проти російської агресії, а також фіксує, що Британія після Брекзиту продовжує підтримувати вступ України до НАТО і Євросоюзу.

Однак у рішенні британців підписати такі угоди зіграв роль не лише російський чинник, пише ZN.UA. Не менше значення мало й бажання Лондона стимулювати торгівлю, туризм та інші галузі й сфери Об'єднаного Королівства, які зазнали чималих втрат від пандемії коронавірусу. Зрештою, підписуючи такі документи, уряд Б. Джонсона ще й надсилав сигнал самій Великій Британії, що після Брекзиту все добре – країна живе й укладає нові вигідні для бізнесу угоди (URL: <https://zn.ua/ukr/internal/za-lashtunkami-londonskoji-pojizdki-zelenskoho.html>).

Підсумовуючи, можна говорити про певний прорив України на зовнішньополітичній арені, який підтверджується конкретними документами, чіткими сигналами підтримки з боку ЄС і Великої Британії. За

нинішніх складних умов пандемії, економічного спаду та російської агресії інтенсифікація діалогу з такими потужними союзниками надзвичайно важлива не лише з політичної, а й з економічної точки зору. Зокрема, рекордна кількість підписаних документів у різних сферах співпраці між Україною та Великою Британією, за висновками експертів, позитивно вплине на економіку обох країн. ЄС, Велика Британія та Україна підтвердили свої зобов'язання відстоювати демократичні принципи, права людини та основні свободи, а також міжнародний правопорядок, який зберігає мир. Україна отримала цілковиту підтримку євроінтеграційних і євроатлантичних прагнень. Тепер подальший прогрес у відносинах України з ЄС та Великою Британією буде обумовлено прогресом відповідних реформ.

М. Дем'яненко, наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Місцеві вибори-2020: особливості цьогорічної кампанії та прогнози експертів

В Україні 25 жовтня відбудуться місцеві вибори. Характерною особливістю цих виборів є те, що вони проводитимуться за новим виборчим законодавством, в умовах пандемії та адаптивного карантину.

Виборчий кодекс набув чинності 1 січня 2020 р. – ним запроваджується система відкритих партійних списків і гендерна квота, скорочується кількість депутатів та розширюються можливості щодо їх відкликання. Оновлене виборче законодавство запроваджує також багатомандатну мажоритарну систему в сільські, селищні, міські та районні ради. Інші правила діятимуть для обласних і міських рад з населенням 90 тис. і більше виборців – це нова для України система пропорційного представництва з відкритими списками кандидатів.

Водночас нове виборче законодавство не передбачає механізмів протидії ряду старих схем. Як наприклад, технологія «двійників», яка передбачає реєстрацію кандидата з такими самими прізвищем та ініціалами, як у конкурента з метою відібрати частину голосів у конкурента. Таку технологію досить часто використовують і в процесі підготовки до місцевих виборів-2020. Проте тепер, зазначають фахівці, роль технології «клонів» може бути більш вагомим, адже на місцях кількість виборців менша, а значить, кожен голос – на вагу золота (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/mistsevi-vybory-2020-klony-znovu-atakuyut/30868728.html>).

Також у Нацполіції повідомили про найпопулярніші порушення на цьогорічних місцевих виборах. За словами голови відомства І. Клименка, це надання грошової винагороди за зміну місць голосування та голосів за певного кандидата, а також роздавання безкоштовних подарунків різним верствам населення з логотипами кандидатів, продуктів харчування й засобів гігієни, організація безкоштовних поїздок (URL: <https://ua.112.ua/golovni>

novyni/naipopuliarnishi-porushennia-na-mistsevykh-vyborakh-yaki-buvaiut-ta-shcho-za-nykh-zahrozhuie-550299.html).

У ЦВК виділили чотири особливості цього річних місцевих виборів:

- вибори організовуватимуться на новій територіальній основі;
- у рік проведення чергових місцевих виборів відбудуться перші місцеві вибори до територіальних громад (ОТГ), які призначаються й проводяться разом із черговими;
- вибори депутатів місцевих рад організовуватимуться й проводитимуться за новими виборчими системами;
- місцеві вибори передбачають дотримання гендерної квоти – серед кожних п'яти кандидатів у списку має бути щонайменше дві жінки (мінімум 40 % представників однієї статі). Без дотримання квот можуть відмовити кандидатам усього списку (URL: <https://tsn.ua/ukrayina/miscevi-vibori-2020-osoblivosti-provedennya-ta-kogo-i-de-obiratimut-ukrayinci-25-zhovtnya-1646878.html>).

Що стосується об'єднаних територіальних громадах, зауважимо, що 25 жовтня перші вибори відбудуться до 1 тис. 439 ОТГ. Виборці обиратимуть мерів міст, голів селищ, сіл і територіальних громад та депутатів місцевих рад – сільських і селищних, міських, районних та обласних, районних у містах. У Києві, крім виборів міських голови й ради, відбудуться вибори районних у місті рад.

Вибори до міських, районних, сільських та селищних рад у населених пунктах, де мешкають менше 10 тис. виборців, відбуватимуться, як і раніше, за мажоритарною системою відносної більшості. В одному окрузі можуть обиратися від двох до чотирьох депутатів. Переможе кандидат, який набере найбільшу кількість голосів.

Так само за мажоритарною системою відносної більшості обиратимуться сільські, селищні, міські голови та сільські старости населених пунктів, що нараховують менше 10 тис. виборців.

Голів у населених пунктах, де є понад 10 тис. виборців, обиратимуть за мажоритарною системою абсолютної більшості. Тобто перемогу отримує той кандидат, який отримує понад 50 % голосів. Якщо за підрахунками бюлетенів кандидат не набрав 50 % +1 голос, призначається другий тур.

Вибори міських голів також відбуватимуться за мажоритарною виборчою системою абсолютної більшості. Таким чином, у населених пунктах з понад 75 тис. жителів обраним міським головою буде вважатися кандидат, який набере 50 % +1 голос і більше. Якщо жоден претендент на крісло міського голови не набере половини й понад половину голосів, то можливе проведення другого туру. До нього пройдуть двоє кандидатів, які отримали найвищу підтримку виборців у першому турі.

Для населених пунктів, де мешкає понад 10 тис. виборців, Виборчий кодекс запроваджує систему відкритих списків. За нею обиратимуться депутати районних, районних у містах, міських, сільських та селищних рад з відповідною кількістю виборців, а також до обласних рад. Утім тут не буде

можливості для самовисування кандидатів. Висувати кандидата зможуть тільки політичні партії. Проголосувати потрібно буде одночасно і за партію, і за «свого» конкретного кандидата в ній. Тобто спочатку виборець має проголосувати за партію, а потім – за окремого кандидата від цієї партії, що підвищує шанси цього кандидата «посунутися» вгору в затвердженому партією списку. Однак кандидат зможе «поліпшити» своє місце в списку лише тоді, коли набере не менше 25 % від так званої виборчої квоти – кількості голосів виборців, необхідних для отримання одного депутатського мандата в раді. Інакше список залишиться таким, яким його від початку запропонувала партія, тобто закритим.

Самовисування зберігається тільки в містах і селищах з кількістю виборців до 10 тис. Мінімально необхідний прохідний бар'єр для партій становить 5 %.

Відбудуться вибори і в деяких підконтрольних Україні районах Донецької та Луганської областей, які розташовані на лінії розмежування, але лише до районних рад. Так, обрати районні ради можна буде в 18 територіальних громадах Донецької й Луганської областей.

Вибори членів до інших органів місцевого самоврядування в цих районах залишаються під заборонаю, повідомив представник Центральної виборчої комісії Ю. Мірошніченко. За його словами, навколо обґрунтованості виборів районних рад «була велика дискусія». «Але все ж таки ЦВК, виконуючи Конституцію України, призначила ці перші вибори до районів. І в інший спосіб ми не могли діяти. Тому люди оберуть собі в тому числі районні ради», – пояснив він (URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/10/10/7269510>).

Що стосується прогнозів, то тут хотілося б відзначити тенденцію останніх місцевих виборів в Україні, коли перемогу можуть отримати не парламентські політсили, а представники місцевих еліт. Останні соціологічні опитування демонструють, що такі тенденції зберігаються й на цих місцевих виборах, а перевага буде в регіональних політиків.

Разом з тим загальнонаціональні рейтинги партій, на перший погляд, демонструють відносну стабільність. Загроза «вильоту» з «парламентської ліги» нависла хіба що над «Голосом». Усім іншим політичним силам вдалося зберегти свої позиції. Лідером виборчих симпатій у розрізі всієї країни, як і раніше, залишається «Слуга народу». Дедалі ближче до правлячої партії підбираються «Європейська солідарність» та «Опозиційна платформа – За життя». Не набагато відстає від них «Батьківщина» (URL: <https://vybory.rbc.ua/ukr/2020/tsik-obyasnili-mozhno-progolosovat-pasportom-1602428432.html>).

«Темною конячкою» місцевих виборів є партія «За майбутнє», яку напряму пов'язують з олігархом І. Коломойським. Зауважимо, що до партії увійшли справжні аксакали української політики. Водночас експерти звертають увагу, що чимало кандидатів від політичної сили мають і кримінальне минуле.

Однак вересневі регіональні рейтинги, опубліковані соціологами, свідчать про дещо інший розклад та інших фаворитів, які можуть неабияк потіснити парламентські партії на місцях. Так, у вересні група «Рейтинг» провела серію досліджень про вибори в обласні ради. В останньому опитуванні компанія вимірювала позиції 77 різних партій. Більшість із них – регіональні проекти, які балотуватимуться в одну або дві облради. З результатів цього опитування випливає, що місцеві вибори можуть обернутися для п'ятірки парламентських політсил «холодним душем». На виборах до облради в сумі вони набирають лише 50 %. І їхні результати нижчі, ніж на рівні всієї країни. Наприклад, «Слуга народу» на виборах в облради може отримати загалом 17,2 %. І це найвищий показник серед усіх партій.

Не менш цікаво розподілилася друга половина голосів. Орієнтовно 27 % у таких партій, як «За майбутнє», Радикальна партія Ляшка, «Наш край», УДАР, «Свобода» та ін. Тоді як ще 22 % набирають так звані «регіональні» партії.

На думку директора групи «Рейтинг» О. Антиповича, це дуже хороший показник для місцевих партій, але досить критичний для парламентських політичних сил, оскільки ще в липні 2019 р. на виборах до Верховної Ради п'ять парламентських партій отримали сукупно 78 %. На сьогодні на місцевих виборах можуть набрати лише приблизно 50 %.

Результати всеукраїнських та обласних рейтингів відрізняються з огляду на ряд причин. Перше та найочевидніше пояснення полягає в тому, що в місцевих виборах бере участь набагато більше партій, ніж у парламентських. Друга причина полягає в тому, що українці почали потроху розрізняти, за що відповідає місцева та центральна влада. Ідеологія, якісь глобальні політичні цінності, міжнародний вектор – усе це громадяни готові обирати, голосуючи за Президента чи парламент. Але до органів самоврядування вони, скоріше, віддадуть управління тим, хто розуміє проблеми регіону і, головне, знає, як їх розв'язати.

Коли ж загальнонаціональні партії не в силах задовольнити запити громадян, альтернативою стають так звані регіональні партії. На сьогодні проєктів, націлених на конкретний регіон, стало ще більше, ніж на минулих місцевих виборах, і вони виступлять навіть успішніше, ніж у 2015 р., вважає політолог В. Фесенко. «У всіх великих містах України і в більшості обласних центрів діючі мери балотуються від своїх партій. Майже у всіх регіонах країни партії місцевих еліт як мінімум на рівних змагатимуться з парламентськими партіями, а в ряді регіонів їх випереджатимуть», – вважає політолог.

Зауважимо, що законом не передбачено «регіональних» партій, але він не забороняє партіям фокусувати свою діяльність на якомусь одному районі, місті або області. Тоді як усі інші їхні осередки по країні значаться тільки на папері. І жодних дієвих запобіжників у законодавстві від цього немає.

Купити готову партію не потребує значних зусиль, зазначає голова Комітету виборців України О. Кошель. Ціни на пакет готових документів з печаткою, статутом та свідоцтвом на ринку стартують від 50 тис. дол. Приблизно стільки ж доведеться викласти, якщо створювати партію самому (URL: <https://vybory.rbc.ua/ukr/2020/spros-svoih-kogo-bolshe-shansov-pobedit-mestnyh-1602086157.html>). «І багато політиків задаються питанням: навіщо мені йти в якесь партійне “ярмо”, у “братську могилу”, якщо за 50 тис. дол. я можу купити власну партію? Тут діє прагматичний підхід. Адже у партій бувають і злети, і падіння. А зміна партійного квитка так чи інакше б’є по персональному іміджу», – пояснив експерт.

Тенденція з виборами міських голів досить схожа. У багатьох обласних центрах діючі мери можуть переобратися на ще одну каденцію. Навіть незважаючи на те, що за деякими з них тягнеться цілий шлейф скандалів. Наприклад, з огляду на вже згадане дослідження «Рейтингу», третина респондентів готові підтримати на виборах діючого голову населеного пункту. Стільки ж – віддати голос за іншого кандидата, ще 35 % – не визначилися.

«На місцевих виборах виборець часто орієнтується на хорошу людину, який асфальтує дороги, знає місцеве господарство. Незважаючи на те чи проєвропейські в нього погляди, чи це дрімуча радянська людина. В окремих населених пунктах на Заході створюється мало не культ колишнього радянського секретаря обкому тільки тому, що він вранці обходив центр міста, пальцем вказував на проблеми і домагався їх розв’язання», – зазначив О. Кошель.

Причому наразі майже кожен мер може приписати на свій рахунок набагато більше заслуг, ніж його попередники. Ось тільки далеко не всі виборці знають, що після децентралізації, що стартувала в 2015 р., на місця передали більше функцій і коштів. «У їхніх попередників не було таких можливостей. Звичайно, на їхньому тлі вони виглядатимуть краще й ефективніше», – додав голова КВУ.

Чому тоді на президентських і парламентських виборах українці обирали «нових і незаплямованих», а на місцевих – готові закривати очі на всі токсичні історії, якими оточені їхні кандидати? І справа не тільки в тому, що на загальнонаціональних і регіональних виборах громадяни по-різному розставляють пріоритети. Причина в зростаючому попиті на професіоналів у владі та розчаруванні в «нових обличчях», зазначають експерти.

У цьому контексті показовим є результат опитування «Рейтингу», згідно з яким більшість респондентів – понад 60 % – зазначили, що для партій на місцевому рівні куди важливіше мати сильного місцевого лідера, ніж відомого національного. Приблизно стільки ж висловилися на користь досвідчених політиків, ніж «нових обличч».

Але говорити про поголовну тенденцію на «всіх старих» також не можна. Високі шанси багатьох діючих мерів переобратися на ще одну каденцію підкріплені їхньою успішною діяльністю на посаді. Там же, де

робота мерів не була ефективною, жителі напевно виберуть іншого кандидата. Це не вписується в тренд «залишити перевірених», але вписується в незмінне бажання громадян жити в стабільності й комфорті.

Ще однією особливістю цьогорічних місцевих виборів є те, що країна наразі перебуває в умовах карантину, хоча й адаптивного. Кількість хворих продовжує зростати. Ці фактори також можуть внести свої корективи у виборчий процес, зокрема щодо явки виборців.

Так, політолог О. Якубін прогнозує, що явка виборців в окремих регіонах буде нижчою 30 %. «Тому що ми бачимо, що, з одного боку, розгортання коронавірусної істерії вплине на те, що частина людей, які зазвичай дисципліновані, наприклад літні люди або люди середнього віку, можуть не прийти на вибори... Якщо в нас традиційно явка була 46 %, на останніх місцевих виборах, то сьогодні явка може бути в різних регіонах і до 30 %. А може й менше», – зазначив (URL: експерт https://zik.ua/news/politics/mistsevi_vybory_politolog_prohnozuie_shcho_iavka_vyborstiv_v_okremykh_rehionakh_bude_nyzhchoiu_30_983866).

Аналітик Комітету виборців України Д. Рибачок зазначив, що є ризик, що будуть маніпуляції через коронавірус. За його словами, фейками про спалахи хвороби на дільницях можуть залякувати людей, які просто побояться йти голосувати. Як результат, це може вплинути на й без того невисоку явку виборців на місцевих виборах, додав аналітик (URL: <https://uacrisis.org/uk/mistsevi-vybory-2020-i-covid-19-ryzyku-i-pravyyla-bezpeky>).

Член Центральної виборчої комісії А. Гевко зауважив, що наразі найбільш проблемним є питання організації голосування людей, які перебувають на самоізоляції. За його словами, це перше, що необхідно врегулювати на законодавчому рівні. Але навіть якщо цього не буде, то в Україні передбачено процедуру голосування за місцем перебування. Єдине, ЦВК має врегулювати порядок здійснення цього голосування в розумінні того, до кого члени комісії ітимуть спочатку.

Ще одне важливе питання, яке потребує законодавчого врегулювання, – фінансування заходів безпеки, яке сьогодні покладено на місцеве самоврядування. На цьому акцентував увагу О. Слобожан, виконавчий директор Асоціації міст України. Експерт додав, що в багатьох громад грошей на це просто немає, тож доцільніше було би виділити кошти на протиепідеміологічні заходи зі спеціального коронавірусного фонду держбюджету.

У свою чергу В. Ляшко, заступник міністра охорони здоров'я України, зазначив, що дотримання Конституції та реалізація прав людини про волевиявлення – у пріоритеті, тому МОЗ працює над тим, аби повною мірою забезпечити права всіх категорій людей. Зокрема, тих, які мають ознаки гострої респіраторної вірусної хвороби. На дільницях відвідувачам вимірюватимуть температуру. І люди з підвищеною температурою або

ознаками хвороби рухатимуться за окремим маршрутом – для них буде обладнана окрема кабінка.

За словами заступника міністра, на дільницях діятимуть безпекові заходи, визначені постановою № 641, яка регулює правила перебування в громадських місцях. Відвідувачів проситимуть одягати маску, яка прикриває рот і ніс. В. Ляшко додав, що, якщо людина відмовляється одягати маску, її також мусять допустити до голосування за тим самим окремим маршрутом. Після вона має понести адміністративну відповідальність за порушення протиепідеміологічних норм і законодавства.

Констатуємо, що місцеві вибори-2020, незважаючи на карантин і складну епідеміологічну ситуацію в країні, усе ж відбудуться, хоча, як зазначають експерти, коронавірус може вплинути на явку виборців. Серед партій лідерами соціологічних опитувань залишаються переважно ті політичні сили, що наразі представлені в парламенті, також до когорти лідерів приєднується партія «За майбутнє». Водночас експерти відзначають тенденцію до зміцнення позицій інших «регіональних» партій, зокрема тих, що вже показали себе на минулих місцевих виборах. Можуть розраховувати на підтримку й місцеві лідери, які зарекомендували себе гарними професіоналами та господарниками, а також «нові обличчя», але переважно там, де діюча влада не змогла виправдати очікування громадян. При цьому очевидно, що нова влада на місцях не буде монолітною й для ефективної роботи потрібно буде йти на компроміси та знаходити консенсус.

М. Уралов, власкор СІАЗ НБУВ

Візит Президента України В. Зеленського до Турецької Республіки

Незважаючи на складну ситуацію серед пріоритетів у діяльності держав світу залишається зовнішня політика, розвиток міждержавних відносин і зміцнення вже напрацьованих зв'язків. Президент України В. Зеленський 16 жовтня здійснив офіційний візит до Турецької Республіки. За повідомленнями відкритих джерел, програмою візиту було передбачено зустрічі В. Зеленського з Президентом Туреччини Р. Ердоганом і Вселенським патріархом Варфоломієм. Під час візиту також було заплановано обговорення широкого спектра питань взаємовідносин між Україною та Туреччиною, підписання двосторонніх документів, укладання угод. Серед пріоритетних тем переговорів підписання нової військової угоди з Туреччиною, яка була схвалена 13 жовтня урядом України.

Як повідомляє радіо «Свобода», візит до Стамбула В. Зеленський почав з відвідування резиденції Вселенського патріарха Варфоломія I, де архієреї Константинополя в патріаршій церкві Святого Георгія провели молебень, а президентське подружжя разом з українцями Туреччини виконали патріотичний марш М. Вороного «За Україну, за її волю!». У перебігу діалогу із Вселенським патріархом обговорювалася ситуація на Донбасі та

питання звільнення ув'язнених у Криму й Росії, а також було підтверджено принципову домовленість про скорий візит Варфоломія I в Україну. Одна з можливих дат – 30-та річниця Незалежності України у 2021 р. (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zblyzhennia-ukrajiny-i-turechchyny/30897238.html>).

Міждержавну частину візиту було розпочато ще напередодні. Президент України В. Зеленський 15 жовтня нагородив Президента Туреччини Р. Т. Ердогана орденом князя Ярослава Мудрого. «За визначний особистий внесок у зміцнення українсько-турецького міждержавного співробітництва, підтримку незалежності та територіальної цілісності України постановляю: нагородити орденом князя Ярослава Мудрого I ступеня Ердогана Р. Т., Президента Турецької Республіки», – ідеться в тексті указу (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/10/16/7115429>).

За результатами переговорів Президент України В. Зеленський і Президент Турецької Республіки Р. Ердоган виступили зі спільною заявою для ЗМІ. Позитивно оцінюючи проведену зустріч і досягнуті домовленості, президенти висловили сподівання на продовження плідної співпраці й підтвердили бажання розвивати міждержавні відносини. В. Зеленський подякував Туреччині та її народу за гостинність. «Мені приємно, що наша зустріч відбулася в Стамбулі. Це місто, яке має особливе історичне та духовне значення не тільки для турецького та українського народів, а й для всього світу. Ми відчуваємо особливу енергетику цього міста, а також винятково дружню та теплу атмосферу зустрічі з Президентом Ердоганом. Я впевнений, усе це заряджає відносини України та Туреччини енергією для постійного розвитку та постійного руху тільки вперед», – зазначив він (URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-ta-turechchina-gotovi-pogliblyuvati-strategichne-pa-64677>).

Під час переговорів було підтверджено готовність сторін усіляко сприяти продовженню роботи міждержавних і міжурядових інституцій. Зокрема, на початок наступного року було заплановано проведення IX засідання Стратегічної ради високого рівня. У Протоколі XII засідання Міжурядової комісії з торговельно-економічного співробітництва було закріплено досягнуті раніше домовленості та завдання у торгівлі, інвестиціях, енергетиці, інфраструктурі, а також у сфері митної політики.

У свою чергу Президент Туреччини Р. Ердоган високо оцінив рівень розвитку українсько-турецьких відносин. Зокрема, він нагадав, що відвідував Україну перед початком епідемії коронавірусу й під час його візиту відбулося VIII засідання Стратегічної ради високого рівня. «Той факт, що ми зустрічаємося із Зеленським через дуже короткий термін після нашої останньої зустрічі, є демонстрацією нашої спільної волі до розвитку наших відносин. Спектр нашого співробітництва простягається від туризму до співробітництва в галузі навчання – воно має багато втілень і дуже багато аспектів», – зазначив Р. Ердоган (URL:

<https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-ta-turechchina-gotovi-pogliblyuvati-strategichne-pa-64677>).

З огляду на глибокі історичні зв'язки наших країн (вагому роль відіграє в Чорноморському регіоні Турецька Республіка) цілком природно, що важливою частиною переговорів стала проблема анексії Криму і військового конфлікту на Донбасі.

Президент Туреччини Р. Ердоган, який свого часу доклав особистих зусиль для звільнення кримських татар А. Чийгоза й І. Умерова, укотре підтвердив непохитність своєї позиції. «Ми сприймаємо Україну як ключову країну в плані безпеки та стабільності нашого регіону. У межах цього ми завжди підтримували й підтримуватимемо суверенітет і територіальну цілісність – включно з Кримом – України. Туреччина не визнавала й не визнає анексії Криму», – наголосив Президент Туреччини. Він додав, що Турецька Республіка разом з українським народом та державними органами України продовжуватиме підтримувати кримських татар: «На сьогодні триває робота із втілення проєктів з будівництва житла для наших братів – кримських татар і побудови в Києві комплексу мечеті. На сьогоднішніх переговорах ми обговорили стан справ щодо цього питання». Водночас Р. Ердоган наголосив, що Туреччина вітає та підтримує сталий режим припинення вогню, який було оголошено на Донбасі 27 липня (URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3118851-u-aponii-superkomputer-rozrobiv-novij-tip-licovogo-sitka-proti-covid19.html>).

Крім того, Україна й Туреччина підтвердили свою готовність разом протидіяти проявам екстремізму та кримінальним проявам. Зокрема, Р. Ердоган згадав, що, крім сфери безпеки, Туреччина та Україна домовилися співпрацювати щодо екстрадиції злочинців і боротьби з терористичними організаціями. Також у спільній заяві двох президентів Туреччина привітала співробітництво в рамках Кримської платформи, яка була ініційована Україною. В. Зеленський і Р. Ердоган домовилися й надалі координувати зусилля для захисту прав людини в анексованому Кримі, а також для звільнення всіх незаконно ув'язнених українців (URL: <https://www.dw.com/uk>).

В інтерв'ю турецькому інформаційному агентству Demirören Президент України В. Зеленський висловив сподівання на об'єднання зусиль держав і громадськості навколо української ініціативи і високо оцінив роль Туреччини в Чорноморському регіоні. «На жаль, після 2014 р. не було створено жодної інституції, яка могла б стати майданчиком для розв'язання проблем Криму і насамперед для розвитку механізмів, які можуть припинити окупацію. Саме тому ми й створюємо Кримську платформу. Передбачаємо, що це допоможе консолідувати зусилля всіх цивілізованих країн і громадських сил як в Україні, так і за кордоном... Ми дуже сподіваємося на те, що представники меджлісу приєднаються до цієї роботи. Нашим спільним завданням має бути напрацювання рішень для якнайшвидшого повернення Криму під контроль Української держави. І ми сподіваємося на серйозну

роль Туреччини в цьому питанні. Адже хіба можна щось вирішити без Туреччини в нашому регіоні? Звичайно, ні», – додав В. Зеленський (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zblyzhennia-ukrajiny-i-turechchynu/30897238.html>).

Разом з тим деякі результати візиту свідчать про поміркованість, яку виявляє керівництво Української держави щодо подальших кроків на шляху поглиблення економічного співробітництва. Зокрема, це стосується питання підписання Угоди про зону вільної торгівлі між Україною та Туреччиною, яка, за словами Президента України, перебуває на фінішній прямій, однак потребує деяких узгоджень. «Переговори про такі угоди можуть бути простими лише з тими країнами, чий ринок нічого не означає. Туреччина та Україна абсолютно різні. Наш спільний економічний потенціал – величезний. А значить, є дуже багато нюансів, які повинні бути узгоджені, це потребує часу», – заявив В. Зеленський (URL: <https://finclub.net/ua/news/zelenskyi-ne-pidpyshe-uhodu-pro-zonu-vilnoi-torhivli-z-turechchynoiu.html>).

Такий підхід свідчить про серйозне ставлення до важливих документів, яке виключає поспіх продиктований кон'юнктурними інтересами. Влада демонструє бажання максимально захистити економічні інтереси України. Не повторювати тих помилок, що було зроблено попередніми урядами, які намагалися швидко укласти угоду заради угоди і випустити черговий яскравий пресреліз про «видатні» досягнення української дипломатії.

Під час переговорів президенти України й Туреччини обговорили питання оптимізації міждержавних зв'язків. Зокрема, В. Зеленський і Р. Ердоган ухвалили рішення створити новий формат українсько-турецького діалогу з політико-безпекових питань – щорічні зустрічі міністрів закордонних справ та міністрів оборони за формулою «два плюс два» («квадрига»). Крім того, за повідомленням офіційного сайту Президента України, Туреччина підтримує перспективу членства України в НАТО. «Турецька Республіка продовжить сприяти Україні в досягненні критеріїв членства в Альянсі, а також взаємосумісності Збройних сил і НАТО, у тому числі шляхом проведення відповідних спільних військових навчань. Відзначаємо важливість об'єднання зусиль для зміцнення миру, безпеки й стабільності в Чорноморському регіоні в рамках регіональних механізмів і НАТО» (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zblyzhennia-ukrajiny-i-turechchynu/30897238.html>).

Важливою частиною переговорів було співробітництво в оборонній сфері. Зокрема, за повідомленням Офісу Президента, В. Зеленський в інтерв'ю турецькому інформаційному агентству Demirören заявив, що Україна зацікавлена в спільному з Туреччиною виробництві безпілотників. «Наприклад, турецькі безпілотники зарекомендували себе з найкращого боку. Ми бачимо, що це справді гордість вашого ВПК. Це саме той вид озброєнь, який здатний кардинально змінити ситуацію на полі бою. І ми, безумовно, зацікавлені в спільному виробництві. Тут нема що особливо пояснювати, усе просто. Туреччина демонструє серйозні успіхи в цьому

напрямі, і ми купуємо цю продукцію. Україна, у свою чергу, виробляє двигуни для дронів. Тож запуск спільного підприємства – природний крок», – наголосив В. Зеленський (URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/10/16/666364>).

На підтвердження взаємної зацікавленості в співробітництві та з метою наповнення досягнутих домовленостей реальним змістом представники урядів України й Туреччини підписали ряд угод, які допоможуть двом країнам поглибити співробітництво у військовій сфері. Зокрема, за повідомленням пресслужби Офісу Президента України, рамкову угоду між урядами двох країн підписали міністр оборони України А. Таран і міністр національної оборони Туреччини Х. Акар. Також А. Таран підписав Меморандум про наміри між українським оборонним відомством та Державним агентством з питань оборонної промисловості Турецької Республіки з його головою І. Деміром. Цей документ містить намір здійснити проєкти з будівництва бойових кораблів, безпілотників та турбінних двигунів. Агентство Українські новини цитує: «Сьогодні підписано рамкову військову угоду між урядами України й Туреччини і меморандум між нашими міністерствами оборони. Це відкриває нам можливості для військового і військово-технічного співробітництва», – заявив В. Зеленський (URL: <https://www.dw.com/uk>).

У рамках розвитку гуманітарного співробітництва між Україною й Туреччиною під час робочого візиту Президента України В. Зеленського до Турецької Республіки перша леді О. Зеленська взяла участь в урочистому запуску аудіогіда українською в найбільшому палаці Туреччини Долмабахче. Паралельно україномовні аудіогіди було презентовано ще у двох відомих культурних пам'ятках Туреччини – музеї просто неба Ефес та Національному парку Гьореме, що в Каппадокії. Урочисту подію з нагоди запуску україномовних аудіогідів також відвідала перша леді Туреччини Е. Ердоган. Аудіогіди українською в палаці Долмабахче, музеї Ефес та Національному парку Гьореме було запроваджено за сприяння Міністерства закордонних справ і Міністерства культури та туризму Туреччини. Переклад здійснено силами Посольства України в Турецькій Республіці та Генерального консульства України в Стамбулі. «Наші держави – Україну й Туреччину – поєднує не тільки Чорне море, а й багатовікова спільна історія, спільна культура, дружба та стратегічне партнерство. І сьогодні, запускаючи україномовні аудіогіди одразу в трьох найвідоміших музеях Туреччини, ми ще більше об'єднуємо наші країни», – зазначила О. Зеленська під час урочистої церемонії (URL: <https://www.president.gov.ua/news/u-mezhah-proektu-oleni-zelenskoyi-ukrayinomovni-audiogidi-vp-64689>).

Вітчизняні та зарубіжні експерти й спостерігачі в цілому позитивно оцінили результати візиту Президента України В. Зеленського до Турецької Республіки. Зокрема, заступник директора Центру досліджень армії, конверсії і роззброєння М. Самусь вважає, що рамкова угода між Туреччиною й Україною охоплює досить широку оборонну сферу, куди

входять не тільки питання військово-технічного співробітництва, а й оборонної кооперації. До речі, як Україні цікаві турецькі безпілотники, так і турецькій стороні, як писали ЗМІ, цікаві українські літаки Ан-178.

«Ця (військо-технічна) угода – найцінніший документ і для Туреччини, і для України. Крім співпраці військово-промислових комплексів, вона охоплює і співпрацю штабів, що працюють за стандартами НАТО. Туреччина отримала досвід у Сирії і під час загострення ситуації в Нагірному Карабасі. Тому для України важливі і стандарти, і досвід турецької армії», – зазначає М. Самусь (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zblyzhennia-ukrajiny-i-turechchynu/30897238.html>).

Більше того, експерти звертають увагу на геополітичне значення цього візиту і в цілому тих тенденцій, що склалися останнім часом у двосторонніх відносинах Києва й Анкари. «Росія перетворилася на регіонального гравця. Турецька Республіка, налагоджуючи тісну співпрацю з Україною, у тому числі й у військовій сфері, стрімко заповнює ті ніші в регіонах, які традиційно вважалися сферами впливу Росії. Для України це – нова геополітика, новий рівень взаємодії... Україна відновлює свою суб'єктність у Чорноморському регіоні – це факт. Якою буде ця суб'єктність, залежить від кроків і України, і її партнерів», – пояснює М. Самусь (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zblyzhennia-ukrajiny-i-turechchynu/30897238.html>).

Дійсно, політика Туреччини останнім часом зазнала значних змін. Вона дедалі частіше діє як самостійний геополітичний гравець, який претендує на провідну роль як у регіоні, так і у розв'язанні глобальних проблем. Разом з тим реалії сучасного світу потребують врахування інтересів сусідніх країн і пошуку союзників. У цих умовах взаємна вигода набуває особливої ваги й цілком природно викликає занепокоєння суперників. Зокрема, автор російської «Газети.RU» Г. Березовський зазначає: «Відносини Туреччини та України продовжують зміцнюватися: найближчим часом сторони мають намір підписати двосторонню військову угоду. Поглиблення співпраці двох країн створює ряд загроз для Росії, починаючи з можливого загострення на Донбасі з використанням новітнього турецького озброєння та закінчуючи прямими викликами Москві в акваторії Чорного моря» (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zblyzhennia-ukrajiny-i-turechchynu/30897238.html>).

Туреччина, яка завдяки членству в НАТО має можливість впливати на прийняття важливих військово-політичних рішень і відіграє важливу роль в ісламському світі, є потужним партнером. Разом з тим експерти попереджають, що Туреччина для України – ситуативний партнер. «Під час конфлікту Росії з Україною Анкара більше зацікавлена не в Україні взагалі, а в допомозі кримським татарам. Оскільки Крим для Туреччини теж не є чужим. Саме кримськотатарський фактор є домінуючим у відносинах України з Туреччиною. І це треба чітко розуміти. Ніяких сентиментів у турків до українців немає – є чіткі прагматичні зацікавленості. І це якоюсь

мірою плюс – не потрібно робити геополітичних реверансів, треба вибудувати чіткі прагматичні відносини», – наголошує політолог В. Каспрук (URL: <https://viktorkaspruk.wordpress.com>).

На те, що співпраця Києва й Анкари виходить за рамки суто двосторонніх відносин і впливає також на безпеку цілого регіону, вказують й інші спостерігачі. Зокрема, головний редактор українського видання BlackSeaNews А. Клименко наголошує: «Сучасна геополітична ситуація в Чорноморсько-Середземноморському регіоні дуже складна. Туреччина й Росія, а також інші країни намагаються розігрувати ризиковані шахові партії на кількох дошках одночасно. Тому рамковий договір з Туреччиною про військове співробітництво – ще один елемент складної роботи для стримування військової експансії Росії як проти України з Чорного моря, так і в регіоні в цілому» (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zblyzhennia-ukrajiny-i-turechchyny/30897238.html>).

Разом з тим не менш важливим є і розвиток економічного співробітництва між нашими країнами. Як зауважує перший віцепрезидент Польсько-української господарчої палати О. Дубіш: «Туреччина є одним з найважливіших торговельних партнерів України, у торгівлі з яким Україна традиційно має позитивне сальдо. За 2019 р. обіг товарами між Україною та Туреччиною зріс порівняно з минулим періодом на 22,3 % і становив 4,973 млрд дол. Сальдо в торгівлі товарами за цей період для України залишилося позитивним – 265 млн дол. Станом на 1 січня 2020 р. Туреччина інвестувала в економіку України 324,2 млн дол. (частка 0,9 %). Водночас, за експертними оцінками, загальний обсяг турецьких інвестицій в Україну з урахуванням фінансових ресурсів, залучених через банківські структури та спільні підприємства, розташовані в третіх країнах, становить близько 3 млрд дол. Турецькі будівельні компанії виконали в Україні понад 200 різноманітних інфраструктурних й інших будівельних проєктів на суму більше 6 млрд дол. (URL: https://upmp.news/post_blog/chomu-turechchina-vazhliva-dlya-lyublinskogo-trikutnika-i-inshih-regionalnih-initsiativ).

Отже, на підставі проведеного аналізу можна стверджувати, що робочий візит Президента України В. Зеленського до Турецької Республіки має позитивні результати. Зроблено черговий важливий крок у напрямі укріплення міждержавних відносин і взаємовигідного співробітництва з одним із ключових партнерів нашої країни в Чорноморському регіоні. Укладені під час візиту угоди зміцнили позиції України в протидії зовнішнім загрозам й укріпили підґрунтя подальшого економічного та культурного розвитку нашої країни.

Оцінка перспектив функціонування української газотранспортної системи в контексті новітніх тенденцій розвитку європейського газового ринку (станом на осінь 2020 р.)

З наближенням зими традиційно зростає увага суспільства до питань розвитку газової промисловості та газового ринку і в Україні, і у Європі. Раніше, як правило, обговорювалися вірогідні обсяги споживання газу та його поставок, очікувана динаміка цін на газ, ряд інших суміжних питань. Наприклад, ще на початку грудня минулого року увагу ЗМІ привернуло зростання ціни газу на європейських хабах (газосховищах), які протягом попереднього тижня збільшилися на 4,3 %, Як зазначали тоді аналітики Української енергетичної біржі, це був рекордний показник за останні сім місяців, повідомляв портал «Ліга.net».

Зростання цін на газ на європейському ринку, звідки Україна імпортує газ, було обумовлено прогнозами похолодання на початку грудня, а також перебоями в поставках на європейський ринок газу з Норвегії через позапланові відключення його видобутку на деяких родовищах, у тому числі на найбільшому родовищі цієї країни Troll. Крім того, аналітики тоді зазначали, що однією з головних причин подорожчання газу є те, що Європа збільшила його споживання на 20 % порівняно з 2018 р. Споживання газу збільшилася, особливо у виробництві електроенергії, оскільки виробництво електроенергії на газовому паливі стало більш конкурентоспроможним (URL: <https://biz.liga.net/ekonomika/tek/novosti/evropeyskie-haby-vzvintili-tseny-na-gaz-chto-proishodit>). Загалом, як зазначає кореспондент «Deutsche Welle», вирішальними фактором для попиту на газ є погодні умови. Ось чому цьогорічна тепла зима в Німеччині та інших країнах ЄС вельми посприяла значному падінню споживання та цін на продукцію російського «Газпрому».

Разом з тим останнім часом, судячи з повідомлень ЗМІ, почали формуватися деякі нові тенденції розвитку європейського газового ринку, які певним чином позначатимуться на роботі української газотранспортної системи (ГТС) не лише в найближчій, а, цілком вірогідно, і в більш віддаленій перспективі. Специфіка цьогорічного розвитку європейського енергетичного ринку пов'язана насамперед з пандемією COVID-19, у результаті якої значно скоротився сукупний попит на енергоносії у світі, особливо у Європі. Щоправда, зазначене скорочення попиту більшою мірою стосувалося вугілля, особливо, нафти. Адже небувало гостра криза у світовому туристичному бізнесі й карантинні заходи різного ступеня жорсткості, до яких вдалася державна та місцева влада багатьох країн, насамперед європейських, обвалили глобальний попит на нафтопродукти, що

й спровокувало міжнародну нафтову кризу надвиробництва цього товару (Детальніше див. матеріал СІАЗ в «Україна: події, факти, коментарі». 2020. № 10, 11). Водночас, як зазначається в німецьких ЗМІ, зростання частки відновлюваних джерел енергії (ВДЕ) у сукупних обсягах виробництва електроенергії в Німеччині частково може бути пов'язано із загальним зниженням електроспоживання в цій країні через пандемію коронавірусу. У першій половині цього року на ВДЕ припадало більше половини обсягів електроенергії, виробленої у Німеччині. До того ж нарощують частку ВДЕ у виробництві електроенергії й інші європейські держави.

При цьому пандемія COVID-19 вплинула й на динаміку попиту на європейському газовому ринку, хоча й значно меншою мірою, ніж на ринку нафтопродуктів. Це було пов'язано зі скороченням попиту на використання газу на транспорті, у громадському харчуванні, побуті, деяких інших сферах життєдіяльності суспільства. Зокрема, на німецькому ринку на сьогодні природний газ головним чином використовується для опалення, лише невелика його частина використовується хімічною промисловістю як сировина, тоді як від використання газу як газомоторного палива у Німеччині фактично відмовилися. Тому «частка природного газу в німецькій електроенергетиці залишилася в I кварталі 2020 р. приблизно на рівні перших трьох місяців минулого року і становила 12,7 %. Таким чином, «блакитне паливо», головним постачальником якого також є Росія, лише зберігає, але не збільшує свою відносно скромну частку в генерації електроенергії», наголошує кореспондент «Deutsche Welle» (URL: <https://www.dw.com>).

До цього треба додати, що, наприклад, у тій же Німеччині, яка в останні роки є найбільшим споживачем газу у Європі, взято курс на декарбонізацію енергетики та розвиток водневої енергетики, тобто на заміщення вугілля, нафти й газу воднем, що виробляється з води. Наприклад, до широкомасштабної державної програми розвитку водневої економіки, яку найближчим часом має намір представити уряд Німеччини, увійде і проєкт переходу до 2030 р. частини дуже розвинутої німецької газопровідної системи на транспортування H₂. Відповідні роботи в цьому ж напрямі проводяться і у Великій Британії, Нідерландах, Бельгії.

Щоправда, достеменно визначити масштаби заміщення природного газу (метану) у виробленні електроенергії та опалюванні житла протягом найближчого десятиріччя, навіть у тій же Німеччині, не говорячи вже про інші європейські держави, поки неможливо. Однак, у цілому, є доволі вагомими підстави припускати, що споживання трубопровідного природного та скрапленого природного газу (СПГ) у найближчі роки істотно не зростатиме. Якщо роботи із заміщення природного газу воднем у європейській енергетиці виявляться успішними, то не виключено подальшої стабілізації чи навіть скорочення споживання газу в економіці європейських країн.

Водночас Міжнародне енергетичне агентство (МЕА) в останньому своєму огляді (World Energy Outlook 2020) прогнозує за підсумками нинішнього року рекордне падіння попиту на газ у світі на 3 %. Це буде

найбільшим щорічним падінням попиту на газ з того часу, як газ став одним з основних видів палива в 1930-х роках, вказують у МЕА. Однак далі аналітики цієї організації очікують на активне відновлення обсягів обороту газового ринку – драйвером зростання будуть азіатські країни, тоді як у Європі газ з енергетичного ринку активно витіснятимуть поновні джерела енергії. Причому у Європі МЕА прогнозує зниження споживання газу. На думку фахівців Міжнародного енергетичного агентства, попит на газ на європейському ринку загалом ніколи не повернеться до рівня 2019 р. Уже до 2030 р. скорочення попит на газ на європейському ринку становитиме 8 %. Така динаміка попиту на цей енергоресурс у Європі пояснюється тим, що газ почнуть витісняти з ринку поновні джерела енергії.

Треба наголосити, що зазначені вище тенденції розвитку європейського енергетичного ринку та останній прогноз МЕА, по суті, перекреслюють прогнози, які свого часу було оприлюднено російським «Газпромом» і передбачали значне зростання споживання газу у Європі. Адже в Росії саме на таких прогнозах базувалося обґрунтування необхідності будівництва газопроводу «Північний потік» й інших магістральних газопроводів в обхід території України. Причому нинішня економічна криза у Європі, що викликана пандемією COVID-19, призводить до обмеження споживання газу у ЄС уже нині, а не в 10-річній перспективі, коли зможе набути більш-менш широкого розповсюдження воднева енергетика. Враховуючи оцінки щодо перспектив перебігу пандемії COVID-19, припущення, що сукупні обсяги споживання газу у Європі не повернуться до показників 2018–2019 рр., видається доволі обґрунтованим.

До того ж на європейському газовому ринку останнім часом спостерігається загострення конкуренції між постачальниками газу та прагненням споживачів газу до подальшої диверсифікації джерел поставки цього товару. Більша частина імпортованого європейськими країнами газу надходить до споживачів через розвинуту мережу трубопроводів. Основними експортерами трубопровідного газу на європейський ринок є Росія, Норвегія й Алжир. Наприкінці 2019 р. до газотранспортної системи Європи офіційно підключили Трансанатолійський газопровід (TANAP). «TANAP проходить територією Азербайджану, Грузії і Туреччини, де з'єднується з Трансадриатичним трубопроводом (TAP), який ще будується. По ньому газ постачатиметься в Грецію, Албанію, Італію. Потужність TANAP – 16 млрд куб. м азербайджанського газу на рік. Шість мільярдів призначено для турецького ринку, решта піде у Європу. За додаткових інвестицій потужність газопроводу можна буде збільшити до 31 млрд куб. м» ([URL: https://ukr.lb.ua/world/2019/11/30/443615_gazoprovid_tanap_pidklyuchili.html](https://ukr.lb.ua/world/2019/11/30/443615_gazoprovid_tanap_pidklyuchili.html)). Серед європейських країн значні обсяги газу видобуваються у Великій Британії, Нідерландах та Україні.

Водночас зростають поставки скрапленого газу на європейський ринок. Причому поряд із традиційними постачальниками СПГ до європейських країн з Катару, Нігерії та Норвегії останнім часом дедалі більше прагнуть

приєднатися Єгипет і, особливо, США. При цьому треба наголосити, що США проводять експансіоністську політику у сфері експорту свого СПГ. При цьому деякі американські експерти вважають, що «Європа може стати великим споживачем американського СПГ». До 2030 р. Європа може збільшити закупівлі зрідженого природного газу в США до 200 млн проти 40 млн т у 2017 р., заявив директор комерційного структурування американського постачальника СПГ Cheniere Energy С. Уайт. На думку Уайта, країни Атлантики отримуватимуть приблизно половину всього експортованого американського газу до цього часу. Але його колеги менш оптимістичні в цьому питанні. Зокрема, глава Texas LNG В. Чандра заявив, що американському СПГ буде складно конкурувати з російським трубопровідним газом через більш низьку вартість останнього.

Також багато залежатиме від європейського попиту на газ. Зниження споживання цього виду палива у ЄС у найближчі 10–15 років стане серйозною проблемою для США, яким доведеться конкурувати за ринок, що скорочується, не тільки з РФ, а й з Катаром та Алжиром, а також з Єгиптом, який прагне стати експортером СПГ. Старший науковий співробітник Оксфордського інституту енергетичних досліджень М. Фулвуд зазначив, що Азія, як і раніше, є більш перспективним ринком збуту для американського СПГ. Попит на газ активно зростає в Індії – і країна підписує нові контракти на закупівлю палива в США» (URL: <https://biz.nv.ua/ukr/economics/jevropa-mozhe-v-pjat-raziv-zbilshiti-zakupivli-zridzhenoho-prirodnoho-hazu-v-ssha-2504891.html>).

Які б з наведених оцінок у майбутньому не виявилися правильними, нині однозначно можна стверджувати, що поставки американського скрапленого газу стають ще одним вагомим засобом диверсифікації джерел поставок природного газу до Європи та важливим чинником демонополізації європейського газового ринку.

Водночас, як це не парадоксально, російська зовнішня політика, коли експорт природного газу розглядався не лише як економічна діяльність, а і як «політична зброя», зіграв з експортом російського газу злий жарт. Адже багаторічна практика встановлення індивідуальних цін на російський газ не лише з економічних, а й з політичних міркувань у контрактах «Газпрому» для різних країн Європи, які Україна у 2009 р. відчула на собі та які врешті-решт завершилися перемогою НАК «Нафтогаз України» в Стокгольмському арбітражі, послужили потужним стимулом для європейських держав до диверсифікації джерел поставок газу на свої національні ринки та впровадження програм з підвищення енергоефективності своїх економік. Уже й деякі російські ЗМІ наголошують, що «постачальники скрапленого газу з Катару та США витісняють «Газпром» з Європи». Деякі російські експерти зазначають, що основною причиною структурних змін на європейському ринку газу став саме СПГ. Причому ще кілька років тому європейські країни планували до 2025 р. подвоїти свої потужності з регазифікації, після чого вони тільки за рахунок СПГ могли б покривати

близько 80 % своєї потреби в газі. Тому, відповідно до цих планів, роль ринку газу з вільним ціноутворенням у Європі зростатиме (URL: <https://www.gazeta.ru/business/2016/05/31/8273639.shtml>). У поєднанні з технологічним й економічним прогресом у сферах видобутку, скраплення / регазифікації та транспортування природного газу це привело не лише до об'єднання макрорегіональних ринків газу (європейського, далекосхідного тощо) у єдиний світовий газовий ринок, а і вплинуло на зміну механізмів функціонування макрорегіональних ринків газу. При цьому принаймні у Європі газовий ринок дедалі більше з «ринку продавців» почав перетворюватися на «ринок покупця» (тобто такий, де насамперед поведінка покупця дедалі більше впливає на ціну газу в контрактах).

За таких обставин європейські держави, заради гарантій своєї безпеки, для диверсифікації джерел газопостачання погоджуються навіть на певні економічні витрати. Насамперед це стосується Польщі та Литви. Так, на початку липні цього року, згідно з повідомленням Польського радіо, до LNG-терміналу імені президента Л. Качинського в Сьвіноусті прибула сота партія скрапленого газу. Під час урочистості із цієї нагоди президент Польської нафтогазової компанії (PGNiG) Є. Квєцінський заявив, що постачання такої сировини до газопорту забезпечує енергетичну незалежність Польщі. Зауважимо, що «перша партія скрапленого газу прибула до Польщі з Катару наприкінці 2015 р., натомість 17 червня 2016 р. LNG-термінал прийняв уже першу комерційну партію. Дотепер цим шляхом до Польщі надійшло 11 млрд куб. м блакитного палива (після регазифікації)». Нині «скраплений газ становить 23 % усього газу, який Польська нафтогазова компанія імпортує до Польщі. У 2016 р., коли термінал лише розпочав свою працю, це були лише 8,5 %. Термінал у Сьвіноусті є одним з найбільш завантажених у Європі». При цьому, повідомляє Польське радіо, у 2022 р. завершиться багаторічний контракт на закупівлю газу в Росії і його вже не буде продовжено (URL: <https://www.polskieradio.pl/398/7856/Artykul/2544437>).

Побудований раніше «в Клайпеді (Литва) LNG-термінал став першою реальною можливістю для країн Балтії отримувати газ з альтернативних джерел, крім Росії. Раніше країни регіону цілком залежали від поставок російського «Газпрому». Перше судно з СПГ зайшло в порт Клайпеди в жовтні 2014 р.». Восени 2015 р. у Литві було завершено будівництво магістрального газопроводу Клайпеда – Куршенай, за яким газ із терміналу скрапленого природного газу в Клайпеді може поставлятися в Латвію та далі до Естонії. Цей газопровід дає змогу забезпечувати до 80 % потреб країн Балтії в газі. Також варто додати, що на 1 січня 2021 р. заплановано запуск СПГ-терміналу на о. Крк у Хорватії. Пропускна спроможність цього терміналу становить 2,6 млрд куб. м на рік. Причому його потужності на поточний момент уже повністю заброньовано на найближчі кілька років. Як бачимо, поблизу кордонів України останнім часом створюється ряд СПГ-терміналів, що відкриває нові можливості для підвищення рівня конкуренції

між імпортерами природного газу в нашу державу та певним чином діятиме в напрямі зниження цін на нього.

Загалом новітні тенденції розвитку європейського газового ринку тісно переплітаються зі змінами в логістиці поставок газу на європейський ринок. Це стосується як скрапленого природного газу, так і трубопровідного природного газу. І такі зміни неодмінно й, мабуть, дуже сильно позначатимуться на функціонуванні української газотранспортної системи в майбутньому.

Після Помаранчевої революції Росія проводить цілеспрямовану політику будівництва магістральних трубопроводів для постачання свого газу на європейський ринок в обхід території України. Завершальним акордом цієї політики стало будівництво «Турецького потоку» та «Північного потоку-2». Зі свого боку, ЄС і Туреччина зацікавлені в диверсифікації не лише джерел постачання природного газу на свої ринки, а й маршрутів його доставки. І реалізація цього інтересу є одним з базових елементів їхньої енергетичної політики. Хоча затримка із введенням в експлуатацію «Північного потоку-2» через запровадження санкцій з боку США проти його будівництва, вносить певні корективи в нарощування трубопровідних потужностей для постачання російського газу до європейських країн, що спостерігається в нинішньому сторіччі. Загалом згадані процеси привели до суттєвих змін у конфігурації газотранспортних систем Європи й Туреччини.

Якщо на початку 2000-х років основні міждержавні газові потоки в Європі рухалися зі сходу на захід, то нині тут ситуація радикально змінилась. І справа не лише в зростаючих поставках скрапленого природного газу, яка була розглянута вище. Цілеспрямована політика ЄС у газовій сфері сприяла будівництву нових трубопроводів на континенті, які забезпечили можливості транспортування значних обсягів газу у Європі із заходу на схід й в обох напрямках по лінії північ – південь. Це, зі свого боку, створило додаткові технічні можливості для подальшої демонополізації європейського газового ринку.

Така політика ЄС у газовій сфері продовжується і нині. Наприклад, на початку 2019 р. «країни Європейського Союзу ухвалили пропозицію Європейської комісії про призначення майже 800 млн євро на проекти в сфері енергетичної інфраструктури. У цьому списку є три газові проекти, на які виділено понад 280 млн євро. Серед них – газопровід Baltic Pipe, котрий отримає найбільше – 215 млн євро. Європейська комісія повідомила, що нове морське газове сполучення між Польщею і Данією буде ключовим для безпеки постачання та інтеграції ринку в цьому регіоні. Маршрутом Baltic Pipe буде можливість транспортувати газ в обох напрямках» (URL: <http://www.polradio.pl/5/38/Artykul/402973>). Також на початку 2020 р. було запущено в експлуатацію двосторонній фінсько-естонський газопровід під назвою Balticconnector, який прокладено дном Фінської затоки. Його функціонування знизить залежність Фінляндії від монопольних поставок газу

«Газпромом». Вартість будівництва цього газопроводу склала 300 млн євро, з яких близько 200 млн євро надав ЄС. Подібне будівництво об'єктів газотранспортної інфраструктури здійснюється в різних державах-членах ЄС.

Загалом, у результаті зазначених вище процесів протягом 2000-х років, українська ГТС втратила реальний статус монопольного транзитера газу з території Росії до країн Європи й Туреччини. До того ж останніми роками постало питання щодо корінної зміни обсягів, напрямків, а ймовірно й річного режиму транспортування газу українською ГТС. Зрозуміло, що надійна робота української ГТС та контроль за нею з боку держави є запорукою енергетичної безпеки і незалежності України. Це було завжди. Однак разом з тим до введення в експлуатацію газопроводу «Північний потік» (який перебрав на себе вагому частину обсягів транзиту російського газу через українську ГТС) валютні надходження за транспортування газу з Росії до європейських країн через українську ГТС відігравали значно більшу роль у формуванні прибуткової частини зовнішньоторговельного та платіжного балансів України, ніж нині.

Водночас гібридна війна Росії проти нашої держави змусила Україну вдаватися до рішучих заходів, спрямованих на зниження залежності вітчизняної економіки від поставок газу «Газпромом», Це викликало суттєві зміни в роботі вітчизняної ГТС. Насамперед це стосується імпорту газу в Україну з європейських країн, а не з Росії. На сьогодні вітчизняна ГТС фізично здатна приймати газ на західному кордоні України з території держав-сусідів: Польщі, Словаччини, Угорщини та Румунії.

До речі, саме на румунському напрямку питання організації поставок газу в Україну з європейських країн було вирішено останнім. «Україна і Румунія підписали міжоператорську технічну угоду (interconnection agreement) про взаємодію з 1 січня 2020 р. Переговори тривали понад три роки за посередництва Європейської комісії та за участю операторів Болгарії, Греції та Молдови. Угода дозволяє вільно транспортувати газ в Україну та Молдову з Південної Європи і Туреччини. З 1 січня потужність у точці «Ісакча1 – Орловка1» у напрямку Румунії становитиме 17,8 млн куб. м на добу, у напрямку України – 15,8 млн куб. м на добу. Попередній договір між операторами ГТС України (раніше це був «Укртрансгаз») і Румунії не дозволяв транспортувати газ у реверсному напрямку і не забезпечував європейські правила взаємодії через наявність контракту з «Газпромом» (URL:

https://ukr.lb.ua/economics/2019/12/18/445188_ukraina_rozblokuvala_revers_gazu.html).

Загалом ситуація нині склалася так, що Росія, попри збільшення потужностей з транспортування її газу до Європи в обхід території України, вже не може як ще з десятирок років тому, по суті, диктувати Україні свої умови транзиту свого газу до Європи. Хоча фактичне зменшення обсягів транзиту російського газу українською територією, звичайно, змушує Україну вишукувати оптимальні шляхи вітчизняної ГТС. Ця ситуація так чи

інакше знайшла своє відображення у новому 5-річному контракті «Нафтогазу України» з «Газпромом». За умовами цього контракту «Газпром» зобов'язався транспортувати через ГТС України не менше 40 млрд куб. м. газу в 2021–2024 рр. і не менше 65 млрд куб. м – у 2020 р. При цьому діє принцип «качай або плати», тобто «Газпром», згідно з міжнародною практикою, повинен оплачувати заброньовані потужності незалежно від фактичних обсягів прокачування його газу через українську ГТС.

Проте фактичне завантаження української ГТС транзитним російським газом у нинішньому році менше від визначеного в українсько-російському контракті. Зокрема, станом на початок жовтня нинішнього року обсяг транзиту російського газу через газотранспортну систему України сягнув 40 млрд куб. м. Утім, на думку очільника Оператора ГТС України С. Макогона, російський «Газпром» у нинішньому році не зможе в повному обсязі використовувати транзитні газотранспортні контрактні потужності України, оскільки для цього йому не вистачить часу. Однак при цьому, за умовами контракту, буде змушений їх оплатити. За його оцінками, наразі потужності ГТС України завантажені на 40 %. «Якщо говорити про поточний рік, то не думаю, що транзит перевищить 55 млрд кубів», – зауважив він. Водночас ПАТ «Газпром» замовило додаткові потужності для транспортування природного газу через українську ГТС до Європи в жовтні цього року ([URL: https://oilpoint.com.ua/gazprom-v-czomu-roczy-zaplatyt-bilshe-nizh-protranzytuye-makogon/?lang=uk](https://oilpoint.com.ua/gazprom-v-czomu-roczy-zaplatyt-bilshe-nizh-protranzytuye-makogon/?lang=uk)).

Причому зазначене замовлення оплачується додатково. Це сталося завдяки ефективній роботі української делегації при укладанні згаданого вище контракту «Нафтогазу України» з «Газпромом» на транспортування російського газу через ГТС України в 2021–2024 рр. Достеменно зауважимо, що, попри технічну можливість відстоювання українською стороною аналогічних умов у попередніх російсько-українських контрактах на транзит російського газу через українську ГТС, які свого часу уклалися під керівництвом нинішніх народних депутатів України Ю. Бойка та Ю. Тимошенко, тоді цього не було зроблено. А основною причиною низького завантаження потужностей для транспортування природного газу через українську ГТС до Європи цього року, який менше від обсягів визначених українсько-російським контрактом, більшість експертів вважає скорочення європейської економіки, обумовлене пандемією коронавірусу COVID-19.

Водночас агентство Bloomberg зазначає, що після двох теплих зим і пандемії коронавірусу попит на газ падає на всьому європейському континенті, і пропозиція значно перевищує попит. Тому, зазначає Bloomberg, у Німеччині та Росії зараз немає причин поспішати з добудовою «Північного потоку-2». Проте, враховуючи нинішній перебіг пандемії COVID-19 у Європі, не варто очікувати значного зростання попиту на газ у Європі й у 2021 р.

Зі свого боку журналіст Deutsche Welle звертає увагу на те, що нині в замороженому стані перебуває кілька великих російських газотранспортних проєктів, які фактично конкурують за послуги з транспортування газу на європейський ринок з українською ГТС. Насамперед йдеться про «Північний потік-2», який, за твердженням російських посадовців, готовий на 94 %. Проте кореспондент Deutsche Welle вважає, «що про прокладання до кінця 2020 р. двох паралельних ниток, на що залишилися 160 км, вже не може бути й мови. Завершення робіт у I кварталі 2021 р. теоретично ще можливе, хоча більш реалістичним видається все ж II квартал. Якщо ж врахувати, що для магістральних газопроводів чисто технологічно потрібно зазвичай пару місяців, щоб вийти на проєктну потужність, то російський газ повномасштабно потече до Європу по «Північному потоку-2» не раніше наступного літа. Це в кращому разі.

При цьому німецькі фахівці визнають, що робота «Північного потоку-2» можлива лише у функціональній зв'язці з його продовженням на суходолі – газопроводом Eugal, що перетинає Східну Німеччину з півночі на південь до кордону з Чехією, і нині добудовується. Причому його потужності на тривалу перспективу повністю заброньовані «Газпромом».

Водночас зазначене вище німецьке видання звертає увагу на повідомлення Reuters про те, що німецька енергетична компанія Uniper може ухвалити остаточне рішення щодо продажу своєї частки в газопроводі OPAL після президентських виборів у США. Цей газопровід забезпечує подальше транспортування російського газу, що надходить по «Північному потоку» і проходить територією ФРН паралельно згаданому вище газопроводу Eugal. В опублікованому 11 серпня цього року піврічному фінансовому звіті Uniper говориться про те, що через санкції США проти «Північного потоку-2» «зросла ймовірність того, що будівництво газопроводу затягнеться або взагалі не буде завершено». При цьому компанія Uniper може ухвалити остаточне рішення щодо продажу своєї частки в газопроводі OPAL, який вже функціонує.

З наведеного можна зробити наступні висновки. На півночі Німеччини, в місцях куди вже надходить російський газ по «Північному потоку» і має ще надходити газ по «Північному потоку-2» вже існує надлишок потужностей з постачання газу. Участь німецьких компаній у подальшому транспортуванні російського газу, що надходить через Балтійське море у ФРН, видається цим компаніям усе менш вигідною, а можливо й недостатньо перспективною в контексті вірогідного розвитку так званої водневої енергетики, що розглядалася вище. І тому залишається відкритим питання принаймні щодо термінів початку роботи «Північному потоку-2».

Що ж стосується «Турецького потоку», зазначає журналіст Deutsche Welle, то до експлуатації стала лише одна нитка – та, що йде до західної (європейської) частини Туреччини. Та й вона використовується вкрай мало, оскільки турецькі компанії цьогоріч радикально скоротили закупівлі в «Газпрому», переключившись на азербайджанський трубопровідний газ і

СПГ. Друга нитка, що має продовжуватися територією Болгарії, поки що так і не розпочала виконання свого завдання – забезпечувати російським газом країни ЄС. «Газпром» у своєму зверненні до інвесторів офіційно визнав що будівництво магістралі на болгарській території, яке повинно було завершитися ще в першій половині 2020 р., затримується більш ніж на півроку. Болгарська сторона обіцяє завершити будівництво до кінця 2020 р. і відразу ж почати поставки в Сербію. Поставки до Угорщини заплановано тепер на другу половину 2021 р., а вихід другої нитки «Турецького потоку» на проектну потужність – на другу половину 2022 р. Утім, враховуючи наростання пандемії COVID-19 у Європі та надлишок пропозиції газу на європейському ринку, не можна виключати й порушення цих запланованих термінів початку роботи другої нитки «Турецького потоку». Затримується, за інформацією Deutsche Welle, і реалізація проекту створення заводу зі зрідження природного газу під Санкт-Петербургом для подальших поставок газу не лише до Калінінградської області Росії, а й до європейських країн.

Водночас, як повідомляється в ЗМІ з посиланням на очільника Оператора ГТС України С. Макогона, «Газпром» почав демонтаж труб на території РФ, які використовувалися в поставках газу в Україну. Щоправда, треба наголосити, що потужності для поставок російського газу у Європу на вході на територію України вже дуже давно не використовувалися на повну потужність, і певна частина їх реально є надлишковими. До того ж масштаби цього демонтажа на російській території поки достеменно невідомі.

Отже, проведений вище аналіз дає підстави для наступних висновків. За нових умов функціонування європейського газового ринку, що складаються нині, зростатиме роль української ГТС саме в гарантуванні енергетичної безпеки і незалежності України. Реальний річний обсяг транзиту російського газу через українську ГТС у 2021–2024 рр. навряд чи буде менше від 30 млрд куб. м., навіть за умови функціонування другої нитки «Турецького потоку» і «Північного потоку-2». Адже українська ГТС, на відміну від зазначених російських газопроводів, має у своєму складі потужні підземні сховища газу (ПСГ), які дають змогу маневрувати режимом поставок газу споживачам залежно від їхнього попиту на газ протягом року. Особливо велике значення це має під час опалювального сезону.

У випадку ж подолання пандемії COVID-19 у Європі до кінця 2021 р., а також низької завантаженості другої нитки «Турецького потоку» і «Північного потоку-2» або ж навіть недобудови останнього, цілком вірогідно, що реальний річний обсяг транзиту російського газу через українську ГТС у 2021–2024 рр. перевищить 40 млрд куб. м. У разі ж збігу дуже сприятливих для України обставин такий транзит у якийсь рік може сягнути й 60 млрд куб. м. газу, але це дуже мало ймовірно.

Водночас цілком вірогідно, що у 2021–2024 рр. українська ГТС усе більше налагоджуватиме нові форми ділових відносин з вітчизняними та європейськими партнерами. Зокрема, за даними компанії «Укртрансгаз», з наявних на початок жовтня 2020 р. в українських підземних сховищах

(ПСГ) 27,9 млрд куб. м газу, іноземні трейдери зберігали в режимі «митний склад» 9,7 млрд куб. м, а компанії-резиденти – 1,3 млрд куб. м газу. Причому обсяги зберігання газу іноземними трейдерами в українських сховищах зросли порівняно з аналогічним періодом минулого року в 4,2 раза. Причому, на думку аналітиків енергетичного агентства S&P Global Platts, висловлену ними в середині цього року, європейським газотрейдерам все ще вигідно зберігати газ в Україні через низьку вартість його зберігання в наших ПСГ.

Так само в інтерв'ю OilPoint голова компанії «Оператор ГТС України» (ОГТСУ) С. Макогон зазначив, що компанія не відмовлятиметься від «малого транзиту» – використання системи адресної закупівлі європейцями, через вірогідність радикального скорочення обсягів транзиту російського газу після 2024 р. На його думку, якщо ж контракт з «Газпромом» не буде продовжено, то ОГТСУ зосередиться на постачанні газу для своїх споживачів. Він вважає, що виконуватимуться невеликі обсяги транзиту – 20–30 млрд куб. м. «Скоротимось, ужмемось і працюватимемо для внутрішніх поставок, імпорту, ПСГ і видобуток», – прокоментував він своє бачення цієї ситуації.

Утім, враховуючи величезну увагу ЄС до підтримки власної енергетичної безпеки, можна припустити, що ЄС все-таки прагнучиме зберегти певні обсяги транзиту газу з Росії на свій ринок через українську ГТС. І це позитивно позначиться на обсягах послуг, що надаватимуться українською ГТС у майбутньому.

Стосовно ж імовірного впливу згадуваної вище «водневої енергетики» на розвиток української ГТС, то на сучасному етапі достеменно його оцінити неможливо через недостатність відповідної емпіричної бази для такої оцінки. Хоча, з урахуванням проведеного вище аналізу цієї проблематики, можна висловити деякі припущення. Зокрема, розвиток «водневої енергетики» в найбільш розвинених країнах Європи, з одного боку, обмежуватиме їхній попит на природний газ, а з іншого – вимагатиме перепрофілювання частини європейських газопроводів на транспортування водню. Останнє може дати певний імпульс для розвитку газотранспортної системи України через вилучення з ринку послуг із транспортування природного газу певного обсягу потужностей магістральних газопроводів у Європі (*При підготовці цієї роботи було використано такі джерела інформації: ТОВ «Оператор ГТС України» (<https://tsoua.com/news>); Газета.Ru (<https://www.gazeta.ru>). – 2016. – 31.05; 2020. – 13.10; Дзеркало тижня (<http://zn.ua>). – 2015. – 5.10; 2018. 12.06; 2019. – 30.12; 2020. – 15.06; 12.10; Корреспондент.net (<http://ua.korrespondent.net>) – 2020. – 7.07; Левый берег (<http://lb.ua>). – 2019. – 30.11; 18.12; Ліга.net (<https://liga.net>). – 2019. – 3.12; 2020. – 30.04; Новое время (<http://nv.ua>). – 2018. – 4, 13.11; 2020. – 31.01; 18.06; 3, 22.09; 5, 12.10; Польське радіо. – (<http://www.polradio.pl>). – 2018. – 30.04; 2019. – 23.01; 2020. – 3, 7, 22.09; 5, 20.10; Цензор.НЕТ (<http://censor.net.ua>). – 2020. – 9.01; BBC Україна (<http://www.bbc.com>). – 2020. – 9.01; Deutsche Welle (<http://dw.com>) – 2020. – 27, 29.05; 30.07; 4, 30.09; 13.10; ІА OilPoint*

*(<https://oilpoint.com.ua/gazprom-v-czomu-roczni-zaplatyt-bilshe-nizh-protranzytuye-makogon/?lang=uk>); *World Energy Outlook 2020* (<https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2020>).*

Наука – суспільству

Основні напрями діяльності НАН України

Привітання президента НАН України академіка А. Загороднього до Дня захисника України

Шановні колеги, дорогі друзі!

Від щирого серця вітаю вас з Днем захисника України!

Ми пишаємось нашими захисниками – військовослужбовцями і ветеранами Збройних сил України, волонтерами, хоробрість і відданість яких зміцнюють оборону і безпеку нашої країни. Завдяки їхнім зусиллям вдалося не раз спинити зовнішню агресію, а сьогодні – тримати лінію оборони. Люди з бойовим та волонтерським досвідом є і серед працівників нашої академії.

Ніколи про це не забуваймо. Тож зробімо для них все те, що може кожен із нас, – вшануймо пам'ять полеглих і подякуймо всім захисникам України. Будьмо глибоко вдячні їм за силу, мужність і професіоналізм у справі захисту нашої держави. Бажаю їм міцного здоров'я, довголіття та успіхів!

З глибокою повагою,
президент Національної академії наук України
академік Анатолій Загородній

Матеріали опублікували: пресслужба НАН України (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 13.10).

COVID-19 (2019-nCoV): поширення, заходи запобігання та лікування

На сайті інформаційного ресурсу «Mediasapiens» було опубліковано коментарі провідного наукового співробітника Інституту фізики НАН України доктора фізико-математичних наук С. Єсилевського та завідувача відділу загальної та молекулярної патофізіології Інституту фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України доктора медичних наук В. Досенка щодо імунітету від COVID-19.

Про імунітет від COVID-19 почали говорити ще в березні, коли весь світ пішов на карантин, а Швеція продовжила працювати як зазвичай. Така

стратегія, розроблена головним шведським епідеміологом А. Тегнеллом, була спрямована на вироблення колективного імунітету. Сподівалися, що 40 % населення принаймні Стокгольма перехворіє та стане несприйнятливим до COVID-19. Але наприкінці травня таких виявилось лише 15 %. Експеримент обійшовся 10-мільйонній країні дорого: кількість летальних випадків сягнула відмітки у понад 5 тис. смертей, що в рази більше, ніж у сусідів.

Провідний науковий співробітник Інституту фізики НАН України доктор фізико-математичних наук С. Єсилевський переконаний, що ідея з колективним імунітетом себе не виправдала: «Коли пройшла перша хвиля захворюваності, то в більшості країн, зокрема у Європі, де був високий рівень захворюваності, необхідної кількості людей, які перенесли вірус, не виявилось. Шведи думали, що таких буде 50–60 %, а на практиці виявилось 5–10 %».

Найбільше ж поки зафіксовано в агломерації Нью-Йорка, де, за приблизними підрахунками американських центрів контролю та профілактики захворювань, перехворіло 23,2 % населення. Тобто виходить, що сьогодні пацієнтів для вироблення колективного імунітету просто бракує. Але коли їх стане в рази більше, то й смертей побільшає – такий висновок напрошується.

Отже, у Швеції свідомо вирішили рухатися до колективного імунітету попри страшні перспективи? «Не думаю, що шведи настільки жорстокі, – відповідає завідувач відділу загальної та молекулярної патофізіології Інституту фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України доктор медичних наук В. Досенко. – У Швеції дійсно в дев'ять разів вища смертність, ніж загалом по світу. Та разом з тим менша, ніж в Іспанії, Італії та ще ряді країн, де вводили жорсткий карантин».

Учений пояснює: рівень смертності залежить від сукупності факторів, визначальним з яких є кількість людей похилого віку. У Швеції таких понад 20 %. Крім того, вони тривалий час живуть зі своїми хронічними захворюваннями. Високоякісна шведська медицина допомагає при цьому відчувати себе нормально, але коли приходить сильний вірус на кшталт SARS-CoV-2, то старші та ослаблені організми не можуть встояти. «Тому якщо відсоток людей похилого віку більший, то в цієї країни буде більша смертність, що би вона не робила», – підсумовує В. Досенко.

Насправді до колективного імунітету шведи можуть бути ближчими, ніж здається. Адже питання в тому, як саме визначають кількість людей, які вже перехворіли на вірус.

Сьогодні для цього проводять аналіз на виявлення в крові добровольців (що хворіли із симптомами чи без) антитіл – білкових сполук, які виробляє наша імунна система у відповідь на зараження вірусом. Їхня функція – «хапати» в організмі віруси, які ще не встигли злитися з клітинами. Якщо ми такого вірусу раніше не знали, імунній системі знадобиться деякий час, аби виробити на боротьбу з ним відповідні антитіла – до 10 днів, як вважається у

випадку з COVID-19. І після того, як людина перехворіла, ці антитіла ще деякий час залишаються в неї. Як довго – питання, ще до кінця не з'ясоване.

Більше того, дослідження в Німеччині та Китаї доводять, що в багатьох людей, які перехворіли на COVID-19 ще кілька місяців тому, антитіл уже нема. Натомість у них зберігаються Т-лімфоцити – клітини, які знищують віруси, що вже злилися зі здоровими клітинами. Недавно це підтвердилося в дослідженні Каролінського інституту в Стокгольмі, хоча В. Досенко й не розуміє, у чому «новизна» таких знахідок: «Я дивуюся такому всесвітньому перекосу: до чого тут антитіла, про що ви взагалі говорите? SARS-CoV-2 – це внутрішньоклітинний паразит, що потрапляє всередину наших легеневих, кишкових та інших клітин, де живе і розмножується. Антитіла всередину клітин потрапити не можуть, а тому звільнити від вірусної інфекції – теж».

Учений пояснює: антитіла можуть узагалі не з'явитися. Саме Т-лімфоцити виявляють та знищують інфіковану вірусом клітину, після чого залишки цієї клітини разом із вірусами поглинають ще одні клітини, так звані макрофаги. У процесі перетравлення частинки білків вірусу на якийсь час можуть показатися в організмі – і лише тоді у відповідь на них виробляються антитіла, що є побічним процесом.

«Без клітинного імунітету ми беззахисні до будь-якої вірусної інфекції, а якщо немає антитіл, це ще ні про що не говорить, – говорить В. Досенко. – Єдине пояснення, чому досліджують саме антитіла, – у простоті та дешевизні визначення їх у крові».

Дійсно, аналізи на антитіла показують моментальний результат. Натомість визначити наявність у людини Т-лімфоцитів – складно, довго і дорого. В Україні, за словами В. Досенка, подібних лабораторій узагалі немає, не скрізь вони є і за кордоном.

У США точно є такі лабораторії, і, знаючи про те, що Т-лімфоцити точно залишаються в організмі людини, яка перехворіла, американські вчені провели цікаве дослідження. Розглянувши зразки крові, взяті в людей у 2015–2018 рр., вони з'ясували, що від 40 до 60 % з піддослідних уже мали Т-лімфоцити, здатні захистити від COVID-19, про який тоді ще ніхто не чув. Ці результати також підтвердилися в Німеччині, Нідерландах і Сінгапурі.

Як це могло статися? Річ у тому, що в нинішнього коронавірусу були попередники. Найбільш потужні – SARS (важкий гострий респіраторний синдром) та MERS (близькосхідний респіраторний синдром). Інші ж, трохи слабші в дії, часто викликають у нас сезонну застуду. «Тобто якщо людина перехворіла звичайною застудою, що часто викликається коронавірусом, у неї може бути захист до тієї консервативної ділянки білка, що наявна і в нинішнього SARS CoV-2, що певною мірою захищатиме цю людину від цього пандемічного вірусу», – пояснює С. Єсилевський.

Ідеться саме про Т-лімфоцити, певна частина яких відправляється воювати із зараженими клітинами, а інша, за словами В. Досенка, – «засинає», зберігаючи інформацію про новий вірус. І якщо останній потрапить до організму наступного разу, то ці «злопам'ятні» клітини тут же

його атакують (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>)* – 2020. – 3.09).

На сайті інформаційного агентства Факти 8 жовтня 2020 р. було опубліковано інтерв'ю директора Інституту біохімії ім. О. В. Палладіна НАН України академіка С. Комісаренка, присвячене епідеміологічній ситуації в Україні.

Учений розповів, коли можна очікувати вакцину від коронавірусу, чи буде таких вакцин кілька, чи існують препарати для профілактики COVID-19: «Думаю, перші партії вакцин, які пройшли випробування, будуть випущені вже в найближчі місяці. Нещодавно хворий на COVID-19 Президент США Д. Трамп заявив, що вакцина може з'явитися ще до президентських виборів в Америці, які, нагадаю, відбудуться через місяць. (...) Варто розуміти, що одна справа розробити і випробувати вакцину, а інша – налагодити її виробництво у величезних обсягах. На Землі живе близько 7 млрд осіб. Отже, знадобиться як мінімум така ж кількість доз. Але не виключено, що вдвічі більше, адже бувають вакцини, які вводять двічі. Так що зробити за короткий термін вакцину для всього людства не зможе жоден, нехай навіть гігантський, фармацевтичний концерн. Тому імунізацію населення планети вдасться провести не раніше середини, а то і до грудня 2021 р. Ряд великих компаній і наукових центрів у розвинутих країнах створюють свою вакцину. Особливо цікавими будуть результати останньої (третьої) фази випробувань цих препаратів, адже до них залучать 30–40 тис. добровольців. Необхідно розібратися, яка зі створюваних нині вакцин викликає найбільш ефективну імунну відповідь на проникнення в організм коронавірусу і не має побічних ефектів. (...) Спочатку в Австралії, а потім в інших країнах провели аналіз вмісту вітаміну D в організмах людей, які одужали, а також тих, хто помер від коронавірусу. Виявилось, що в людей, які померли, був істотний дефіцит вітаміну D. Він міститься у багатьох продуктах – у лососі, оселедці, сардині й іншій рибі, коров'ячому молоці, яєчних жовтках... Наш організм сам виробляє цей вітамін – під дією сонячного світла, а точніше, ультрафіолету. Крім того, D3 можна придбати в аптеках. Добова доза цього препарату повинна становити від двох до чотирьох тисяч міжнародних одиниць».

Академік С. Комісаренко пояснив, чому COVID-19 за час пандемії не став слабшим: «Більше того, його здатність інфікувати людей (науковою мовою – контагіозність) посилилася. Це сталося за рахунок мутацій у структурі рибонуклеїнової кислоти, з якої складається геном коронавірусу. Якщо конкретніше – зміни відбулися в шиповидному протеїні, який знаходиться на поверхні вірусу і стирчить з нього, немов шип. Якщо в березні коронавірус з такою мутацією становив 30 % у популяції COVID-19, то тепер – понад 90 %. Цілком можливо, це і призвело до значного зростання кількості хворих, яке на сьогодні відбувається по всьому світу. На щастя,

мутація не обернулася збільшенням смертності від коронавірусу та не ускладнила перебіг хвороби. Також не привела до змін у структурі протеїнів, проти яких спрямовані вакцини, які вже розробляються тривалий час. Зауважу, що мутації в коронавірусі відбуваються не дуже часто – у ньому є механізми, які стримують цей процес» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 13.10).

На сайті інформаційного ресурсу «Громадське радіо» 9 жовтня 2020 р. було опубліковано коментар патофізіолога, генетика, завідувача відділу загальної та молекулярної патофізіології Інституту фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України доктора медичних наук В. Досенко.

Учений зазначає: «Можливість вироблення вакцини від коронавірусу уможливить зменшення її вартості. Статусу країни-розробниці вакцини Україна не має. Розробити вакцину ми не маємо можливості, а ось виробляти – можемо. Ми маємо достатню кількість висококваліфікованих фахівців, які можуть забезпечити якість процесу фасування і випуску медичного препарату. І тоді вже українська вакцина за західним патентом зможе йти на експорт і в ті країни, які собі її виробництва дозволити не можуть». Про це В. Досенко розповів в ефірі програми «Громадська хвиля». За словами професора, говорити про можливу кількість виробленої вакцини можна буде тоді, коли стане відомо, хто саме займеться виробництвом. Проте точно можна сказати, що братися за виготовлення не менш як одного мільйона доз немає сенсу, адже саме об'єми зможуть вирішити ефективність процесу. «Конкретних виробництв для виготовлення вакцини від коронавірусу в Україні я не знаю, поки це невідомо. Але, наприклад, якщо підприємство “Дарниця” може робити людський інсулін, то чому їм не робити вакцину. Йдеться про фасування, пакування речовини. Тут вже питання до європейських чи американських партнерів, які, власне, нададуть вакцину для її тиражування», – пояснив В. Досенко.

Доставка вакцини в Україну, за словами вченого, проблемою не буде. При дуже низькій температурі її ефективність зберігатиметься тривалий час (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 12.10).

На сторінках газети «День» (№ 181–182) 25 вересня 2020 р. було опубліковано коментар провідного наукового співробітника Інституту фізики НАН України доктора фізико-математичних наук С. Єсилевського, який висловився щодо карантинних обмежень в Україні.

С. Єсилевський зазначає: «Почати треба з того, що критерії потрапляння до різних карантинних зон мають бути чітко визначені на довгий період часу, скажімо, на пів року, а не мінятися кожні кілька тижнів. Суть адаптивного карантину в тому, щоб ефективно згладжувати сильні

спалахи в окремих регіонах. Для цього треба спостерігати динаміку протягом місяців, бо епідемічний процес має велику інерцію, і ефект від введених обмежень починає проявлятися лише за кілька тижнів. Якщо критерії зонування довільним чином переглядаються в залежності від політичної кон'юнктури, то введення зон узагалі втрачає будь-який сенс».

На думку вченого, у серпні – вересні в Україні склалася ситуація, коли відкрито саботувалися карантинні обмеження в помаранчевих та червоних зонах: «Міністерство охорони здоров'я (МОЗ) України чи то не могло нічого з цим вдіяти, чи просто не хотіло. Який сенс у поділу на зони, коли декларовані обмеження ніхто навіть не збирається виконувати? На мою думку, нові критерії поділу на зони були введені саме для того, щоб ніхто не потрапляв до червоної, і не треба було пояснювати чому ж суворі обмеження на практиці ніхто не виконує і не несе за це жодної відповідальності. Нині зонування існує виключно “для галочки”. По-суті, жодних централізованих карантинних заходів щодо контролю за епідемією в Україні немає. Залишилися лише такі точкові ситуативні дії, як закриття окремих шкіл чи підприємств, де виявлено спалахи, але вони не дуже ефективні», – зауважив науковець.

Крім того, МОЗ України змінив протоколи щодо госпіталізації хворих та проведення планових операцій. Тепер необов'язково здавати тест на коронавірус, приміром, якщо пацієнт потрапляє до лікарні на планову операцію: «Ситуацію ще більше погіршує рішення скасувати обов'язкове ПЛР-тестування при плановій госпіталізації. Можна лише здогадуватися навіщо його ухвалили, бо з наукової та медичної точки зору – це безглуздя. Одна з можливих причин – критична нестача безоплатних тестів, – вважає С. Єсилевський. – Вимога обов'язкового тестування, разом з необхідністю платити за це чималі гроші, сприймалася людьми дуже негативно, але замість розв'язання проблеми з тестами, МОЗ України просто скасувало тестування при госпіталізації».

Як прогнозує науковець, це призведе до того, що безсимптомні носії та люди з легкою формою хвороби потраплятимуть у звичайні неінфекційні лікарні і заражатимуть лікарів та інших пацієнтів: «Як наслідок цілі відділення доведеться закрити на карантин, ми ризикуємо потрапити в ситуацію, коли на всю область немає жодного стаціонару, куди можна покласти людину з інфарктом чи гострим панкреатитом – усі профільні відділення закриті на карантин. Про ризики для лікарів годі й казати. Кожний хворий у стаціонарі стає для персоналу грою в російську рулетку, адже кардіолог чи офтальмолог не може працювати в ізолюючому костюмі, та в них і немає цих костюмів».

Так чи так Україна мусить повернутися до суворих карантинних обмежень, так званих локдаунів. Цієї думки дотримується більшість медиків та науковців: «На сьогодні іншого способу стримати епідемію, ніж введення досить суворих карантинних обмежень, які неухильно виконуються по всій країні, немає. Нині чітко встановлено, що максимальний ризик зараження

несуть масові заходи в закритих, погано вентильованих приміщеннях, тому треба заборонити як мінімум роботу розважальних закладів, концерти, спортивні заходи з глядачами, богослужіння, очне навчання в старшій школі та університетах тощо. Конче необхідно забезпечити неухильне носіння масок у всіх громадських місцях замість тієї профанації, що є сьогодні. Проте я сумніваюся, що влада здатна зараз ввести такі обмеження та домогтися їхнього виконання», – додає С. Єсилевський (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 30.09).

Полювання вчених на коронавірус SARS-COV-2, що викликає COVID-19: наукові стратегії подолання пандемії.

У статті директора Інституту біохімії ім. О. В. Палладіна НАН України, голови робочої групи при НАН України з проблем (наслідків) поширення коронавірусу SARS-CoV-2 в Україні академіка С. Комісаренка наведено широкий і ґрунтовний аналіз поточної ситуації щодо пандемії COVID-19. Розглянуто питання походження та будови вірусу SARS-CoV-2, шляхів інфікування, особливостей перебігу захворювання, діагностики COVID-19, застосування фармацевтичних препаратів для лікування хвороби, формування імунітету проти SARS-CoV-2, створення вакцин та ефективності протиепідемічних карантинних заходів. Обговорено використання математичних моделей епідемічного процесу та перспектив виходу з карантину (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 7.09).

Сучасні дослідження та розробки академічної науки

Стаття наукового співробітника Інституту мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного НАН України кандидата біологічних наук О. Лівінської, у якій учена пояснила з якими мікробами можна дружити, а від яких – чекати підступу (джерело: сайт наукового та освітнього проєкту «izhakultura (їжа культура)»).

Учена пояснює чи є щось спільне між кухнею та лабораторією: «Так, це гарно підмічено! Лабораторія справді має багато чого спільного із кухнею. На ній є лабораторний посуд, його теж доводиться мити. А приготування робочих розчинів де в чому нагадує кулінарні процеси. Мікробіологи займаються доволі різною роботою. Кожна партія молочних чи м'ясних продуктів, кондитерських виробів та навіть вода піддаються мікробіологічному контролю. Це убезпечує людей від харчових отруєнь. Адже нашу їжу любимо споживати не лише ми, а й мікроби навколо нас. Мікробіологи також задіяні на виробництвах. Перше, що спадає на думку, – виноробство та сироваріння. Але цим не обмежується. Наприклад, лимонна кислота, бета-каротин, інсулін та ряд антибіотиків виробляються за

допомогою мікробів. Перш ніж говорити про користь та шкоду від мікробів, необхідно розібратися в чому різниця між мікробами, мікроорганізмами, бактеріями та вірусами. Слова мікроби та мікроорганізми – найбільш загальні терміни. Вони об'єднують усе живе, що невидиме для людського ока. Тут і найпростіші добре знайомі нам амеби та туфельки, мікроскопічні гриби (дріжджі, пліснява) і бактерії. Бактерії – мікроорганізми, які не мають ядра та ряду органел, притаманних для ядерних організмів, у тому числі – людей. А віруси взагалі знаходяться на межі живої і неживої природи, бо не мають клітинної будови і не проявляють ознак живого поза межами клітин».

О. Лівінська розказала про мікробів на кухні: «На кухні ми не лише готуємо та їмо. Сюди ми також приносимо продукти, а разом із ними – небажані мікроорганізми. Тому важливо контролювати траєкторію їх переміщення. Сире м'ясо, рибу, яйця не варто викладати на поверхні, де лежать інші продукти, хліб та посуд. Усі тарілки, в які ви кладете ці продукти, потрібно ретельно очищувати м'яким засобом. Яйця варто зберігати в контейнері та на окремій полиці холодильника. Щодо яєць, люди часто забувають про потенційні небезпеки, які несе цей продукт. У магазині ми бачимо їх вже запакованими, і через це навіть не думаємо звідки яйця взагалі беруться. А фасують і продають їх немитими. Усе тому, що поверхня яйця має пористу структуру, і після миття воно швидко псується.

Губка для миття посуду дуже детально відображає бактеріологічний спектр кухні і може доволі багато розповісти про гастрономічні уподобання родини. Харчові звички на ній відображені, як на полотні. Так, у тих сім'ях, де їдять більше м'яса, на губці переважатимуть кишкова паличка і патогенні мікроорганізми, джерелом яких якраз і є сире м'ясо. Губку варто змінювати раз на тиждень. Але якщо ви бачите, що після двох-трьох днів інтенсивного користування вона вже доволі зношена, то час взяти нову. Проте водночас постає інша проблема – часта зміна губки збільшує кількість сміття, що шкодить довкіллю. Тому краще обирати целюлозні губки, які розкладаються завдяки життєдіяльності тих же мікробів. Окрім губок не дуже бажані для нас бактерії можуть жити практично на всьому, чого ми часто торкаємося, готуючи їжу. Також у раковині, холодильнику та мікрохвильовій печі. Тому ручки на кухонних меблях, плиті, холодильнику, мікрохвильовці треба час від часу мити. Для сирих м'яса та риби потрібно мати окрему дошку, а кухонні рушники міняти щодня. Також варто слідкувати за вологістю – не лише кухні, але й всієї квартири. Коли рівень вологи підвищується, спори плісняви, які зазвичай мирно літають по кімнаті та живуть на поверхнях, починають проростати. Через це спор стає більше, повітря забруднюється, зростає навантаження на дихальну систему. Наш організм намагається позбутися сторонніх часток за допомогою кашлю, чхання. Тривале сусідство з пліснявою шкодить людині, адже грибні метаболіти можуть призвести до алергій та бути тригером для розвитку астми. Найпоширеніший продукт на кухні – це хліб. Чи може він приховувати якісь небезпеки? Найперше, що може статися «не так» із хлібом – він може запліснявіти. Споживати такий

хліб не варто. Навіть якщо ви відрізали від нього зіпсовані частини. Видимі плями плісняви – це лише маленька частина великого грибного міцелію, що вже встиг розростися в продукті. Таким хлібом можна отруїтися, адже деякі гриби плісняви продукують токсини. Пліснявого хліба ми боїмося, а за плісняву на сирі навіть доплачуємо. Як так? Є різні штами плісняви. Ті, що використовуються для отримання певних сортів сиру, є всебічно дослідженими і перевіреними. Вони безпечні, оскільки не продукують ні антибіотиків, ні мікотоксинів. Тобто різниця в тому, що пліснява на хлібі має невідоме походження, а пліснява в сирі – це промисловий штам. Тому, наприклад, дорблю їсти безпечно, бо він містить відому плісняву, а не ту, що випадково стрибнула на продукт у погребі чи вдома. Тож якщо у вас сам по собі зацвів звичайний сир, то його їсти не можна. До речі, сири з блакитною пліснявою містять багато насичених жирів та солі, тому їх варто вживати в невеликій кількості».

Учена також розповіла про ферментовані продукти, товари із тривалим терміном придатності та про безпечність сухофруктів (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 13.10*).

На сайті інформаційної платформи ЛІГА.life 8 жовтня 2020 р. було опубліковано інтерв'ю старшого наукового співробітника Інституту молекулярної біології та генетики НАН України доктора біологічних наук О. Півень. Учена пояснила за що присудили Нобелівську премію з хімії цього року.

О. Півень зазначає: «Звучить як фантастика. Вдумайтесь: людство дійшло до етапу, коли змогло винайти зручний інструмент для редагування “поламаних” генів. І це відкриває небачені горизонти та дає шанс на лікування раку, спадкових генетичних хвороб і не лише. І саме за це – “розробку методу редагування геному” – цього року вручили Нобелівську премію з хімії Е. Шарпентьє та Д. Дудні».

«Генетичні ножиці CRISPR / Cas9 здатні розпізнати ДНК від вірусів, але Еммануель Шарпентьє та Дженніфер Дудна – нагороджені цього року – довели, що ними можна керувати, щоб вони могли вирізати будь-яку молекулу ДНК на заздалегідь визначеному місці», – повідомляє офіційний твіттер Нобелівської премії. (...) Якимось ученим досліджували геном кишкової палички і знайшли дуже незрозумілі на той час генетичні структури – касети з коротких послідовностей (спейсерів), що розділилися паліндромними повторами в геномі бактерій, і не розуміли його значення (паліндроми – ті, що однаково читаються і справа наліво, і зліва направо). Японські вчені зробили про це наукову публікацію й про знахідку на якийсь час забули. Набагато пізніше група біоінформатиків під керівництвом поважного вченого Є. Куніна зробили припущення, що ці елементи важливі для захисту бактерій від вірусів. Адже в людей є свої віруси, а в бактерій – свої. І кожен захищається по-різному. Бактерії хоч й одноклітинні організми, але їм теж

треба захищатися від вірусів – фагів, тобто пожирачів бактерій. Так випадково виявили CRISPR – адаптивну імунну систему, яка допомагає бактеріям переживати атаки вірусів. У бактерій є своя імунна система. Хто міг про це подумати 10 років тому? А тепер ми знаємо як вона працює. Це колосальний результат еволюції і дуже важливо для загального розуміння фундаментальних засад біології та всього живого. Дуже багато вчених працювало, аби з'ясувати чим є CRISPR-система та як вона працює.

Спочатку науковці дослідили перший тип цієї системи. Він працює так: є кілька білків, які збираються разом, і каскад комплекс, що активує ці білки. Разом вони зустрічають вірусну нуклеїнову кислоту і шматують її як шредер папір. Минув час, і дослідники з'ясували, що є ще другий тип – один з представників – CRISPR-CAS 9. Він був досліджений набагато гірше. І цього річка лауреатка Е. Шарпантьє якраз працювала з ним. Учена виділила певні елементи цієї системи, власне РНК, проте не мала необхідного інструментарію, щоб глибше досліджувати цю систему, тож запропонувала співпрацю Д. Дудні.

Науковиці взялися з'ясувати який елемент у цій системі за що відповідає та як система знищує вірусну ДНК, коли та потрапляє в бактеріальну клітину. Вони застосували технології, які були доступні й відпрацьовані в лабораторії Д. Дудні. І в 2012 р. показали як працює система, яку ми тепер називаємо молекулярними ножицями. Більше того, змогли адаптувати її до досить таки простого використання. Фактично приручили! Завдяки їхній роботі ми можемо різати ДНК у будь-яких типах клітин: бактерій, тварин, рослин» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 9.10).

На сайті інформаційного агентства Український тиждень 25 вересня 2020 р. було опубліковано інтерв'ю старшого наукового співробітника відділу методології та методів соціології Інституту соціології НАН України доктора соціологічних наук С. Дембіцького, присвячене рисам політичної свідомості українців, їхнім демократичним та авторитарним установам, а також особливостям різних політичних сил.

Соціолог пояснив співвідношення та зміст понять «політична культура» і «політична свідомість».

«Політична культура – це стійкі форми політичної поведінки та політичної свідомості. Це набір політичних установок, орієнтацій та переконань – ті елементи, з яких складається політичний дискурс людини. Політична свідомість містить багато різних компонентів. У своєму дослідженні я вивчав лише деякі з них: ставлення до демократії, установки на громадську активність, геополітичні орієнтації, авторитарні установки, а також рівень аномії. Під аномією соціологи розуміють невідповідність культурно встановлених цілей інституційно встановленим способам їх

досягнути. Якщо подивитися на всі ці чинники, то маємо таке. Найперше – наше суспільство є аномійним. Це довгий тренд, від якого ми більш-менш відхилялися лише 1992 р., коли ще діяли спільні норми, вироблені в радянському суспільстві. Відколи вони зруйнувалися, рівень аномії в Україні залишається високим. Тобто зневіра в те, що існують певні норми, які дають нам змогу спільно діяти для вирішення спільних проблем, – характерна для абсолютної більшості населення. А от геополітичні орієнтації нас, навпаки, диференціюють. Існує анклав проросійських орієнтацій – останніми роками він дуже зменшився і не домінує навіть на Сході, але зберігає певну стійкість. Є сегмент суспільства з проєвропейською орієнтацією. Є ті, хто має виразно антиросійську орієнтацію, проте стосовно ЄС налаштовані досить нейтрально».

С. Дембіцький розповів також про авторитарні установки в політичній свідомості українців, погляди на демократію та взагалі специфіку формування політичної свідомості українців.

«Згідно з нашими дослідженнями, наші громадяни віддані цінностям свободи. Якщо держава починає втручатися в їхні особисті справи, вони реагують дуже гостро. У цьому сенсі українці якщо й хочуть якогось авторитаризму, то лише на їхніх умовах. Тобто щоб лідер розв'язував системні проблеми держави, але в життя громадян особливо не втручався. Це ніби суперечність, але так воно є. (...) На мій погляд, джерелом головних ідеологічних дискурсів у нашому суспільстві є історичні події ХХ ст. Можна копати глибше, але загалом ХХ ст. сформувало ті дискурси, які впливають на різні групи українського суспільства й нині. Ідеологічні полюси, що задаються цими дискурсами, є найстабільнішими. Саме тому політична гра на полюсах допомагає тим чи тим силам перемагати, але зазвичай це перемога без перемоги. Бо, експлуатуючи полярні дискурси, та чи інша сила може прийти до влади, але не посісти в ній головного місця... Розвиток демократії в умовах аномії – це шлях до нівелювання демократичних цінностей, а також вихідний пункт для популізму та спекуляцій на різноманітних проблемах, що існують у суспільстві. Усе це й відчиняє двері для появи тієї специфічної форми патерналізму, про яку йшлося вище. Звичайно, все можна списувати на посткомуністичний синдром, але минуло майже 30 років. Покоління змінюється, суспільство змінюється, а разом із цим змінюється й політична система України» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 8.10).

Щодо захисту морського узбережжя України.

Стаття в.о. Президента НАН України академіка В. Горбуліна (джерело: журнал «Вісник НАН України», № 9, 2020 р.)

З огляду на актуальність для України проблеми захисту її інтересів на приморських напрямках актуалізується необхідність формування Національної морської політики України. Швидке реагування та

скоординовані дії Військово-морських сил можна забезпечити лише завдяки створенню єдиної системи, призначеної для моніторингу ситуації та централізованого і безперервного управління діями всіх підрозділів та засобів оборони і безпеки. У статті в.о. Президента НАН України академіка В. Горбуліна, опублікованій на сторінках журналу «Вісник НАН України» (№ 9, вересень 2020 р.), обґрунтовано необхідність розроблення і впровадження єдиної комплексної автоматизованої системи управління захистом морського узбережжя (АСУ ЗМУ), однією з головних і обов'язкових умов ефективного функціонування якої є створення єдиного інформаційного простору (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 28.09).

Наукові видання НАН України

«Світова коронавірусна криза» – нова книжка академіка С. Комісаренка, присвячена широкому і ґрунтовному аналізу проблеми нинішньої коронавірусної інфекції COVID-19.

Книжка «Світова коронавірусна криза» написана видатним українським біохіміком та імунологом, академіком НАН України і НАМН України С. В. Комісаренком. У ній наведено широкий і ґрунтовний аналіз поточної ситуації щодо пандемії COVID-19. Розглянуто питання походження та будови коронавірусу SARS-CoV-2, шляхів інфікування, особливостей перебігу захворювання, діагностики COVID-19, формування імунітету проти SARS-CoV-2, застосування фармацевтичних препаратів для лікування хвороби, створення вакцин та ефективності протиепідемічних заходів. Обговорено використання математичних моделей епідемічного процесу та перспектив виходу з карантину. Книга розрахована в першу чергу на фахівців – вірусологів, імунологів, епідеміологів, лікарів-інфекціоністів, гігієністів, фармакологів, але також і на широке коло медиків, біологів та всіх, кого цікавлять проблеми нинішньої коронавірусної інфекції.

Бібліографічні дані книжки: Комісаренко С. В. Світова коронавірусна криза. Київ: ЛАТ&К, 2020. 120 с. (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 24.09).

У Видавничому домі «Академперіодика» НАН України вийшла спільна двомовна монографія Національної академії наук України та Міжнародного інституту прикладного системного аналізу (International Institute for Applied Systems Analysis, IIASA, м. Лаксенбург, Австрія) «Взаємозв'язки в системі продовольство, енергія та вода для сталого розвитку: інтегроване моделювання та надійне управління / FEW Nexus for Sustainable Development: Integrated Modeling & Robust Management».

У праці узагальнено поточні результати досліджень, що виконуються в рамках спільного проєкту між НАН України та ПАСА, спрямованого на вирішення складних проблем інтегрованого робастного управління взаємозалежностями в системі, яка включає продовольство, енергію, воду, довкілля і суспільство для забезпечення сталого розвитку.

Проєкт базований на партнерстві ПАСА та семи провідних інститутів НАН України, які також співпрацюють із мережами національних і міжнародних організацій, радників та політиків. Проєкт спрямований на наукову підтримку політик, що забезпечують узгоджену стратегічну координацію та регулювання між продовольчим, енергетичним, водним секторами, облік складних зв'язків і відмінностей у просторовому та часовому масштабах між сільським господарством, енергетикою та водним господарством, системними ризиками та новою можливою політикою на рівні країни з урахуванням міжрегіональної та міжнародної торгівлі, глобально-локального забруднення, пов'язаних із цим ризиків, прямого та непрямого обміну ресурсами тощо. Основна методологічна мета проєкту – розвивати та впроваджувати нові підходи до системного аналізу для вирішення загальних проблем в інтересах України, ПАСА та всього глобального суспільства, що полягає в розробленні рішень для робастного управління виробництвом і споживанням продовольства, енергії, води й екологічними ресурсами (FEWE), які неможливо запропонувати за допомогою наявних традиційних підходів.

Видання призначене для науковців і фахівців у галузі моделювання й управління безпечним використанням продовольчих, водних і енергетичних ресурсів, а також осіб, які приймають рішення в галузі безпеки та сталого розвитку (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 11.09*).

Міжнародне співробітництво в галузі науки і освіти

Європейські інвестиції в дослідження й інновації за програмою «Горизонт 2020» у рамках Європейської зеленої угоди.

Кінцевий термін подання проєктних пропозицій – 26 січня 2021 р.

Одним із основних пріоритетів Європейської Комісії наразі є боротьба зі зміною клімату та перехід до кліматично нейтральної моделі розвитку Європи до 2050 р. як нового економічного нарративу. Основні положення цього курсу викладено в зверненні Єврокомісії до Європейського Парламенту та Ради Європи, представленого в грудні 2019 р. у вигляді Європейської зеленої угоди.

Для забезпечення його реалізації Єврокомісія в рамках поточної програми досліджень та інновацій «Горизонт 2020» надає підтримку в проведенні досліджень і впровадженні інновацій, пов'язаних із Зеленою угодою, на суму близько 1 млрд євро.

Конкурси, конкретні теми яких оголошено 22 вересня 2020 р., охоплюють 11 розділів. Вісім із них відображають ключові напрями діяльності в рамках Європейської зеленої угоди. Темі конкурсів орієнтовано на конкретні, високоефективні технологічні та суспільні інновації, які сприятимуть швидким і сталим трансформаціям (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 28.09).

Європейський союз наук про Землю запрошує українських учених до активнішої співпраці.

Європейський союз наук про Землю (European Geosciences Union, EGU) є провідною європейською організацією в галузі наук про Землю та планети і наук про космос. Спільно з партнерськими товариствами по всьому світу EGU сприяє фундаментальним і прикладним дослідженням у галузі наук про Землю, які мають на меті розв'язання ключових соціальних і екологічних проблем людства.

Щороку EGU надає фінансову підтримку (у вигляді грантів на відвідання асамблеї) понад 400 молодим дослідникам з усього світу та незначну кількість грантів для вчених із країн, що розвиваються, а також фінансову підтримку для проведення навчальних шкіл із наук про Землю в різних куточках Європи (наприклад, у 2020 р. союз проспонсорував 14 таких шкіл на загальну суму 87 тис. євро).

EGU видає 19 наукових журналів з відкритим доступом.

Україна сьогодні, на жаль, майже не використовує згадані можливості. За статистикою EGU, кількість українських учасників Генеральної асамблеї Союзу останніми роками зросла аж до 16-ти осіб, тоді як угорських – до 150-ти, а польських – до 220-ти. Ще важче зустріти представників нашої країни серед керівників секцій і координаторів заходу. Ситуація, за якої одна з європейських держав так слабо представлена в європейській науковій спільноті, викликає стурбованість у керівництва EGU.

Нещодавно Союз оголосив конкурс на позицію координатора програмного комітету для роботи у виконавчому офісі EGU у Мюнхені (Німеччина). Його головні функції – розвиток менторських програм і робота з молодими вченими. В оголошенні зазначено, що перевага надаватиметься кандидатам із країн Східної Європи, котрі мало представлені як на асамблеї, так і в керівництві EGU.

«Якщо цю посаду обійме вчений Національної академії наук України, котрому не байдужі розвиток та інтеграція української наукової спільноти до європейського простору, то, користуючись новими повноваженнями, зможе активно інформувати українських науковців про можливості EGU та допомагати їм ці можливості використовувати», – упевнена керівниця секції із внутрішніх хвиль на асамблеї EGU (від 2016 р.), координаторка соціальних медіа підрозділу EGU Natural hazards, старший науковий співробітник відділу

математичного моделювання морських і річкових систем Інституту проблем математичних машин і систем НАН України доктор фізико-математичних наук К. Терлецька (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 12.10).

Загальна характеристика наукової і науково-технічної діяльності

Ректор Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» академік НАН України М. Згуровський у розмові з журналістами газети «Світ» розповів про новий навчальний рік у НТУУ, його особливості, а також поділився власним баченням щодо майбутнього розвитку української науки.

«Насамперед хочу зауважити, що велика системна похибка створювати відомчий бар'єр між університетською й академічною наукою. Розвинутий світ не має такого поділу. <...> Зараз треба зняти перепони й навпаки звести мотиватори для того, щоб працювати разом, створювати єдине дослідницьке середовище, хай і залишаючись адміністративно у своїх статусах. У Національній академії наук є величезні напрацювання й величезний досвід, в університетах є ті, кому належить майбутнє, в тому числі й у науці, – це молодь. Поєднання зусиль – єдиний ефективний шлях», – зазначив М. Згуровський під час інтерв'ю.

Він також наголосив, що в тому, що відбувається з наукою, значною мірою винна не сама наука. «Недопрацювання треба покласти й на вищу політику держави. Якщо ми відповідаємо на запитання, якою має бути країна, то наступне запитання, а що для цього зробити? Якщо ми хочемо мати високотехнологічну країну, то без науки це неможливо. Повинні з'явитися політичні законодавчі мотиватори – створювати нове, і завдяки цьому рухатися вперед. Завдання держави – закласти ці мотиватори, закласти таку промислову, інтелектуальну політику, яка вимагатиме нових ідей, винаходів, технологій і базуватиметься на талановитому людському капіталі», – переконаний академік (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 17.09).

Стаття академіка-секретаря Відділення фізики і астрономії НАН України академіка В. Локтєва (джерело: журнал «Вісник НАН України», № 9, 2020 р.).

У статті академік-секретар Відділення фізики і астрономії НАН України академік В. Локтєв ставить питання, що потрібно робити для відновлення престижу науки в Україні, розмірковує як змінити ставлення держави і українського суспільства до наукових досліджень і, зокрема, до Національної академії наук України як найвищої наукової організації. Автор висловлює думку, що не можна розпочинати реформу наукової сфери, не

сформулювавши спочатку її стратегічні цілі (що саме ми прагнемо отримати в результаті), не визначивши поетапні завдання, терміни їх виконання та джерела фінансування, оскільки без цього всі, навіть найрозумніші, наміри залишаються лише намірами (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 25.09).

Перспективні напрями розвитку української науки

10 вересня 2020 р. директор Інституту біології клітини НАН України академік НАН України А. Сибірний завітав до студії «ZAXID.NET LIVE».

Головною темою розмови стало те, як львівські науковці можуть долучитися до вирішення загальнопланетарної проблеми – боротьби з Covid-19, адже напередодні стало відомо, що Інститут біології клітини НАН України, що у Львові, виграв три гранти від Національного фонду досліджень України: для створення антибіотика нового покоління, розроблення нових біоаналітичних продуктів на основі штучних ферментів та наноматеріалів, а також на створення вакцини проти коронавірусу.

«Уперше за 29 років незалежності України був створений і запрацював Національний фонд наукових досліджень, який підтримує наукові дослідження.

Наприклад, я працюю в академії наук в інституті – держава дає гроші тільки на мінімальну зарплату і не дає навіть на комунальні платежі. Робити науку без фінансування неможливо! Це вперше буде виконання нормальних проєктів із нормальним, міжнародного рівня, фінансуванням. Це революційна зміна», – зазначив А. Сибірний під час ефіру.

За словами вченого, саме їхньому інституту випала унікальна нагода працювати над пошуком вакцини. «Це велика честь і ще більша відповідальність», – наголосив академік.

А. Сибірний також поділився планами щодо майбутньої роботи: «Ми обов'язково розробимо і створимо цю вакцину. Я вам скажу так, що ми вже запізнилися – люди вже випробовують на добровольцях, на людях, уже створену вакцину. А ми тільки позавчора отримали рішення про виділення коштів. Ще невідомо, коли ті кошти надійдуть – і, відповідно, коли можна розпочати реальну працю. Бо без витрачання коштів її важко розпочати. Тобто ми вже відстаємо десь на рік мінімум – а може, й на більше».

Ми запланували створити генно-інженерну вакцину на коронавірус і перевірити її ефективність на лабораторних тваринах – трансгенних мишах, які містять людський рецептор на коронавірус».

На наступному етапі, який передбачає випробування вакцини на людях, науковці планують підтримувати тісну співпрацю із медиками.

Деталі дізнавайтеся з відеосюжету ZAXID.NET: https://zaxid.net/mi_spravdi_stvorimo_vaktsinu_vid_koronavirusu_n1507509

(Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 11.09).

Діяльність науково-дослідних установ

«Наука в змозі істотно вплинути на інноваційне відродження країни». Інтерв'ю Президента НАН України академіка Б. Патона журналу «Наука та наукознавство».

Головний редактор журналу «Наука та наукознавство» О. Попович та директор Інституту досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України Б. Малицький поспілкувалися з академіком Б. Патонем у липні цього року. Проте поки журнал готувався до друку, Бориса Євгеновича не стало...

Під час інтерв'ю академік Б. Є. Патон розповів як змінювалась академія, як вчені реагували на випробування та нові завдання, які ставила перед ними історія, про складну ситуацію, у якій опинилася сьогодні вітчизняна наука, непослідовні реформи та не достатню увагу з боку влади та суспільства. Його думки і слова пройняті мудрістю, щирістю, душевністю, далекоглядністю та безмежною самовідданістю своїй справі, науці, Україні. Досвідчений керівник та талановитий організатор науки – Борис Євгенович поділився своїм баченням невідкладних заходів для реформування держави, перебудови економіки, розвитку науки та науково-технологічної сфери, а також висловив свої думки щодо майбутнього академії та необхідних якостей наступного Президента НАН України. Для академії надзвичайно важливо сьогодні об'єднати академічну спільноту навколо вирішення спільних для всіх проблем. Людиною, яка зможе це зробити, на переконання академіка Б. Є. Патона, є А. Г. Загородній. У захисті інтересів академії – він має непохитну та принципову позицію. Все це сьогодні набуває особливого значення – це звернення Бориса Євгеновича до всіх нас» *(Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 10.09).*

Кадрова політика НАН України

Після завершення 9 жовтня 2020 р. виборчої сесії Загальних зборів НАН України під головуванням Президента НАН України академіка А. Загороднього відбулося перше засідання президії НАН України в новообраному складі.

Головними питаннями порядку денного були: призначення голів секцій НАН України, голів регіональних наукових центрів НАН України та МОН України, голови Науково-технічної ради Національної академії наук України, виконувачів обов'язків членів президії НАН України, виконувача обов'язків головного вченого секретаря НАН України, виконувача обов'язків академіка-

секретаря Відділення біохімії, фізіології та молекулярної біології НАН України.

Так, відповідно до Статуту Національної академії наук України та Положення про Секцію НАН України Президія НАН призначила:

- академіка НАН України В. Богданова – головою Секції фізико-технічних і математичних наук НАН України;
- академіка НАН України В. Кошечка – головою Секції хімічних і біологічних наук НАН України;
- академіка НАН України С. Пирожкова – головою Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України.

Відповідно до Статуту Національної академії наук України та Типового статуту регіонального наукового центру НАН України і МОН України Президія НАН України призначила:

- академіка НАН України З. Назарчука – головою Західного наукового центру НАН України та МОН України;
- академіка НАН України Б. Буркинського – головою Південного наукового центру НАН України та МОН України;
- академіка НАН України В. Семиноженка – головою Північно-Східного наукового центру НАН України та МОН України;
- академіка НАН України А. Булата – головою Придніпровського наукового центру НАН України та МОН України;
- члена-кореспондента НАН України В. Устименка – головою Донецького наукового центру НАН України та МОН України.

Призначення голів регіональних наукових центрів буде узгоджено з Міністерством освіти і науки України.

Головою Науково-технічної ради Національної академії наук України було призначено першого віцепрезидента НАН України академіка НАН України В. Горбуліна.

Також президія НАН України призначила таких виконувачів обов'язків членів президії: академіка НАН України С. Довгого, академіка НААН України Я. Гадзала, доктора фізико-математичних наук О. Колежука, академіка НАПрН України О. Петришина, академіка НАМ України А. Чебикіна.

На віцепрезидента НАН України академіка НАН України В. Богданова президія НАН України поклала виконання обов'язків головного вченого секретаря НАН України до обрання головного вченого секретаря в установленому порядку.

На члена президії НАН України академіка НАН України С. Комісаренка покладено виконання обов'язків академіка-секретаря Відділення біохімії, фізіології та молекулярної біології НАН України до обрання та затвердження академіка-секретаря цього відділення в установленому порядку.

Матеріали опублікували: пресслужба НАН України (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 12.10*).

Нагороди та відзнаки

Національна академія наук України заснувала Золоту медаль ім. Б. Є. Патона Національної академії наук України.

З метою увічнення пам'яті академіка Б. Патона президія НАН України прийняла рішення про заснування Золотої медалі ім. Б. Є. Патона Національної академії наук України.

Відповідне рішення підтримали всі члени президії на засіданні 7 вересня 2020 р.

Золота медаль ім. Б. Є. Патона Національної академії наук України присуджуватиметься за видатні досягнення у створенні інноваційних науково-технічних розробок, які знайшли широке практичне використання.

Матеріали опублікували: пресслужба НАН України (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 9.09).*

У Києві 10 вересня 2020 р. відбулась урочиста церемонія нагородження премії «Жінка України 2020». В одній із номінацій перемогла вчена-математикня й популяризаторка науки, старший науковий співробітник відділу математичної фізики Інституту математики НАН України кандидат фізико-математичних наук О. Ванєєва.

Чотири роки тому медіа-холдинг Edipresse Ukraine заснував національну премію «Жінка України», основною метою якої є визнання ролі жінки в усіх сферах сучасного українського суспільства та підняття рівня самореалізації жінок України. Премією відзначають жінок, які змінюють світ навколо себе та надихають інших своїм прикладом (докладніше про місію цієї нагороди: <https://4woman.ua/about>).

Лауреаток цьогорічної премії відзначили за 14-ма номінаціями: «Здоров'я та медицина», «Психологія та саморозвиток», «Наука», «Вища та післядипломна освіта», «Середня освіта», «Соціальний внесок», «Спорт», «Мода та краса», «Культура», «Шоу-бізнес», «Бізнес. Start up», «Бізнес. Підприємництво», «Бізнес. Менеджмент», «Заради життя».

За рішенням експертів і результатами громадського голосування, перемогу в номінації «Наука» премії «Жінка України-2020» здобула кандидат фізико-математичних наук О. Ванєєва (Інститут математики НАН України).

Щиро вітаємо колегу з престижною нагородою та бажаємо їй нових професійних злетів та успіхів у всіх справах! (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 22.09).*

Аерокосмічна та авіаційна галузі

Приватний космос: як ми до цього прийшли і чому I. Маск тут не перший.

На сайті інформаційної платформи Букви 6 серпня 2020 р. була опублікована стаття, одним із співавторів якої є науковий співробітник лабораторії супутникових досліджень ближнього космосу Інституту космічних досліджень НАН України та ДКА України кандидат фізико-математичних наук О. Парновський.

Автори зазначають: «Багато хто вважає, що приватний космос почався з Ілона Маска, а до нього це було справою виключно державною. Насправді ж, історія приватного космосу майже настільки ж тривала, як і державного: перший аматорський космічний апарат OSCAR I було запущено 12 грудня 1961 р., а перший комерційний Telstar 1 – 10 липня 1962 р. Перший був виведений на орбіту першим в історії попутним запуском (тобто на додачу до основного навантаження). Другий був виведений першим в історії запуском, замовленим і оплаченим приватною компанією. Взагалі чітку межу між державним і приватним космосом провести досить складно. Вся космічна техніка американського виробництва була розроблена і виготовлена приватними компаніями, а вся техніка радянського виробництва – державними, бо інших просто не було. Різниця полягає фактично лише в двох питаннях: хто оплачує розробку та хто визначає загальний вигляд і вимоги до техніки. Тут очікуємо хвилю збурення і криків: “А як же NASA?!” А NASA – це організація, яка займається насамперед дослідженнями. Для неї визначено чотири стратегічні мети:

- розширювати знання людства через наукові відкриття;
- розширювати присутність людства в далекому космосі і на Місяці для стійкого довгострокового освоєння та використання (космосу);
- відповідати на виклики нації та стимулювати економічне зростання;
- оптимізувати можливості та операції.

Як бачите, тут немає ані “керівництва підприємствами космічної галузі”, ані “розроблення космічної техніки”, ані чогось ще промислово-орієнтованого. Натомість NASA визначає тактико-технічне завдання на основні характеристики космічної техніки, а розробляють її вже приватні компанії. Як приклад класичного “державного космосу” розглянемо місячну програму США (Apollo, не Artemis). Загальні характеристики ракети Saturn V, яка доставила людину на Місяць, були визначені тодішнім адміністратором NASA Вернером фон Брауном, але всі її основні вузли розроблялися підрядниками: I ступінь – Boeing, II ступінь – North American (зараз частина Boeing), III ступінь – Douglas (зараз теж частина Boeing). Що стосується самого космічного апарату Apollo, командний та службовий модулі розроблялися NorthAmerican, а місячний модуль – Grumman (зараз

частина Northrop Grumman). Лунні ровери були розроблені Boeing. Окремі центри NASA (переважно JPL) брали участь як науково-дослідні установи».

Далі автори розповідають як було влаштовано космічний сектор у СРСР, про перші кроки «приватного космосу», боротьбу за радянський спадок, кількість місць на «Союзах», придбаних NASA, вартість одного місця по роках і бум приватної космонавтики в США.

Наостанок вони підсумовують: «Перехід функцій державного космосу до приватних компаній – це природний процес. Це одночасно оптимізація послуг, їхнє здешевлення за рахунок постійної конкуренції та боротьби за ринок (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 7.09*).

Здобутки української археології

Керівник Житомирської археологічної експедиції, старший науковий співробітник відділу давньоруської та середньовічної археології Інституту археології НАН України кандидат історичних наук А. Петраускас в інтерв'ю журналістам інформаційного агентства УНІАН розповів про унікальні об'єкти, які археологи досі знаходять в українській землі.

Він, зокрема, поінформував про хід археологічних досліджень поблизу селища Городниця на Житомирщині, де наприкінці серпня цього року виявили скарб національного значення – 38 монет княжої доби, а згодом – ще й об'єкт площею близько гектара з п'ятиметровими укріпленнями – до цього часу невідоме городище часів Київської Русі.

«З літописними матеріалами ще не працювали, бо тільки повернулися з городища. Насправді ця пам'ятка мала там бути, її довго шукали. Адже сам топонім Городниці передбачає наявність укріплень давньоруського часу. Така топоніміка передбачає досить старе укріплення. Нарешті ми його знайшли.

Щодо археологічних обстежень, пам'ятка має візуальні, добре зафіксовані рештки земляних укріплень, зафіксований чітко дитинець (центральна укріплена частина в місті на Русі), напільний вал», – зазначив науковець. А. Петраускас зауважив, що це городище належить до типу класичних мисових городищ. «Культурне нашарування давньоруського часу там представлене повною мірою: є матеріали 9–10 століть, навіть фрагменти, профілюючі частини посудин, які, попередньо, можна датувати й 8-м сторіччям.

Також на цьому місці дуже потужний шар 12–13 століть. Після того, як тут сформувався замок, він дав надпотужні культурні нашарування 17–18 століть – представлені фрагменти кераміки, кахлі, скляний посуд, монетні знахідки.

Аби такі знахідки на квадратний метр утворилися, потрібно, щоб був інтенсивний ритм життя на цій ділянці», – розповів учений.

За його словами, роботи, які проводилися під час останнього виїзду, мали розвідковий характер. Було проведено обстеження візуальних зон, ґрунту, підйомного матеріалу. Зачистки поверхонь, закладання шурфів цього разу не робили, тому що городище дуже специфічне. З одного боку – це житлова забудова, під землею можуть бути комунікації, кабелі зв'язку, труби з газом, водою. Тож ці поточні роботи потрібно узгоджувати з місцевою адміністрацією, яка знає сітку комунікацій. З іншого боку – центральна частина дитинця зайнята меморіальним комплексом полеглим у Другій світовій війні. Тобто, як зазначив А. Петраускас, є певні обмеження.

Учені сподіваються, що все-таки найближчим часом буде проведено топозйомку місцевості та розроблено 3D-модель городища.

А. Петраускас переконаний, що місце має туристичний потенціал і може стати одним із ключових пунктів маршруту «Древлянські гради», який декілька останніх років стає дедалі популярнішим.

Більше інформації дізнавайтеся з повної версії інтерв'ю А. Петраускаса на сайті ІА УНІАН: <https://www.unian.ua/society/arheolog-andriy-petrauskas-interv-yu-dlya-unian-novini-ukrajini-11174471.html> (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 13.10).

Освіта та кадрове забезпечення в Україні

Чому обов'язкове ЗНО з математики необхідне, які фактори провокують появу страху перед предметом, як учителю зацікавити учнів математичною наукою та як математика стає в пригоді в «дорослому житті»? Про це журналістам інформаційного агентства УНІАН розповіла старша наукова співробітниця Інституту проблем математичних машин і систем НАН України докторка фізико-математичних наук К. Терлецька.

«Я вважаю, що ЗНО з математики має бути обов'язковим. Цей іспит важливий, бо діти до нього готуються. Але тільки ЗНО недостатньо, щоб суттєво вплинути на ситуацію з рівнем математичної освіти, якість якої у нас з кожним роком втрачається. Щоб підняти цей рівень, треба змінювати та покращувати систему математичної освіти», – наголосила вчена під час інтерв'ю.

К. Терлецька також акцентувала, що саме дорослі – вчителі, батьки мають зацікавити дітей математикою, як й іншими науками, проте й держава не повинна стояти осторонь. Вона має ставити цілі математичної освіти. «Наприклад, ми розвиваємо інтелектуальну країну, тому абітурієнти будуть інженерами, розробниками інновацій, науковцями. Або у нас аграрна держава, маємо навчити дітей практичних речей та не витратити час на опанування складною математикою», – зауважила математикиня.

У чому головні причини недобору абітурієнтів на математичні спеціальності, що тривалий час спостерігається в українських закладах вищої освіти? Вчена зазначила: «Математика цікава та прекрасна. Але складна. Це

головна причина. Вивчення математики відрізняється від багатьох предметів і вимагає системності. У математиці неможливо опанувати нову тему без попередніх знань. Математика вчить нас, що нехтування однією темою призводить до нерозуміння наступної, відбувається нагромадження прогалин. Зовсім, як у грі “тетріс”. Це щодо внутрішньої мотивації не вступати на математичні спеціальності.

Зовнішньої мотивації вивчати такий предмет в учнів немає через відсутність запиту від держави на спеціалістів математичних, природничих спеціальностей. Висококваліфіковані спеціалісти виїжджають за кордон, де зі своїми hard-skills отримують високу зарплату. Так, в Україні ще залишилися потужні осередки математичної освіти, тому ми продовжуємо готувати кваліфікованих студентів, частина яких все-таки продовжує справу в Україні. Але на загальну ситуацію це впливає слабо».

На думку К. Терлецької, для підвищення якості математичної освіти в Україні необхідно працювати не тільки зі школярами, а й з педагогами. «Нам потрібна інтенсивна робота з вчителями математики. Це головна цільова аудиторія, на яку має бути спрямовано більшість заходів Року математики. Треба створювати для них сучасний інструментарій, курси, проводити літні табори. Також потрібен якісний математичний контент – відео, анімація, математична періодика», – зазначила математикиня.

Наприкінці інтерв'ю науковиця розповіла про свою мрію – створення Музею математики, чимало експонатів якого сподіваються розробити в Україні.

Детальніше читайте на сайті ІА «УНІАН»: <https://www.unian.ua/society/zno-2021-naukovec-rozprovila-navishcho-obov-yazkove-zno-z-matematiki-novini-ukrajini-11157713.html?fbclid=IwAR23yr0Q6i77hHun4fmFFxzroKFMSHAzJAUynBUdAVLsVW0dHCD90w8hE8o> (Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 6.10).

Наука і влада

Зустріч Президента Національної академії наук України академіка А. Загороднього з Головою Верховної Ради України Д. Разумковим відбулася 15 жовтня 2020 р.

Очільник НАН України поінформував голову парламенту про діяльність академії та про невідкладні заходи, яких планується вжити для підняття ефективності її діяльності та престижу в суспільстві.

Під час зустрічі йшлося, зокрема, про створення Науково-технічної ради НАН України, а також про необхідність законодавчого забезпечення діяльності академії, серед іншого – створення сприятливого інноваційного клімату для розвитку малого й середнього підприємництва, наукових парків тощо.

Насамкінець Президент НАН України академік А. Загородній і Голова Верховної Ради України Д. Разумков домовилися про подальшу співпрацю.

Матеріали опублікували: пресслужба НАН України (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 16.10).

30 вересня 2020 р. Інститут економіко-правових досліджень ім. В. К. Макутова НАН України в партнерстві з Міжвідомчим науково-дослідним центром з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України організував і провів в приміщенні Ресурсного Центру соціально-правової та професійної підтримки співробітників переміщених ЗВО/наукових установ (створений за підтримки Офісу Ради Європи в Україні) круглий стіл на тему «Стратегія економічної безпеки України: доцільність розроблення та шляхи вирішення цієї проблеми».

Серйозні виклики, що стоять сьогодні перед світом і Україною, – зокрема пандемія COVID-19, яка має серйозні негативні наслідки для економік країн, міжнародні торговельні війни і посилення протекціонізму, обмеженість державних ресурсів тощо, – виводять на перший план у процесах забезпечення національної безпеки держави саме аспекти економічної безпеки. Нові виклики вимагають пошуку неординарних і негайних рішень.

Саме з метою пошуку таких рішень було проведено круглий стіл на тему «Стратегія економічної безпеки України: доцільність розроблення та шляхи вирішення цієї проблеми». Партнерство Інституту економіко-правових досліджень ім. В. К. Макутова НАН України з Міжвідомчим науково-дослідним центром з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України здійснюється відповідно до Меморандуму про співробітництво.

Учасники круглого столу – наукові співробітники Інституту економіко-правових досліджень ім. В. К. Макутова НАН України, Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України, співробітники апарату РНБО, Служби безпеки України – обговорили питання загроз економічній безпеці держави, правового забезпечення економічної безпеки постконфліктних територій, методології стратегування та інституційного забезпечення економічної безпеки, фінансової та енергетичної безпеки, екологічні чинники, які враховуються при формуванні стратегії економічної безпеки, необхідних змін до чинного законодавства та ін.

Під час обговорення особливу увагу було приділено економічній злочинності як одній із найбільших загроз економічній безпеці України. Суми фінансових збитків від економічних злочинів та/або шахрайств, зокрема корупції, кіберзлочинів, незаконного привласнення майна, шахрайств у сфері управління персоналом і публічних закупівель, є

значними, що справляє негативний вплив на економічний розвиток держави, який стримується також і процесами тінізації економіки.

За підсумками круглого столу будуть сформовані та опубліковані в науковому журналі «Економіка та право» (№ 4 за 2020 р.) відповідні рекомендації, а тези виступів учасників – у збірці матеріалів, яка планується до видання до початку листопада цього року та буде розміщена на сайті інституту у розділі «Видання» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 5.10).

Коментар еколога О. Дячука: «Екологічна тематика без наукового підходу дає політикам можливості для маніпуляцій».

8 вересня 2020 р. на сайті інформаційного агентства УНІАН було опубліковано коментар голови комітету Професійної асоціації екологів України, провідного наукового співробітника Інституту економіки та прогнозування НАН України кандидата технічних наук О. Дячука.

«Екологічна тематика без якісних наукових досліджень дає політикам можливості для маніпуляцій у передвиборчий період», – таку думку на пресконференції в УНІАН висловив О. Дячук. Він вважає, що Україна не зможе домогтися успіхів у своєму розвитку, якщо не спиратиметься на наукові дослідження хорошої якості в економічній, соціальній, інфраструктурній, екологічній, управлінській сферах: «Саме відсутність об'єктивних професійних досліджень і розрахунків, публічного їх обговорення дає широкі можливості як для маніпулювання, так і для прийняття не найкращих управлінських рішень. Наявність же ґрунтового комплексного аналізу проблеми і сучасних підходів до її вирішення, які відкриті для експертизи, – це найкращий аргумент в огорожі від маніпуляцій». Він зазначив також, що вчені підходять комплексно до вирішення тієї чи іншої проблеми і не пропонують швидких і універсальних рішень, вони використовують методи, які можна перевірити: «Наука убезпечить від маніпуляцій. Можна розбивати всі маніпуляції “в пух і прах”, якщо вимагати аргументацію і посилання на джерела».

За словами О. Дячука, політичні партії досить часто фінансують роботи, пов'язані з соціологічними дослідженнями, в той час як аналіз впливу і способів реалізації таких програм ніхто не фінансує: «Хотілося б, щоб партії продовжували фінансувати комплексні дослідження способів і наслідків реалізації їхніх програм, публічно обговорювали їх із суспільством, використовуючи науково обґрунтовані аргументи».

Дослідник зазначив, що справжні вчені досить часто входять до лав екологічних рухів, де намагаються реалізувати свої знання, однак також досить часте їхнє входження в політичні партії, на жаль, не характеризується ефективністю застосування їхніх напрацювань в основі політичної діяльності. «Вчений може бути залучений до політичної партії, щоб підвищити її рейтинг, але потрібно розуміти чи дійсно його погляди

використовуються партією у своїй політичній програмі. Те ж саме стосується й активістів. Справжні екоактивісти, а не “псевдо”, завжди працюють у парі з ученими або експертами та знають свою справу і можуть вимагати результатів від уряду. (...) Закликаємо суспільство, ЗМІ, всіх небайдужих ретельно перевіряти екологічну інформацію, відсіювати маніпулятивні та брехливі відомості до їхньої публікації і поширення, викриваючи маніпуляторів» *(Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2020. – 9.09).*

Інтерв'ю члена-кореспондента НАН України А. Єрмоленка: «Чи можна будувати суспільство, не питаючи людей, яким вони його бачать?»

2 вересня 2020 р. на сайті інформаційної платформи Укрінформ було опубліковано інтерв'ю директора Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України члена-кореспондента НАН України А. Єрмоленка.

Міністерство культури України започатковує серію національних круглих столів, під час яких науковці, інтелектуали, моральні авторитети (без лапок) розмірковуватимуть як нам ставати ближчими одне до одного, шукати консенсус та досягати компромісу в таких непростих темах, як мова, релігія, мистецтво, екологія. Невдовзі відбудеться перший круглий стіл, присвячений темі «Культура діалогу». Про важливість цієї проблеми розповів один з найбільш авторитетних учасників дискусії, директор Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України член-кореспондент НАН України А. Єрмоленко.

А. Єрмоленко пояснив навіщо потрібен діалог у контексті національної ідеї: «Я обстоюю думку, що нам треба визначити національну ідентичність: хто ми, звідки ми, куди ми йдемо. Щоб визначити національну ідентичність – і потрібен діалог, аби суспільство почало обговорювати болісні питання та приходити до якоїсь згоди. Тому я погодився взяти участь і розпочати проєкт під егідою Міністерства культури України круглим столом з темою «Культура діалогу». Діалог, я вважаю, для нашого суспільства вкрай важливим, тому що діалог – це вміння говорити і вміння слухати. Як ми ведемо діалог, на якій основі знаходимо порозуміння? Люди найперше хочуть перемогти в дискусії. У нас навіть є теза: в суперечці знаходимо істину... Не в суперечці, а в діалозі! Діалог – це ставлення до Іншого, як до Рівного. Культура діалогу передбачає дотримання певних процедур та правил. Це повага до опонентів та увага до їхніх аргументів, відкритість стосовно учасників діалогу, відсутність тиску. (...) Під час протестів у Білорусі казали, що використовуються світлошумові гранати, я придумав інше словосполучення – «сміслошумові гранати», і вони не менш небезпечні, ніж фізичні гранати. От ті ток-шоу, які у нас йдуть на телебаченні, вони часто-густо відбуваються з використанням ось таких сміслошумових гранат, коли комунікація спрямована не на досягнення

порозуміння, а на те, щоб перемогти за будь-яку ціну. Твій співрозмовник постає тоді не партнером у розмові, а фактично супротивником, більше того – ворогом».

Учений пояснив у який спосіб можна зменшити градус ненависті в суспільстві: «Вище я казав про принципи діалогу, – це морально-етичні категорії, бо взаємини між людьми і, зрештою, сама розмова – це морально-етичні відношення між людьми. Це суб'єкт – суб'єктне відношення: коли ми слухаємо одне одного, то вже будемо звертатись одне до одного з увагою й повагою. І тут мають діяти морально-етичні категорії, але це залежить від культури самих людей. (...) Є певні правила діалогу. Коли ми спілкуємося чи професійно, чи на рівні громадянського суспільства, ми маємо намагатися говорити так, щоб наші висловлювання були зрозумілі – це перше правило. Друге правило – це неодмінна правдивість тверджень. Істинність і правильність ваших висловлювань також необхідні, щоб діалог був відкритим, аргументативним, неспотвореним відносинами панування. Діалог, побудований на таких принципах і за дотримання правил, може стати основою для досягнення порозуміння в суспільстві щодо фундаментальних соціальних та моральних норм».

Насамкінець А. Єрмоленко торкнувся теми громадянського суспільства в Україні: «Ми шукаємо відповіді на питання – як ми бачимо наше суспільство? Яким має бути це суспільство? Ми раніше не вели такої національної дискусії. Пам'ятаєте, колись Леонід Кучма казав: ви скажіть, яке суспільство будувати – і ми побудуємо. У чому тут помилковість такого підходу? А хто має сказати, яке суспільство будувати? Це одне питання. Навіть якщо науковці зберуться і скажуть: оце таке буде класне суспільство! А народ не готовий будувати таке суспільство. То що? Будувати, не питаючи людей? Повинен існувати тісний зв'язок між владою і громадянським суспільством, яке хоч і з великими труднощами, але в нас поступово будується, воно прокинулося: і Майдан, і війна... Але воно йде далі. Тому це не повинен бути “діалог влади з громадянським суспільством”. Це має бути діалог “влади і громадянського”: “і” тут дуже вагоме, – така невеличка, начебто, відмінність у прийменниках, але вона дуже важлива. Чи ми включаємо громадянське суспільство у вироблення й наших ціннісних орієнтацій також? (...) У західній соціології, соціальній філософії є такий термін, який називається “деліберативна демократія”. Деліберацію – це обговорення. Ми повинні разом (я маю на увазі – й влада, і громадянське суспільство) мати можливість обговорювати, досягати порозуміння, аби разом і будувати наше майбутнє» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 4.09).

До уваги держслужбовця

Т. Гришина, мол. наук. співроб. відділу науково-бібліографічної інформації НБУВ

Міжкультурний діалог: тенденції розвитку

(огляд джерел з фондів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського)

Дисертації та автореферати дисертацій

1. Абрашкевічус Г. О. Міжкультурні комунікації в поліетнічному соціумі (на прикладі діяльності Кримського республіканського товариства литовської культури ім. М. К. Чюрльоніса) : автореф. дис. ... канд. культурології : 26.00.01 / Абрашкевічус Галина Олександрівна ; Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь, 2009. – 20 с.

Шифр НБУВ: Ра366370

2. Аксьонова В. І. Міжкультурна комунікація як фактор формування глобального інформаційно-комунікативного простору : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Аксьонова Віра Ігорівна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2012. – 20 с.

Шифр НБУВ: Ра395403

3. Бобловський О. Ю. Міжкультурна взаємодія в умовах глобалізації: філософсько-культурологічний вимір : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04 / Бобловський Олександр Юрійович ; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2012. – 17 с.

Шифр НБУВ: Ра392418

4. Бобловський О. Ю. Міжкультурна взаємодія в умовах глобалізації: філософсько-культурологічний вимір : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04 / Бобловський Олександр Юрійович ; Харків. нац. техн. ун-т сіл. госп-ва ім. Петра Василенка. – Харків, 2012. – 190 арк. – Бібліогр.: арк. 174–190.

Шифр НБУВ: Дс136509

5. Вернигора С. М. Французьке телебачення в Україні: особливості міжкультурного діалогу : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.04 / Вернигора Світлана Миколаївна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т журналістики. – Київ, 2013. – 16 с.

Шифр НБУВ: Ра400352

6. Данканич Г. М. Професійне вокальне мистецтво Закарпаття другої половини ХХ – початку ХХІ століття в аспекті міжкультурної комунікації : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 / Данканич Ганна Михайлівна ; Львів. нац. муз. акад. ім. М. В. Лисенка. – Львів, 2019. – 20 с.

Шифр НБУВ: Ра439370

7. Дзюба К. А. Літературно-художні журнали в системі міжкультурної комунікації : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.04 / Дзюба Катерина Анатоліївна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т журналістики. – Київ, 2016. – 19 с.

Шифр НБУВ: Ра426350

8. Зоряна А. М. Документний потік перекладів українською та з української мови як відображення процесів міжкультурної комунікації (1991–2013 рр.) : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.02 / Зоряна Антоніна Михайлівна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2016. – 20 с.

Шифр НБУВ: Ра426814

9. Кучмій О. П. Міжкультурне співробітництво як чинник зовнішньої та внутрішньої політики в умовах державотворчих зрушень : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / Кучмій Олена Петрівна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2006. – 20 с.

Шифр НБУВ: Ра342914

10. Кучмій О. П. Міжкультурне співробітництво як чинник зовнішньої та внутрішньої політики в умовах державотворчих зрушень : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / Кучмій Олена Петрівна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2006. – 205 арк. – Бібліогр.: арк. 185–205.

Шифр НБУВ: Дс96720

11. М'язова І. Ю. Міжкультурна комунікація: зміст, сутність та особливості прояву (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / М'язова Ірина Юріївна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2008. – 18 с.

Шифр НБУВ: Ра359818

12. М'язова І. Ю. Міжкультурна комунікація: зміст, сутність та особливості прояву (соціально-філософський аналіз) : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / М'язова Ірина Юріївна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2008. – 184 арк. – Бібліогр.: арк. 172–184.

Шифр НБУВ: Дс109775

13. Овчаренко В. Є. Політичне, економічне та культурне співробітництво України зі скандинавськими країнами (1991–2011 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Овчаренко Віталій Євгенович ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2013. – 20 с.

Шифр НБУВ: Ра405059

14. Опанасенко О. І. Українсько-німецьке культурне співробітництво 1991–2008 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Опанасенко Олена Іванівна ; Києво-Могилян. акад. – Київ, 2010. – 20 с.

Шифр НБУВ: Ра377711

15. Опанасенко О. І. Українсько-німецьке культурне співробітництво 1991–2008 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Опанасенко Олена Іванівна ; Нац. ун-т харч. технологій. – Київ, 2010. – 238 арк. – Бібліогр.: арк. 191–231.

Шифр НБУВ: Дс124814

16. Пачос Ю. В. Українсько-польське співробітництво в галузі культури (перше десятиліття ХХІ століття) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Пачос Юлія Віталіївна ; Черкас. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2014. – 20 с.

Шифр НБУВ: Ра411237

17. Стрільчук В. В. Україна – Польща: транскордонне співробітництво в культурній сфері (90-ті роки ХХ – початок ХХІ століття) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Стрільчук Віталій Васильович ; Чернівець. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2015. – 19 с.

Шифр НБУВ: Ра418030

18. Сулятицька Т. В. Міжкультурна взаємодія в інформаційному суспільстві: комунікативний аспект : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04 / Сулятицька Тетяна Василівна; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2012. – 20 с.

Шифр НБУВ: Ра391655

19. Сулятицька Т. В. Міжкультурна взаємодія в інформаційному суспільстві: комунікативний аспект : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04 / Сулятицька Тетяна Василівна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2012. – 194 арк. – Бібліогр.: арк. 178–194.

Шифр НБУВ: Дс129192

Монографії, збірники наукових праць, матеріали конференцій

20. Антропологія трансформацій: українське суспільство в умовах глобалізації та міжкультурної взаємодії : колектив. моногр. / О. Брайченко [та ін.] ; наук. ред. М. Гримич. – Київ : Дуліби, 2018. – 183 с.

Шифр НБУВ: Ва822360

21. Біла книга з міжкультурного діалогу «Жити в гідному суспільстві, як рівні» = Белая книга о межкультурном диалоге «Жить в достойном обществе, как равные» = White Paper on intercultural dialogue «Living together

as equals in dignity» : створена міністрами інозем. справ Ради Європи на 118-й Міністер. Сесії (Страсбург, 7 трав. 2008) : пер. з англ. мови / Всеукр. Акад. спілка спеціалістів проф. оцінки наук. дослідж. і пед. діяльності ; пер. та літ. ред.: Є. І. Сверкович, С. О. Ламакін ; уклад.: Бабин І. І. [та ін.]. – Одеса, 2010. – 115 с. – Тит. арк., текст укр., рос., англ.

Шифр НБУВ: Со30094

22. Біла книга з міжкультурного діалогу «Жити разом у рівності й гідності. Усі різні – усі рівні» : затв. міністрами закордон. справ країн-членів Ради Європи на 118-й сесії Ком. міністрів, Страсбург, 7 трав. 2008 р. : пер. з англ. / Рада Європи, Ком. міністрів, М-во культури і туризму України, Центр розвитку «Демократія через культуру». – Київ, 2010. – 72 с.

Шифр НБУВ: Вс59789

23. Бондырева С. К. Коммуникация: от диалога межличностного к диалогу межкультурному : учеб. пособие / С. К. Бондырева, А. А. Мурашов ; Рос. акад. образования, Моск. психол.-соц. ин-т. – М. : МПСИ ; Воронеж : МОДЭК, 2007. – 384 с. – (Серия «Библиотека студента»). – Библиогр.: в конце разд.

Шифр НБУВ: Ва704546

24. Гениева Е. Ю. Библиотека как центр межкультурной коммуникации / Е. Ю. Гениева. – М. : РОССПЭН, 2007. – 207 с. – Библиогр.: с. 181–204.

Шифр НБУВ: Ва689553

25. Євдокімова-Лисогор Л. А. Основи міжкультурного діалогу = Les bases de dialogue interculturel : навч. посіб. / Л. А. Євдокімова-Лисогор ; Харків. нац. екон. ун-т ім. Семена Кузнеця. – Харків : Вид-во Іванченка І. С., 2017. – 71 с. : іл., табл. – Текст укр., фр. – Бібліогр.: с. 70.

Шифр НБУВ: Ва833249

26. Євроінтеграційні процеси: молодіжна мобільність та міжкультурний діалог : матеріали Всеукр. студ. наук. конф., 17–18 лист. 2011 р., м. Донецьк. Ч. 1 / редкол.: О. С. Поважний [та ін.] ; Донец. держ. ун-т упр. – Донецьк : ВІК, 2011. – 246 с. – Бібліогр. в кінці ст.

Шифр НБУВ: В355316/1

27. Зинченко В. Г. Межкультурная коммуникация. От системного подхода к синергетической парадигме : учеб. пособие / В. Г. Зинченко [и др.]. – М. : Флинта ; Наука, 2007. – 221 с.

Шифр НБУВ: Ва693293

28. Зоряна А. М. Документний потік перекладів як відображення міжкультурної комунікації : монографія / А. М. Зоряна ; Нац. акад. кер.

кадрів культури і мистецтв. – Київ, 2017. – 187 с. : рис., табл. – Бібліогр.: с. 136–152.

Шифр НБУВ: Ва823151

29. Каплієнко-Ілюк Ю. В. Українська професійна музика в контексті міжкультурних зв'язків XVII–XVIII століть : монографія / Ю. В. Каплієнко-Ілюк ; Чернівець. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці : Рута, 2013. – 279 с. : іл. – Бібліогр.: с. 249–279.

Шифр НБУВ: Ва768503

30. Колінько М. В. Міжкультурна комунікація: топологічний вимір : монографія / М. В. Колінько ; Донец. нац. ун-т ім. В. Стуса. – Вінниця : ТВОРИ, 2019. – 343 с. – Бібліогр.: с. 319–343.

Шифр НБУВ: Ва834080

31. Колосок Т. С. Феномен соціокультурної ідентичності в контексті міжкультурної взаємодії (крізь призму українсько-чеських культурних зв'язків) : монографія / Т. С. Колосок ; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – 194 с.

Шифр НБУВ: Ва778033

32. Леонтович О. А. Введение в межкультурную коммуникацию : учеб. пособие / О. А. Леонтович. – М. : Гнозис, 2007. – 367 с. – Библиогр.: в конце разд.

Шифр НБУВ: Вс45052

33. Махній М. М. Етнопсихологія і міжкультурна комунікація / М. М. Махній. – Чернігів : Лозовий В. М., 2015. – 255 с. – (Під знаком “ψ” : науково-освітня серія). – Бібліогр. в кінці розд.

Шифр НБУВ: Ва790397

34. Межкультурная дистанция и межкультурный диалог в истории и современности : материалы откр. регион. молодеж. науч. форума / ред. А. И. Репинецкий [и др.] ; РАН, Самар. науч. центр, Самар. город. общ. орг. «Союз молодых ученых». – Самара : СамНЦРАН, 2008. – 328 с.

Шифр НБУВ: Ва705504

35. Межкультурные города. К модели межкультурной интеграции : результаты совмест. программы Совета Европы и Европ. Комис. «Межкультурные города» / под ред. Ф. Вуда ; пер. О. Буценко. – Киев, 2010. – 136 с. : ил.

Шифр НБУВ: Ва796273

36. Молодь України в контексті міжкультурної комунікації = The youth of Ukraine in cross-cultural communication context = La juventud de Ucrania en el contexto de la comunicacion intercultural = La jeunesse de l'Ukraine dans le contexte de la communication interculturelle = Die Jugend der Ukraine in den Rahmen der internationalen Kommunikation : матеріали VI Всеукр. студ. наук.-практ. конф., 16 квіт. 2009 р. / Дніпропетр. ун-т економіки та права. – Дніпропетровськ, 2009. – 356 с. : рис. – Текст укр., англ., ісп., фр., нім.

Шифр НБУВ: Ва736577

37. Молодь України в контексті міжкультурної комунікації = The youth of Ukraine in cross-cultural communication context = La juventud de Ucrania en el contexto de la comunicacion intercultural = La jeunesse de l'Ukraine dans le contexte de la communication interculturelle = Die Jugend der Ukraine in den Rahmen der internationalen Kommunikation : матеріали VII Всеукр. студ. наук.-практ. конф., 22 квіт. 2010 р. : [в 2 т.] / Дніпропетр. ун-т економіки та права – Дніпропетровськ, 2010. – Текст укр., англ., фр., ісп., нім. – Бібліогр. в кінці ст.

Т. 1. – 415 с.

Т. 2. – 315 с.

Шифр НБУВ: В352786/1,2

38. Молодь України в контексті міжкультурної комунікації = The youth of Ukraine in cross-cultural communication context = La juventud de Ucrania en el contexto de la comunicacion intercultural = La jeunesse de l'Ukraine dans le contexte de la communication interculturelle = Die Jugend der Ukraine in den Rahmen der internationalen Kommunikation = Młodzież Ukrainy w kontekście międzykulturalnej komunikacji : матеріали IX Всеукр. студ. наук.-практ. конф., 5 квіт. 2012 р. / Дніпропетр. ун-т ім. Альфреда Нобеля. – Дніпропетровськ, 2012. – 559 с. – Текст укр., англ., фр., ісп., нім., пол. – Бібліогр. в кінці ст.

Шифр НБУВ: Ва753278

39. Молодь України в контексті міжкультурної комунікації = The youth of Ukraine in cross-cultural communication context = La juventud de Ucrania en el contexto de la comunicacion intercultural = La jeunesse de l'Ukraine dans le contexte de la communication interculturelle = Die Jugend der Ukraine in den Rahmen der internationalen Kommunikation = Młodzież Ukrainy w kontekście międzykulturalnej komunikacji : матеріали X Всеукр. студ. наук.-практ. конф., 2 квіт. 2013 р. / Дніпропетр. ун-т ім. Альфреда Нобеля. – Дніпропетровськ, 2013. – 351 с. – Текст укр., англ., фр., ісп., нім., пол. – Бібліогр. в кінці ст.

Шифр НБУВ: Ва773060

40. Молодь України в контексті міжкультурної комунікації = The youth of Ukraine in cross-cultural communication context = La juventud de Ucrania en el contexto de la comunicacion intercultural = La jeunesse de l'Ukraine dans le

contexte de la communication interculturelle = Die Jugend der Ukraine in denRahmen der internationalen Kommunikation = Młodzież Ukrainy w kontekście międzykulturalnej komunikacji : матеріали XI Всеукр. студ. наук.-практ. конф., 3 квіт. 2014 р. / Дніпропетр. ун-т ім. Альфреда Нобеля. – Дніпропетровськ, 2014. – 306 с. : рис. – Текст укр., англ., фр., ісп., нім., пол. – Бібліогр. в кінці ст.

Шифр НБУВ: Ва779477

41. Молодь України в контексті міжкультурної комунікації = Молодежь Украины в контексте межкультурной коммуникации = The Youth of Ukraine in cross-cultural communication context = La juventud de Ucrania en el contexto de la comunscacion intercultural = La jeunesse de l'Ukraine dans le contexte de la communication interculturelle = Die Jugend der Ukraine in denRahmen der internationalen Kommunikation = Młodzież Ukrainy w kontekście międzykulturalnej komunikacji : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. студентів і молод. вчених, 2 квіт. 2015 р. / Дніпропетр. ун-т ім. Альфреда Нобеля ; редкол.: Н. В. Зінукова [та ін.]. – Дніпропетровськ, 2015. – 295, [1] с. – Текст укр., рос., англ., фр., ісп., нім., пол. – Бібліогр. в кінці ст.

Шифр НБУВ: Ва790248

42. Молодь України в контексті міжкультурної комунікації = Молодежь Украины в контексте межкультурной коммуникации = The Youth of Ukraine in cross-cultural communication context = La juventud de Ucrania en el contexto de la comunscacion intercultural = La jeunesse de l'Ukraine dans le contexte de la communication interculturelle = La gioventù dell'Ucraina nel contesto della comunicazione interculturale = Die Jugend der Ukraine in denRahmen der internationalen Kommunikation = Mládež Ukrajiny v kontextu mezikulturní komunikace : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. студентів і молод. вчених, 31 берез. 2016 р. / Дніпропетр. ун-т ім. Альфреда Нобеля. – Дніпропетровськ, 2016. – 257 с. – Текст укр., рос., англ., фр., ісп., італ., нім., чеськ. – Бібліогр. в кінці ст.

Шифр НБУВ: Ва800795

43. Молодь України в контексті міжкультурної комунікації = Молодежь Украины в контексте межкультурной коммуникации = The youth of Ukraine in cross-cultural communication context = La juventud de Ucrania en el contexto dela comunicacion intercultural = La gioventù dell'Ucraina nel contesto della comunicazione interculturale = La jeunesse de l'Ukraine dans le contexte de la communication interculturelle = Die jugend der Ukraine in den rahmen der internationalen kommunikation = Młodzież Ukrainy w kontekście komunikacji międzykulturowej : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. студентів і молод. вчених, 30 берез. 2017 р., м. Дніпро / Ун-т ім. А. Нобеля. – Дніпро,

2017. – 191 с. – Текст укр., рос., англ., фр., ісп., італ., нім., чеськ. – Бібліогр. в кінці ст.

Шифр НБУВ: Ва814714

44. Молодь України в контексті міжкультурної комунікації = Молодежь Украины в контексте межкультурной коммуникации = The youth of Ukraine in cross-cultural communication context = La juventud de Ucrania en el contexto de la comunscacion intercultural = La jeunesse de l'Ukraine dans le contexte de la communication interculturelle = La gioventù dell'Ucraina nel contesto della comunicazione interculturale = Die Jugend der Ukraine in denRahmen der internationalen Kommunikation = Młodzież Ukrainy w kontekście międzykulturalnej komunikacji : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. студентів і молод. вчених, 5 квіт. 2018 р., м. Дніпро / Ун-т ім. Альфреда Нобеля. – Дніпро, 2018. – 224 с. : табл. – Текст укр., рос., англ., фр., ісп., італ., нім., пол. – Бібліогр. в кінці ст.

Шифр НБУВ: Ва821700

45. Молодь України в контексті міжкультурної комунікації = Молодежь Украины в контексте межкультурной коммуникации = The youth of Ukraine in cross-cultural communication context = La juventud de Ucrania en el contexto de la comunscacion intercultural = La jeunesse de l'Ukraine dans le contexte de la communication interculturelle = La gioventù dell'Ucraina nel contesto della comunicazione interculturale = Die Jugend der Ukraine in denRahmen der internationalen Kommunikation = Młodzież Ukrainy w kontekście międzykulturalnej komunikacji : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. студентів і молод. вчених, 2 квіт. 2019 р., м. Дніпро / Ун-т ім. Альфреда Нобеля. – Дніпро, 2019. – 245 с. – Текст укр., рос., англ., фр., ісп., італ., нім., пол. – Бібліогр. в кінці ст.

Шифр НБУВ: Ва833539

46. Письменство Галичини в міжкультурній взаємодії / авт. кол.: Т. Гаврилів [та ін.] ; за ред. Т. Гавриліва. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2015. – 327, [16] с. : іл.

Шифр НБУВ: Ва809016

47. Религия и гражданское общество: через межкультурные коммуникации – к диалогу цивилизаций : сб. науч. тр. V Междунар. семинара, 26–28 окт. 2005 г., г. Ялта / гл. ред. Т. А. Сенюшкина ; Тавр. нац. ун-т им. В. И. Вернадского, Запад.-Мичиган. ун-т (США), Сеть культур. обмена и межэтнич. доверия [и др.]. – Симферополь, 2006. – 288 с. – Библиогр. в конце ст.

Шифр НБУВ: Ва676373

48. Садохин А. П. Теория и практика межкультурной коммуникации : учеб. пособие / А. П. Садохин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 271 с. – (Серия «Cogito ergo sum»). – Библиогр.: с. 266–270.

Шифр НБУВ: Ва659079

49. Саєнко Н. В. Cross-cultural communication : посібник з міжкультурної комунікації / Н. В. Саєнко [та ін.] ; Харків. нац. автомоб.-дорож. ун-т. – Харків, 2008. – 160 с.

Шифр НБУВ: Ва707684

50. Стрільчук Л. В. Інституційні складові українсько-польських гуманітарних взаємин і співробітництва : монографія / Л. В. Стрільчук, В. Стрільчук. – Луцьк : Волин. старожитності, 2013. – 258 с. : фот. – Бібліогр.: с. 175–195.

Шифр НБУВ: Ва763651

51. Сулятицька Т. В. Міжкультурна взаємодія в інформаційному суспільстві: комунікативний аспект : монографія / Т. В. Сулятицька. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2013. – 167 с. – Бібліогр.: с. 149–162.

Шифр НБУВ: Ва779718

52. Теренова В. І. Міжкультурне спілкування в сучасному світі : навч.-метод. посіб. / В. І. Терехова. – Одеса : Букаєв Вадим Вікторович, 2011. – 102 с. : табл. – Текст укр., англ. – Бібліогр.: с. 52–53.

Шифр НБУВ: Ва748602

53. Традиційна культура в умовах глобалізації: платформа для міжкультурного та міжрегіонального суспільного діалогу : матеріали наук.-практ. конф., 22–23 трав. 2015 р. / Департамент культури і туризму Харків. облдержадмін., Обл. орг.-метод. центр культури і мистецтва ; редкол.: Л. Г. Омельченко, О. Г. Бугайченко, Н. М. Роман. – Харків : Точка, 2015. – 284 с. – Бібліогр. в кінці ст.

Шифр НБУВ: Ва805654

54. Україна та Іран: минуле, сьогодення і майбутнє. Україна – Іран: культурне, економічне та політичне співробітництво : матеріали укр.-іран. кругл. столів / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. – Київ, 2003. – 145 с.

Шифр НБУВ: Ва657654

55. Україна – Туреччина: історія культурних зв'язків і співробітництво на сучасному етапі : Всеукр. наук. конф. : тези доп. / Посольство Респ.

Туреччина в Україні, НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Тюрколог. центр Ін-ту історії України [та ін.]. – Київ, 2007. – 27 с.

Шифр НБУВ: Со27696

56. Україна – Туреччина: історія культурних зв'язків та співробітництво на сучасному етапі : зб. наук. пр. / Посольство Турец. Респ. в Україні, НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського [та ін.] ; упоряд.: О. Дерменджі, В. М. Підвойний, Н. Г. Солонська. – Київ : ВГЦ Київ. ун-т, 2011. – 294 с. – Тит. арк. укр., турец. – Бібліогр. в кінці ст.

Шифр НБУВ: Ва739161

57. Україна – Туреччина: історія, політика, економіка, право, дипломатія, культура : монографія / кол. авт.: А. Акан [та ін.] ; упоряд.: В. Сергійчик, Н. Татаренко. – Вид. 2-ге, допов. – Київ : Укр. письменник, 2015. – 549, [41] с. : іл. – Бібліогр. в кінці ст.

Шифр НБУВ: Вс59261

58. Яручик О. Б. Польсько-український міжкультурний діалог (на сторінках «Wiuletynu Polsko-Ukrainskiego» 1932–1938 pp.) : монографія / О. Б. Яручик ; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2009. – 224 с. – Бібліогр.: с. 176–199.

Шифр НБУВ: Ва721837

Словники та бібліографічні покажчики

59. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Київ : Довіра, 2007. – 207 с. – (Словники України).

Шифр НБУВ: Ао265867

60. Ткаченко В. М. Писанка у міжкультурному часопросторі : бібліогр. покажч. / уклад. В. М. Ткаченко ; відп. ред. О. М. Лукашевич ; Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди, Нац. іст.-етногр. заповідник «Переяслав». – Переяслав-Хмельницький : Лукашевич О. М., 2015. – 229 с. – Бібліогр.: с. 225–229.

Шифр НБУВ: Ва801283

61. Українсько-російський словник термінів міжкультурної комунікації = Украинско-русский словарь терминов межкультурной коммуникации / авт.-уклад.: Ф. С. Бацевич, Г. Ю. Богданович. – Сімферополь : Фенікс, 2011. – 284 с. – Текст укр., рос. – Бібліогр.: с. 258–259.

Шифр НБУВ: Ва741792

62. Якса Н. В. Тезаурус з проблеми міжкультурної взаємодії : словник / Н. В. Якса ; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. – Житомир, 2006. – 164 с. – Бібліогр.: с. 154–164.

Шифр НБУВ: Ва672994

Статті в періодичних виданнях

63. Аксьонова В. І. Міжкультурна комунікація як атрибут соціокультурної життєдіяльності суспільства [Електронний ресурс] / В. І. Аксьонова // Гуманіт. вісн. Запоріз. держ. інженер. акад. – 2011. – Вип. 45. – С. 128–140. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpvgvzdia_2011_45_17.

64. Аксьонова В. І. Міжкультурна комунікація як системоутворюючий фактор сучасної інформаційної культури: теоретико-методологічний контекст [Електронний ресурс] / В. І. Аксьонова // Гуманіт. вісн. Запоріз. держ. інженер. акад. – 2013. – Вип. 53. – С. 89–100. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpvgvzdia_2013_53_12.

65. Аксьонова В. І. Міжкультурна комунікація як фактор формування глобального інформаційно-комунікативного простору [Електронний ресурс] / В. І. Аксьонова // Гуманіт. вісн. Запоріз. держ. інженер. акад. – 2013. – Вип. 54. – С. 189–202. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpvgvzdia_2013_54_18.

66. Бахов І. С. Міжкультурна комунікація в контексті глобалізаційного діалогу культур [Електронний ресурс] / І. С. Бахов // Вісн. Нац. акад. Держ. прикордон. служби України. – 2012. – Вип. 2. – С. 34–43. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_2_3.

67. Березинская Е. В. Межкультурная совместимость как условие жизни [Електронний ресурс] / Е. В. Березинская // Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія : Філологія. – 2016. – Вип. 20 (1). – С. 142–144. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2016_20\(1\)_41](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2016_20(1)_41).

68. Брыжак О. В. Календарный праздник как топос межкультурного диалога (на примере украинского праздника «Обжинки») [Електронний ресурс] / О. В. Брыжак. // Тавр. студії. Культурологія. – 2013. – № 4. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tsk_2013_4_13.

69. Бурдияк С. Діалог культур – ключ до взаєморозуміння і довіри між Україною та Китаєм [Електронний ресурс] / С. Бурдияк // Зовніш. справи. – 2013. – № 9. – С. 60–62. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zovsp_2013_9_19.

70. Бучковська О. Ю. Міжкультурний діалог у контексті міжкультурної комунікації [Електронний ресурс] / О. Ю. Бучковська // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку : зб. наук. пр. – 2013. – Вип. 19 (2). – С. 197–200. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uk_msshr_2013_19\(2\)_44](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uk_msshr_2013_19(2)_44).

71. Вальчак Б. Viribus Unitis: про потребу культурної й наукової взаємодії і партнерства Польщі і України / Б. Вальчак // Гілея : наук. вісн. – 2011. – № 51 (9). – С. 127–131.

Шифр НБУВ: Ж25326

72. Вдовенко С. Сучасні аспекти розвитку українсько-білоруського співробітництва в галузі культури і мистецтва / С. Вдовенко // Вісн. Укр. акад. держ. упр. при Президентові України. – 2002. – № 4. – С. 316–320.

Шифр НБУВ: Ж15105

73. Войнаровская Н. Влияние процесса глобализации на развитие межкультурной коммуникации [Електронний ресурс] / Н. Войнаровская, И. Ткачук // Південний архів. Філологічні науки : зб. наук. пр. – 2017. – Вип. 66. – С. 232–234. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pafn_2017_66_54.

74. Гранчак Т. Міжкультурна комунікація як напрям діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [Електронний ресурс] / Т. Гранчак // Бібл. вісн. – 2015. – № 1. – С. 46–52. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2015_1_10.

75. Гусева Н. В. Межкультурная коммуникация как объект рассмотрения в контексте цивилизации и культуры [Електронний ресурс] / Н. В. Гусева // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Філософські науки. – 2012. – № 15. – С. 38–44. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnufn_2012_15_10.

76. Дарморіз О. Національна ідентичність як чинник міжкультурної комунікації в сучасному світі [Електронний ресурс] / О. Дарморіз // Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія : Філософія. – 2012. – Вип. 10. – С. 3–12. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoafs_2012_10_3.

77. Дем'яненко О. Є. Акультураційні стратегії та підготовка до міжкультурної взаємодії в поліетнічному просторі [Електронний ресурс] / О. Є. Дем'яненко // Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія : Філологічна. – 2013. – Вип. 38. – С. 15–17. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2013_38_6.

78. Джабраилова Ф. О социально-философском анализе проблемы идентичности и разнообразия в межкультурных отношениях [Електронний ресурс] / Ф. Джабраилова // Гілея : наук. вісн. – 2014. – Вип. 88. – С. 241–244. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2014_88_61.

79. Домнич С. П. Межкультурная коммуникация как социокультурный феномен: философско-антропологическое измерение [Електронний ресурс] / С. П. Домнич // Гілея : наук. вісн. – 2014. – Вип. 82. – С. 259–267. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2014_82_69.

80. Дорожко В. Ю. Міжкультурна комунікація в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / В. Ю. Дорожко // Упр. розвитком. – 2013. – № 15. – С. 17–19. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uproz_2013_15_10.

81. Дутчак Г. О. «Відвідайте Україну, бо це є Європа» (хронограф українсько-австрійських культурних відносин) [Електронний ресурс] / Г. О. Дутчак // Наук. вісн. Дипломат. акад. України. – 2002. – Вип. 7. – С. 380–385. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2002_7_43.

82. Дутчак Г. О. Українсько-болгарські культурні зв'язки (історичний хронограф) [Електронний ресурс] / Г. О. Дутчак // Наук. вісн. Дипломат. акад. України. – 2003. – Вип. 8. – С. 515–521. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2003_8_52.

83. Дутчак Г. О. Українсько-грецькі культурні зв'язки на межі III тисячоліття (історичний хронограф) [Електронний ресурс] / Г. О. Дутчак // Наук. вісн. Дипломат. акад. України. – 2004. – Вип. 10. – С. 314–327. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2004_10\(1\)_27](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2004_10(1)_27).

84. Дьоміна М. О. Співробітництво України та Греції в гуманітарній сфері [Електронний ресурс] / М. О. Дьоміна // Наук. вісн. Дипломат. акад. України. – 2001. – Вип. 5. – С. 69–75. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2001_5_14.

85. Жук А. В. Роль стереотипов в межкультурной коммуникации [Електронний ресурс] / А. В. Жук // Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія : Філологічна. – 2013. – Вип. 33. – С. 57–60. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2013_33_19.

86. Карась Г. Українські співаки зарубіжжя у міжкультурній комунікації в сучасній Європі через призму ідентичності [Електронний ресурс] / Г. Карась // Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія :

Філософія. – 2009. – Вип. 5. – С. 204–215. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoafs_2009_5_23.

87. Козловська Г. В. Актуальність проблем міжкультурної комунікації в сучасних умовах [Електронний ресурс] / Г. В. Козловська // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2011. – Вип. 7. – С. 42–51. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2011_7_6.

88. Колбіна Т. В. Сутність міжкультурної комунікації як особливої форми соціальної взаємодії представників різних культур [Електронний ресурс] / Т. В. Колбіна // Вісн. Харків. держ. акад. культури. – 2010. – Вип. 31. – С. 105–114. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hak_2010_31_12.

89. Комарницкая Т. М. Дискурс толерантности в межкультурном (интеркультурном) диалоге [Електронний ресурс] / Т. М. Комарницкая // Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія : Філологічна. – 2010. – Вип. 16. – С. 141–143. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2010_16_25.

90. Кучменко Е. Сучасні тенденції міжкультурного спілкування [Електронний ресурс] / Е. Кучменко, Б. Кучменко // Актуал. проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. – 2010. – № 7. – С. 525–535. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apnvlop_2010_7_69.

91. Лапська О. О. Міжнародне співробітництво української бібліотечної асоціації в контексті міжкультурної комунікації [Електронний ресурс] / О. О. Лапська // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2017. – № 1. – С. 108–114. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2017_1_15.

92. Ларіна Н. Б. Міжкультурна комунікація й особливості її проявів [Електронний ресурс] / Н. Б. Ларіна // Держава та регіони. Серія : Державне управління. – 2013. – № 2. – С. 15–18. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drdu_2013_2_5.

93. Матвеїчева Ю. О. Міжкультурний діалог: особливості його реалізації в Україні [Електронний ресурс] / Ю. О. Матвеїчева // Актуал. проблеми історії, теорії та практики худож. культури. – 2013. – Вип. 30. – С. 198–204. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apitphk_2013_30_31.

94. Мельник В. В. Культура как основание межкультурного взаимодействия в условиях усиления миграционных процессов [Електронний

ресурс] / В. В. Мельник // Гілея : наук. вісн. – 2015. – Вип. 102. – С. 220–223. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_102_57.

95. Михайленко І. П. Українська літературна діаспора у світлі проблем міжкультурної комунікації [Електронний ресурс] / І. П. Михайленко // Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Філологічні науки. – 2014. – № 6 (1). – С. 205–212. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vluf_2014_6\(1\)_27](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vluf_2014_6(1)_27).

96. Опанасенко О. І. Проблема повернення культурних цінностей (Україна – Німеччина) [Електронний ресурс] / О. І. Опанасенко // Наук. зап. Ін-ту політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2008. – Вип. 42. – С. 221–231. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2008_42_27.

97. Опанасенко О. І. Українсько-німецьке соціогуманітарне співробітництво (1995–2010 рр.) / О. І. Опанасенко // Гілея : наук. вісн. – 2011. – № 54 (11). – С. 200–205.

Шифр НБУВ: Ж25326

98. Ошитко О. В. Двосторонні німецько-українські відносини в культурно-гуманітарній сфері: стабільність і нові горизонти / О. В. Ошитко // Гілея : наук. вісн. – 2011. – № 46 (4). – С. 660–665.

Шифр НБУВ: Ж25326

99. Ошитко О. Сучасні тенденції міжкультурного співробітництва у Європі [Електронний ресурс] / О. Ошитко // Віче. – 2011. – № 8. – С. 17–20. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2011_8_8.

100. Подмогильная Н. В. Украинская поэзия в контексте межкультурной коммуникации [Електронний ресурс] / Н. В. Подмогильная // Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія : Філологія. – 2017. – Вип. 29 (2). – С. 141–144. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2017_29\(2\)_41](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2017_29(2)_41).

101. Покляцька К. А. Міжкультурна комунікація на прикладі журналу іноземної літератури «Всесвіт» [Електронний ресурс] / К. А. Покляцька // Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія : Філологічна. – 2013. – Вип. 36. – С. 213–214. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2013_36_67.

102. Присяжнюк О. Я. Межкультурная коммуникация как феномен современного общества [Електронний ресурс] / О. Я. Присяжнюк // Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія : Філологічна. – 2013. – Вип. 33. – С. 117–120. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2013_33_38.

103. Саблук В. В. Співробітництво України з Італією в гуманітарній сфері на сучасному етапі [Електронний ресурс] / В. В. Саблук // *Наук. вісн. Дипломат. акад. України.* – 2003. – Вип. 8. – С. 82–90. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2003_8_10.

104. Сафонова И. А. Межкультурная коммуникация в аксиологическом аспекте [Електронний ресурс] / И. А. Сафонова // *Духовність особистості: методологія, теорія і практика.* – 2011. – Вип. 2. – С. 136–144. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2011_2_1.

105. Северин Н. В. Использование интерактивных технологий в решении задач межкультурной коммуникации [Електронний ресурс] / Н. В. Северин, Ю. С. Северин // *Новий Колегіум.* – 2014. – № 3. – С. 39–43. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NovKol_2014_3_10.

106. Селюжицкая Л. Н. Влияние культуротипологических различий на эффективность межкультурного делового общения [Електронний ресурс] / Л. Н. Селюжицкая // *Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія : Філологічна.* – 2013. – Вип. 33. – С. 124–126. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2013_33_40.

107. Сердюк К. Міжкультурна комунікація як фактор стабільності міжнародної взаємодії [Електронний ресурс] / К. Сердюк // *Гілея : наук. вісн.* – 2013. – № 75. – С. 384–387. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_75_160.

108. Середюк М. Українсько-польські відносини: діяльність Об'єднання українців у Польщі в культурній сфері (1989–2001 рр.) [Електронний ресурс] / М. Середюк // *Вісн. Прикарпат. ун-ту. Історія.* – 2011. – Вип. 20. – С. 219–224. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_Ist_2011_20_33.

109. Соколов В. Українсько-французькі зв'язки у сфері культури [Електронний ресурс] / В. Соколов // *Вісн. Кн. палати.* – 2010. – № 6. – С. 42–45. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2010_6_14.

110. Телень М. П. Роль стереотипов в межкультурній комунікації [Електронний ресурс] / М. П. Телень // *Мова і культура.* – 2012. – Вип. 15, т. 7. – С. 163–169. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2012_15_7_30.

111. Тимошик М. Українська преса і книговидавництво в Канаді як джерело дослідження українсько-канадських відносин [Електронний ресурс] /

М. Тимошик // Україна дипломат. – 2007. – Вип. 8. – С. 384–406. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrdip_2007_8_24.

112. Турчин Я. Б. Пріоритетні напрями українсько-китайської співпраці в гуманітарній сфері / Я. Б. Турчин // Гілея : наук. вісн. – 2013. – № 71 (4). – С. 820–825.

Шифр НБУВ: Ж25326

113. Туряниця І. Українсько-литовські взаємини у культурно-гуманітарній сфері [Електронний ресурс] / І. Туряниця // Мандрівець. – 2012. – № 2. – С. 39–45. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mandriv_2012_2_9.

114. Федорук О. Українсько-німецькі взаємини в галузі реституції [Електронний ресурс] / О. Федорук // Худож. культура. Актуал. проблеми. – 2007. – Вип. 4. – С. 663–670. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/khud_kult_2007_4_53.

115. Федорчак П. Участь покутян у розвитку українсько-польських взаємин: культурологічний аспект [Електронний ресурс] / П. Федорчак, Т. Федорчак // Галичина. – 2013. – Ч. 22–23. – С. 283–287. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nikp_2013_22-23_35.

116. Фурманова В. П. Культурно-етический аспект взаимодействия коммуникантов в межкультурном общении [Електронний ресурс] / В. П. Фурманова // Наук. зап. Бердян. держ. пед. ун-ту. Серія : Філологічні науки. – 2015. – Вип. 6. – С. 72–79. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nzbdpufn_2015_6_12.

117. Хорошенко С. І. Україна – Латвія: співробітництво в галузі освіти, культури та науки [Електронний ресурс] / С. І. Хорошенко // Панорама політол. студій. – 2013. – Вип. 11. – С. 108–114. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pps_2013_11_16.

118. Хорошенко С. І. Українсько-литовське співробітництво у сфері культури [Електронний ресурс] / С. І. Хорошенко // Наук. вісн. Чернівець. ун-ту. Історія. Політ. науки. Міжнар. відносини. – 2014. – Вип. 684–685. – С. 108–112. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvchnuipmv_2014_684-685_23.

119. Чуркіна В. Пріоритети збереження культурної спадщини етносу в контексті міжкультурних взаємовпливів та глобалізації [Електронний ресурс] / В. Чуркіна // Матеріали до укр. етнології. – 2012. – Вип. 11. – С. 242–248. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mdue_2012_11_41.

120. Цайчжи Ляо. Анализ исследований межкультурной коммуникации в Китае в последнее десятилетие [Електронний ресурс] / Ляо Цайчжи // Мова і культура. – 2012. – Вип. 15, т. 6. – С. 149–156. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2012_15_6_25.

121. Щербина В. М. Міжкультурна комунікація у сучасному соціокультурному просторі [Електронний ресурс] / В. М. Щербина // Вісн. Нац. техн. ун-ту України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. – 2013. – № 2. – С. 70–75. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_soc_2013_2_13.

122. Щілінська Г. В. Основні фактори впливу міжкультурної комунікації на культурну ідентичність українського суспільства [Електронний ресурс] / Г. В. Щілінська // Міжнар. наук. форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2013. – Вип. 14. – С. 51–61. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2013_14_8.

123. Юлдашева М. Межкультурный и межрелигиозный диалог как проблема культурной глобализации [Електронний ресурс] / М. Юлдашева // Укр. релігієзнавство. – 2008. – № 47. – С. 12–18. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrr_2008_47_4.

124. Ясинський Л. П. Гуманітарний аспект українсько-казахстанського співробітництва [Електронний ресурс] / Л. П. Ясинський // Наук. вісн. Дипломат. акад. України. – 2003. – Вип. 8. – С. 98–117. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2003_8_12.